

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Н.В. Оніщенко, А.Ю. Побідаш, О.В. Тімченко, В.Є. Христенко

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ЖИТТЄВОЇ СТІЙКОСТІ МОРЯКІВ – ЖЕРТВ
ПІРАТСЬКОГО ПОЛОНУ**

Монографія

Харків 2012

УДК 159.9: 159.94
О-75

Друкується за рішенням
Вченої ради НУЦЗУ
Протокол від 24.05.12. № 10

Рецензенти: доктор психологічних наук, професор В.О. Лефтеров, професор кафедри психології та соціології Донецького юридичного інституту МВС України;
доктор психологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України Є.М. Потапчук, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Оніщенко Н.В., Побідаш А.Ю., Тімченко О.В., Христенко В.Є.
Психологічні особливості життєвої стійкості моряків – жертв піратського полону: монографія. – Х.: НУЦЗУ, 2012. – 294 с.
ISBN

Монографію присвячено вивченню психологічних особливостей життєвої стійкості моряків, які перебували у піратському полоні. Наводиться аналіз психології піратського полону, діяльності сучасних піратських угруповань, розглядаються основні підходи до вивчення поняття життєстійкості особистості, яка волею долі потрапила в ситуацію, що виходить за межі звичайного людського досвіду. На основі емпіричних досліджень запропонована авторська структура життєвої стійкості моряка – жертви піратського полону.

Для керівного складу професійних спілок працівників морського транспорту, керівників кріюінгових агентств, компаній судовласників, курсантів та студентів морських навчальних закладів, психологів МНС, курсантів та студентів, які навчаються за спеціалізацією «Екстремальна та кризова психологія», магістрів та ад'юнктів соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України.

УДК 159.9: 159.94

ISBN

©Оніщенко Н.В., Побідаш А.Ю.,
Тімченко О.В., Христенко В.Є., 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО ПІРАТСТВА	
1.1. Соціально-психологічні детермінанти сучасного піратства у берегів Сомалі	
1.2. Психологічна характеристика сучасних піратських угруповань	
1.3. Психологія піратського полону	
Висновки за розділом.....	
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ТА МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1. Життєва стійкість як особистісний потенціал, що дозволяє вижити моряку в умовах піратського полону	
2.2. Організація емпіричного дослідження	
2.3. Характеристика методів дослідження особливостей життєвої стійкості моряків – жертв піратського полону	
Висновки за розділом	
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПІРАТСЬКОГО ПОЛОНУ НА ПСИХІЧНИЙ СТАН МОРЯКІВ	
3.1. Порівняльна характеристика використовуваних терористами та піратами методів психологічного впливу на заручників та полонених ..	
3.2. Особливості динаміки психічного стану моряків, які перебували в полоні у піратів	
Висновки за розділом	
РОЗДІЛ 4. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ МОРЯКІВ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЛИ У ПІРАТСЬКОМУ ПОЛОНІ	
4.1 Аналіз психологічних наслідків, що знайшли прояв у моряків, які пережили ситуацію піратського полону.....	

4.1.1. Вивчення неусвідомленого ставлення моряків до піратського полону.....	
4.1.2. Особливості неусвідомленого компоненту самосприйняття та самооцінки моряків в аспекті пережитої травматичної ситуації піратського полону.....	
4.2. Аналіз рівня життєстійкості моряків – жертв піратського полону.	
4.3. Виділення основних компонентів і наповнення структури життєстійкості моряків, які перебували в ситуації піратського полону..	
4.4. Оцінка основних компонентів життєвої стійкості моряків, які перебували в піратському полоні	
4.4.1. Особливості адаптивності моряків – жертв піратського полону.....	
4.4.2. Особливості нервово-психічної стійкості моряків, які набули досвід перебування в піратському полоні	
4.5. Особливості копінг-поведінкових стратегій моряків – жертв піратського полону	
4.6. Структура життєвої стійкості моряків, які перебували в піратському полоні	
Висновки за розділом	
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
ДОДАТКИ	
Додаток А. Визначення деяких термінів, що характеризують піратство.	
Додаток Б. Стисла історія виникнення піратства.....	
Додаток В. Сомалі у цифрах.....	
Додаток Г. Статистика піратських нападів.....	
Додаток Д. Основні міжнародні документи до рекомендацій по захисту торгових суден від нападів піратів і озброєних грабіжників у територіальних морях та внутрішніх водах ряду держав.....	
Додаток Е. Несмертельні засоби захисту судна від нападів піратів.....	

Додаток Ж. Феноменологія понять «стійкість» та «психологічна стійкість».....	
Додаток З. Теоретичні засади розвитку феномена «hardiness» у загальносвітовій психологічній науці.....	
3.1. Концепція подолання кризових ситуацій В. Франкла.....	
3.2. Концепція «Мужність бути» П. Тілліха.....	
3.3. Концепція салютогенезу А. Антоновського.....	
3.4. Підхід до управління стресом Дж. Грінберга.....	
Додаток К. Сучасні закордонні дослідження феномена «hardiness».....	
Додаток Л. Співвідношення поняття «життестійкість» зі спорідненими категоріями філософської і психологічної наук.....	
Додаток М. Особливості неусвідомленого компоненту самосприйняття та самооцінки моряків, що не зазнали травматичного впливу піратського полону.....	

ПЕРЕДМОВА

Проблема збереження життєвої стійкості (надалі — життєстійкості) моряків, які стали жертвами піратського полону, стає дедалі актуальнішою у світлі останніх світових подій. Згідно зі статистикою кількість жертв піратських злочинів по всьому світу лише в 2010 році збільшилася на 10 %. За даними Міжнародного морського бюро, за 2010 рік 4185 моряків було атаковано та обстріляно піратами, захоплено в полон 1190 моряків, загинуло від рук піратів 8 моряків.

Наведені лише за минулий рік дані свідчать про достатньо суттєвий масштаб піратської загрози та її наслідків. Занепокоєння викликає і поступове зростання кількості жертв піратів, розширення географії їхньої діяльності та погіршення поводження із захопленими моряками.

Ситуація піратського полону є надзвичайно стресогенною для моряка, оскільки вийти з неї абсолютно неушкодженою як у фізичному, так і в психологічному плані людині складно. Тож проблема життєстійкості особистості стає особливо актуальною та виходить на перший план наукового осмислення, а потреба її подальшого дослідження не викликає сумнівів.

Таким чином, існує об'єктивна необхідність вивчення змісту життєстійкості моряків, які опинилися в умовах піратського полону. Більш детального розгляду потребують і питання, які стосуються пошуку взаємозв'язків між життєстійкістю особистості, її компонентами й особистісними особливостями моряків, а також розкриття соціально-психологічних детермінант і критеріїв життєстійкості.

У теоретичному плані проблему життєстійкості особистості та її взаємозв'язку з особистісними особливостями та ресурсними компонентами розроблено недостатньо. До сьогодні серед науковців немає єдиної думки щодо визначення самого поняття «життєстійкість». Цей феномен у науковій літературі часто замінюється різними термінами, такими як «життєздатність»,

«зрілість» тощо. Тому є потреба в уточненні і самого поняття.

За нашими даними, відсутні дослідження проявів життєстійкості при переживанні особистістю ситуації захоплення в заручники та перебування людини в полоні. Нам не вдалося виявити психологічних праць, які містили б порівняльний аналіз проявів життєстійкості та її структурних компонентів у фахівців, професійна діяльність яких протікає в умовах екзистенціальної загрози.

Відомо, що руйнівний вплив стрес-факторів, невміння долати перешкоди, низька життєстійкість можуть призвести до неадекватних реакцій, до формування руйнівних установок особистості фахівця (Б. Г. Ананьєв, І. В. Дубровіна, Г. В. Жарков, С. Д. Максименко, В. С. Медведєв, Є. М. Потапчук, О. В. Тімченко, С. І. Яковенко та ін. [7; 106; 108; 109]). А це надалі провокуватиме розвиток негативних психічних станів і виникнення загальної дезадаптації у представника професій екстремального профілю.

У сучасній психології проблему особливо важких і екстремальних життєвих ситуацій вивчає багато дослідників, які спираються на такі поняття, як «копінг-стратегії», «стратегії опанування важких життєвих ситуацій», «посттравматичний стресовий розлад» (Ф. Е. Василюк, М. Ш. Магомед-Емінов, С. М. Миронець, М. М. Решетніков, О. В. Садковий, О. І. Склень, Н. В. Тарабрина та ін. [75]). Вказана проблематика здебільшого розглядається з точки зору профілактики психічних порушень, що виникають у результаті впливу екстремальних факторів.

На сьогодні категорія життєстійкості стає предметом вивчення як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Вона розглядається і як певний ступінь «живучості» (Л. А. Александрова), і як «відвага бути» (П. Тілліх), і як «рішучість» (Дж. Грінберг), і як «здатність до подолання самого себе» (Д. О. Леонтєв), і як «почуття зв'язаності» (А. Антоновський), і як «ключовий ресурс» (С. Мадді).

Проблема життєстійкості набула розвитку в дослідженнях російських

колег Д. О. Леонтьєва та О. І. Рассказової. Саме ці автори вказують на те, що життєстійкість особистості як об'єкт психологічного дослідження знаходиться на перетині теоретичних поглядів екзистенціальної психології та прикладної галузі психології стресу та його опанування.

Коло досліджень проблеми особистісних ресурсів протидії життєвим і професійним стресам розглянуто в працях К. О. Абульханової-Славської, Л. О. Китаєва-Смика, В. М. Корольчука, О. Б. Леонова, Д. О. Леонтьєва, С. Д. Максименка, В. І. Моросанової, В. П. Москальця, В. Г. Нікіфорова, Є. М. Потапчука, І. І. Приходька, М. В. Савчина, В. В. Стасюка, О. В. Тімченка, М. І. Томчука та ін., але слід зазначити, що наукові роботи із вказаної проблематики не охоплюють питань збереження життєстійкості осіб, які опинились у ситуації полону. У наведених працях не вивчалися проблеми протидії особистості зовнішнім негативним впливам у контексті збереження її життєстійкості взагалі та психічного здоров'я зокрема [3; 104; 105; 107; 110; 111; 112; 113; 117; 118; 119; 120; 121; 122].

Таким чином, вивчення психології жертви піратського полону та особливостей її життєстійкості в межах психології діяльності в особливих умовах є вельми актуальним та потребує всебічного дослідження.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО ПІРАТСТВА

Усю сукупність експертно-аналітичних завдань із вивчення сучасного піратства можна розділити на декілька відносно самостійних «блоків»: теоретико-методологічний, концептуальний, психолого-віктимологічний, технологічний тощо.

Так, *теоретико-методологічний блок завдань* буде охоплювати загальні підходи до аналізу піратства і той понятійний апарат, за допомогою якого цей аналіз стане достатньо ефективним. Вирішення дослідницьких завдань цього напрямку дозволить сформулювати достатньо чіткі критерії, виділити ознаки та характеристики піратського полону серед загальної сукупності соціально небезпечних діянь, тим самим створити підстави, з одного боку, для збору точних статистичних даних про кількість моряків, що зазнали піратського полону, а з іншого боку — для виявлення конкретних особливостей людської психіки, які формуються в моряків залежно від умов їх утримання, місця та часу перебування в полоні.

Серед усіх теоретико-методологічних проблем найбільш важливе місце посідає проблема точного визначення поняття «піратський полон». Розв'язання цього завдання допоможе виявити сутність сучасного піратства і критерії ідентифікації тих чи інших його конкретних виразів і форм.

Очевидно, що поняття «полон», «захоплення», «піратський полон», «заручник» повинні досліджуватися і в руслі психологічної науки. Тому особливої уваги заслуговують психологічні аспекти проблеми піратського полону. Їхній аналіз необхідний для пояснення не тільки конкретного випадку захоплення моряків у піратський полон, а й проблеми піратства в цілому.

Одразу зазначимо, що обговорення психологічних проблем піратського полону, на жаль, буде ґрунтуватися практично лише на методі вільної розповіді самих учасників подій. Побувавши в піратському полоні, майже всі моряки в унісон говорять про те, що, незважаючи на наявність певного числа

загальних психологічних характеристик, говорити про існування єдиного комплексу, що характеризує піратський полон, немає жодних підстав.

У *концептуальному блоці завдань* на сьогодні найбільш важливою для адекватного розуміння і практичного вирішення є проблема витоків, причин виникнення піратства, його нового сплеску. У зв'язку із ситуацією в Аденській затоці ця проблема для морських держав (у тому числі і для України) є особливо гострою. Тому з'ясування витоків сучасного піратства та засобів запобігання йому, а також питання відновлення психічного здоров'я моряків після їхнього звільнення з піратського полону для екстремальних і кризових психологів у сучасних умовах життя та діяльності стають особливо актуальними.

На наш погляд, на сьогодні певною мірою (відносно) вивченими можна вважати етнічні, релігійні, політичні, соціальні та економічні умови, в яких виникли і виникають піратські злочинні угруповання. Але й наразі залишаються малодослідженою сферою (*terra incognita*) психологічні причини, які спонукають людей ступати на шлях піратства. І це незважаючи на очевидність того, що психологічний підхід до аналізу причин виникнення сучасного піратства вказує на найбільш ефективні методи протидії цьому комплексному явищу.

Психологічно піратство — це спосіб життя, мислення і реалізації особливої діяльності, включаючи її мотиви та виправдання тих, хто використовує піратство як мету (іноді — самоціль) і засіб досягнення своїх потреб та інтересів. Розуміння дій сучасних флібустьєрів неможливе без правильної оцінки їх психології. Вона ж часто визначає форми і способи здійснення захоплення суден та утримання екіпажів у піратському полоні.

Тому *психолого-віктимологічний блок завдань* передбачатиме насамперед вивчення й аналіз психологічної структури діяльності піратських злочинних угруповань: особистості ватажка і простого пірата, мотивів їхньої поведінки, логіки мислення, виділення їхніх психологічних типів. На відміну від політологів і соціологів, зосереджених на аналізі політичних і соціальних

аспектів сучасного піратства, ми передусім зацікавлені в дослідженні індивідуально-психологічних характеристик особистості піратів, їх цінностей, переконань, залучення до піратських угруповань, а також психологічних аспектів виникнення та функціонування піратських злочинних угруповань і організацій.

Одразу хотілося б зазначити, що *піратство само по собі має загальні психологічно-насичені характеристики, до яких можна віднести:*

- ✓ відсутність попередження (попередження дозволяє людині використати певні захисні психологічні або фізичні дії);

- ✓ значну загрозу особистій безпеці моряка (відомо, коли особисте здоров'я піддається ризику, є небезпека появи психологічних симптомів у майбутньому);

- ✓ ймовірність опинитися в небезпечній ситуації (ризикують отримати психологічну травму не тільки моряки — учасники подій, а й ті, хто реагував на конкретний випадок захоплення піратами судна та екіпажу);

- ✓ психологічну вразливість, яка погіршує загальний стан здоров'я моряків (люди, чиє здоров'я погіршується під час перебування в піратському полоні, знаходяться в зоні підвищеної психологічної небезпеки);

- ✓ ймовірність повторного потрапляння моряка в піратський полон (захоплення судна та подальше перебування в піратському полоні викликають у моряків почуття незахищеності від повторення подібних ситуацій);

- ✓ відсутність знань про ймовірні наслідки перебування в піратському полоні для психічного здоров'я моряка (занепокоєння, викликане можливістю тривалого невідомого впливу на психічне здоров'я людей).

Аналіз цих проблем матиме принципове значення *для вирішення блоку «технологічних» завдань*, до яких належать питання протидії сучасному піратству, його профілактики, боротьби з цим явищем і ліквідації його наслідків як у межах окремих держав, так і на міждержавному рівнях.

Ефективна діяльність світової спільноти щодо запобігання захопленню суден і перебуванню екіпажів у піратському полоні передбачає викорінення та нейтралізацію чинників, усунення соціально-економічних і політичних умов, які безпосередньо сприяють виникненню та розвитку сучасного піратства.

Ми переконані, що феномен піратства має міждисциплінарну природу і психологічна наука ще має знайти своє місце в низці інших наук, які вивчають проблеми сучасних флібустьєрів і розробляють засоби протидії захопленню суден і потраплянню екіпажів у піратський полон. Суть соціального замовлення психологічній науці на сьогодні якраз і полягатиме в тому, щоб розкрити природу піратства ХХІ століття, запропонувати силовим структурам ефективні засоби протистояння йому, а самим морякам, які волею долі побували в піратському полоні, — надати дієву допомогу з відновлення порушеного психічного здоров'я.

1.1. Соціально-психологічні детермінанти сучасного піратства біля берегів Сомалі

Протягом багатьох століть небезпечними через існування в них піратських банд вважалися води Карибського басейну, Індонезії, Малаккської протоки та Південно-Китайського моря (див. додатки А, Б). Неспокійними місцями також є порти Індії, Шрі-Ланки, Бангладеш. Але все це здається дитячою забавою порівняно із ситуацією в Сомалі (див. додаток В). Навіть Нігерія, яка раніше вважалася найбільш небезпечною піратською країною Африки, сьогодні втратила свої лідируючі позиції на тлі сомалійський рекордів [150]. Цей факт підтверджують результати дослідження компанії з оцінки ризику судноплавства від піратства, тероризму і злочинної діяльності Risk Intelligence, розташованої в Копенгагені. За її даними, сомалійське піратство є найбільш організованим у світі [30].

Історично появу сомалійського піратства пов'язують зі спробами захистити свої води від рибальських суден браконьєрів. При цьому спочатку яхти і судна для морських прогулянок атакам не підлягали. Ситуація різко змінилася, коли в 90-х роках французька яхта взяла участь у нелегальній археологічній діяльності поблизу берегів Сомалі. Унаслідок проведення цієї операції було викрадено історичні цінності — надбання країни, які коштували мільйони доларів... Наразі ця яхта використовується як база для поневолення інших суден. За нею на буксирі йде шлюпка, оснащена двома потужними навісними моторами, в якій знаходяться 5–7 гарно озброєних піратів, що й захоплюють судна [30].

Від самого початку напади сомалійських піратів були нечастими: вони в основному захоплювали тиххідні судна з невеликими бортами, і, як правило, це відбувалося вночі. Лише згодом, відчувши безкарність, флібустьєри стали більш активними, захоплюючи все більшу кількість суден (див. додаток Г). Так, лише у 2010 році:

- ✓ кількість піратських атак збільшилася на 10 % порівняно з 2009 роком і склала 445 випадків;
- ✓ 53 судна з 1181 моряком було взято в полон із метою отримання викупу. Загинули вісім членів екіпажу;
- ✓ 49 суден (92 % від загальної кількості захоплень) разом із командою було захоплено сомалійцями [25].

Лише в першому кварталі 2011 року, незважаючи на сезон зимових штормів, сомалійські пірати захопили до сотні суден, на борту 15 з яких було приблизно 300 осіб членів екіпажу [94].

Водночас із кожним разом збільшуються й суми викупу, які вимагають (і, як правило, отримують) пірати за звільнення захоплених кораблів і членів екіпажу. Якщо п'ять років тому в середньому сума викупу складала 150 тисяч доларів США, то сьогодні викуп становить понад п'ять мільйонів доларів США за одне судно з екіпажем. Згідно з даними Міжнародного морського бюро в 2010 році сомалійським піратам було виплачено не менше ніж 238

мільйонів доларів США (ця сума перевищує сукупність річних бюджетів тимчасового федерального уряду (ТФУ та регіональних федерацій Сомалі)) [94].

В умовах тривалої відсутності дієздатних структур державної влади, соціально-економічного занепаду та розрухи значна кількість молодих сомалійців вважають участь у піратських рейдах єдиним для себе засобом досягти швидкого успіху в житті за порівняно невисокого, за їхньою оцінкою, ризику загинути або потрапити до в'язниці. Адже найчастіше затриманих у морі сомалійців, підозрюваних у причетності до піратської діяльності, просто відпускають або передають у руки місцевої влади, яка, у свою чергу, рідко притягає їх до суду.

На сьогодні сомалійські пірати вдосконалили свою тактику та розширили зону своїх дій. Усе частіше вони використовують раніше захоплені ними невеликі рибальські чи торговельні судна як плавучі бази для нападів на великотоннажні судна далеко від сомалійського узбережжя (на відстані до 1000 морських миль), застосовують сучасні засоби супутникового зв'язку та навігації. Для атак на торгові судна пірати використовують швидкохідні човни, оснащені потужними навісними моторами, автоматичну зброю, гранати та ручні гранатомети, спеціальне абордажне приладдя тощо. Захоплення судна відбувається швидко, зазвичай протягом 10–20 хвилин, що ускладнює своєчасне надання допомоги екіпажу, що зазнав нападу [43]. Крім того, пірати під час нападів на судна здебільшого використовують радіоапаратуру, що дозволяє «заглушати» 16-й канал УКХ, який моряки використовують для зв'язку. У результаті блокуються сигнали про допомогу, що передають екіпажі атакованих суден.

Захоплені судна зазвичай прямують до східного узбережжя Сомалі, до однієї з піратських баз, де залишаються на якірній стоянці неподалік від берега під охороною піратів. Частина моряків, захоплених у полон, переправляють у таємні укриття на березі, а решта екіпажу живе в суворих умовах на одному із захоплених суден. Переговори піратів із

судновласниками або іноземними урядами про викуп бранців і суден із вантажами здійснюються через посередників і тривають від кількох тижнів до декількох місяців.

За оцінками вчених Королівського інституту міжнародних відносин (Велика Британія), щорічні збитки від піратської діяльності становлять від 7 до 12 мільярдів доларів США [25; 163].

Згідно з даними західних експертів наразі в Сомалі налічується від 7 до 10 піратських угруповань, що базуються переважно на східному узбережжі Сомалі. Найбільш відомі піратські бази знаходяться на території сомалійських автономій Пунтленд (Гараад, Ейл, Бендербейла, Баргал), Гальмудуг (Хоб'є) і Хіман та Хеб (район Харардере).

Різні за чисельністю (від 50 до 200 осіб) піратські банди об'єднує їхня приналежність до певного сомалійського племені або роду. В основному до їхнього складу належать вихідці з племен мурусаде, абгай, хабар-гидир (хавіє) і міджуртен (дарод) [94].

Пірати нерідко користуються заступництвом окремих вождів місцевих племен і навіть депутатів тимчасового федерального уряду, які представляють суспільству їхні дії як захист національних морських ресурсів від розкрадання і знищення іноземними компаніями внаслідок широкомасштабного браконьєрства та скидання промислових відходів у води Сомалі. Під цим приводом, зокрема, в січні 2011 року депутати парламенту відхилили запропонований ТФУ Сомалі законопроект щодо боротьби з піратством [94].

Забезпечення піратів необхідними паливно-мастильними матеріалами і технікою (двигунами та запчастинами до них, засобами зв'язку, приймачами GPS) здійснюється через сомалійських торговців, переважно з Ємену. Нелегальні бази постачання піратських угруповань також знаходяться в м. Галькайо. За повідомленнями сомалійських ЗМІ, саме в Галькайо розробляється й організовується переважна більшість піратських операцій і здійснюється координація дій піратських угруповань. Серед їх організаторів і

спонсорів згадуються Абшир Абдуллахі (ватажок піратів у районі Ейл), Абді Яру (ватажок піратів у Хоб'є) і Махамед Абді Гарад (головний фінансист піратів) [94].

Деякі піратські угруповання, що діють з узбережжя провінції Гальгудуд, підтримують відносини з екстремістською ісламською організацією «Аш-Шабаб», яка контролює більшу частину південних і центральних провінцій Сомалі. Однак, на нашу думку, ця співпраця має, скоріш за все, вимушений характер з боку піратів, яких змушують ділитися грошима, отриманими з викупу за захоплені іноземні судна й екіпаж, в обмін на заступництво «Аш-Шабаб» [94].

Після того, як на початку 2011 року запити ісламістів зросли на 20 % від суми викупу, відносини між двома угрупованнями стали достатньо напруженими. Не бажаючи вступати в конфлікт із бойовиками «Аш-Шабаб», частина піратів перебазувалася з району Харардере до більш північних районів на узбережжі [94].

Розглядаючи проблему піратства у водах Сомалі, слід враховувати і той факт, що уряди й адміністрація вищезазначених сомалійських автономій (Пунтленд, Гальмудуг, Хіман і Хеб), з території яких діють пірати, практично не контролюють ситуацію на узбережжі. Вони у своєму розпорядженні не мають достатньо правоохоронних сил і не виявляють належної активності в боротьбі з піратами. Незважаючи на те, що влада Пунтленда та Гальмудуга оголосила про створення у своїх автономіях центрів із боротьби з піратами із сил берегової охорони, будь-яких реальних успіхів у діяльності цих структур поки немає. Наприклад, силами безпеки Пунтленда лише зрідка проводяться рейди у прибережні райони, і то здебільшого для позначення умовної присутності там влади, а не з метою захоплення або ліквідації піратських банд. До моменту прибуття сил безпеки в район здійснення операції пірати, як правило, встигають залишити його, а іноді влаштовують засідки на шляху прямування автоколон урядових військ. Вказані обставини свідчать про те, що піратські угруповання мають свої джерела інформації в урядових колах.

Більше того, на думку деяких експертів ООН, влада сомалійських автономій може таємно співпрацювати з лідерами піратських банд, отримуючи від них частину викупу за звільнення заручників і захоплених суден. Інакше важко пояснити той факт, що до недавнього часу збройні ватажки піратських банд безперешкодно роз'їжджали на дорогах автомобілях вулицями Гароуйє, Галькайо та інших сомалійських міст, у будь-який момент могли вільно залишити країну або повернутися в неї. Після зміни президентом Пунтленда керівництва Галькайо та провінції Мудуг у квітні 2011 року і переведення туди додаткових військ із Гароуйє протидія терористам і піратам у цьому районі дещо активізувалася [94].

З іншого боку, помітних успіхів у боротьбі з піратством біля свого узбережжя останнім часом домоглася влада Сомаліленду — самопроголошеної невизнаної республіки на північному заході Сомалі. У 2011 році кількість піратських нападів у водах Сомаліленду й Аденської затоки в цілому різко зменшилася, частково завдяки посиленню патрулювання цієї зони міжнародними силами, а частково — в результаті діяльності нещодавно створених сил берегової охорони Сомаліленду. За заявою уряду республіки, з початку року силами її берегової охорони зірвано 11 спроб захоплення піратами торговельних і риболовних суден, заарештовано 14 осіб, звинувачуваних у причетності до піратської діяльності (раніше 60 піратів було засуджено, вони відбувають покарання у в'язницях Сомаліленду) [94].

У боротьбі з піратами берегова охорона Сомаліленду, створена за допомогою та під контролем Великобританії, взаємодіє з об'єднаним військово-морським угрупованням міжнародних сил (CTF-151) і спирається на підтримку місцевих рибальських громад. Слід зазначити, що до 2011 року на території Сомаліленду практично не залишилося піратських баз [84].

Намітилася позитивна тенденція в боротьбі з піратством у зоні Аденської затоки, яка, на нашу думку, заслуговує окремої уваги міжнародних організацій і держав, що беруть участь у вирішенні цієї проблеми. Приклад

Сомаліленду засвідчує, що ключем до її розв'язання може стати підтримка в Сомалі тих політичних сил, які дійсно прагнуть стабілізації ситуації у країні, користуються підтримкою більшості населення і справді ведуть боротьбу з піратами на своїй території. Допомога світового співтовариства ТФУ Сомалі та регіональним сомалійським адміністраціям у зміцненні сил берегової охорони (за постійного контролю за ходом їх формування та застосування) може зіграти вирішальну роль у боротьбі з піратством у регіоні. Крім того, позитивний досвід створення постійно патрульованої морської зони безпеки (MSPA) в Аденській затоці можна частково застосовувати і для захисту основних комунікацій у північно-західній частині Індійського океану.

Поки в Сомалі не будуть створені власні повноцінні сили берегової охорони, їхні функції могли б на себе взяти міжнародні сили (CTF-151, SNMG2, EU NAVFOR), які знаходяться в регіоні. Їхні позиції, ймовірно, можна було б зміцнити підрозділами берегової охорони держав Перської затоки. Ці підрозділи за домовленістю із сомалійською та кенійською владами могли б тимчасово базуватися в портах Могадішо, Босасо та Момбаса, брати участь у патрулюванні територіальних вод Сомалі та надавати допомогу в підготовці персоналу сомалійської берегової охорони. Міжнародні сили могли б також забезпечувати введене ООН ембарго на поставки зброї та боєприпасів у Сомалі, що сприяло б стабілізації ситуації в країні та вирішенню проблеми піратства. Для координації дій численних військово-морських угруповань у регіоні доцільно було б створити об'єднаний оперативний центр [134].

Разом із тим, звичайно, необхідно продовжувати реалізацію широкого комплексу політичних, військових, технічних, економічних і правових заходів, розроблених світовою спільнотою з боротьби з піратством у регіоні (ці заходи викладені у відповідних резолюціях Ради Безпеки ООН, рішеннях Міжнародної контактної групи з проблеми піратства біля узбережжя Сомалі — CGPCS, рекомендаціях Міжнародної морської організації — ІМО, Міжнародного морського бюро, Міжнародної торгової палати,

Джибутійському кодексі поведінки по боротьбі з піратством і низці інших документів) [103; 133].

Однак повне розв'язання проблеми піратства біля узбережжя Сомалі є неможливим без урегулювання політичної кризи в цій країні, відновлення там дієздатних органів державної влади, законності та правопорядку.

Таким чином, підбиваючи підсумок усього вищезазначеного, відмітимо, що серед основних соціально-психологічних детермінант, які сприяють розвитку сучасного піратства в берегах Сомалі, виділяють такі:

- ✓ безкарність діяльності піратських угруповань з боку міжнародних організацій;
- ✓ соціально-економічний занепад, розруха та низький рівень життя в Сомалі;
- ✓ відсутність контролю за тим, що відбувається в зоні узбережжя, фактична бездіяльність із боку влади — уряду й адміністрації сомалійських автономій Пунтленда, Гальмудуга, Хімана та Хеба;
- ✓ зацікавленість молодих сомалійців в участі у піратських рейдах (піратська діяльність є для них єдиною можливістю досягти значного успіху за невеликого рівня затрат).

1.2. Психологічна характеристика сучасних піратських угруповань

Зазначені в розділі 1.1 дані зайвий раз свідчать про те, що дії світового співтовариства в боротьбі з піратством є недостатніми. А думка експертів, які вважають, що головним і єдиним засобом розв'язання цієї проблеми є проведення військових операцій, є помилковою.

Сучасне піратство — це не лише збройне захоплення екіпажу, судна та вантажу. Піратство — це кримінальний бізнес, потенційно загрозливий із точки зору його використання як знаряддя міжнародного тероризму [25].

Кардинальне вирішення проблем боротьби з піратством — вимога та веління часу. Реалізації цього завдання можуть сприяти не тільки наукові

дослідження у сфері причин та умов, що породжують цей вид злочинів, а й інтегральне вивчення особистості самого флібустьєра. Проте в сучасній науці ця проблема є, на жаль, ще маловивченою.

Класифікація сучасних піратів складається з трьох основних груп:

✓ ***перша група (ситуативна злочинна група)*** — звичайні злочинці, які скоюють примітивні дії з метою елементарної наживи, наприклад, крадуть щось із судна;

✓ ***до другої групи (організована злочинна група)*** належать члени організованих кримінальних угруповань, які проводять складні операції та розумно розпоряджаються викраденим (традиційно вважається, що такий тип піратів особливо часто зустрічається в угрупованнях Південно-Східної Азії та західного узбережжя Африки);

✓ ***третья група (злочинна організація)*** складається із представників напіввійськових організацій, що іноді мають навіть якийсь офіційний статус: найчастіше це збройні формування, якими керують польові командири, що потребують постійних доходів для підтримки власної влади та контролю за будь-якою територією (саме такі структури найчастіше зустрічаються серед угруповань Сомалі й Індонезії) [132].

Пропонуємо більш детально розглянути виділені нами основні групи сучасних піратів.

Ситуативна злочинна група сучасних флібустьєрів включає в себе не менше двох осіб, які об'єдналися з метою скоєння злочину.

Серед основних ознак ситуативної групи можна виділити:

- ✓ наявність спільної мети вчинення злочину;
- ✓ згоду всіх осіб, що об'єдналися для участі у злочині (тобто існує попередня змова);
- ✓ відсутність лідера (організатора злочину);
- ✓ немає чіткого розподілу злочинних ролей;
- ✓ немає чітко диференційованої психологічної та функціональної структури групи;

✓ злочин скоюють усі члени угруповання разом (спільно), проте без особливої, яскраво вираженої попередньої підготовки і, як правило, наявна спрямованість на вчинення лише грабежу.

Типовою формою комунікативних зв'язків у ситуативній злочинній групі сучасних флібустьєрів є так звана «повна структура», коли кожен член групи може встановлювати зв'язок із будь-яким її членом [17].

Пірати такої групи просто висаджуються на судно, яке стоїть на якорі або дрейфує поблизу берегової лінії, і, вчиняючи грабіж як судового, так і особистого майна екіпажу, після зникають зі своєю наживою. Більшість таких атак відбувається вночі, коли на вахті стоїть мінімальна кількість членів екіпажу.

Організованою злочинною групою є спільнота флібустьєрів, що має лідера (організатора). Зазначена злочинна група характеризується чітким розподілом ролей, які забезпечують підготовку, вчинення і приховування злочинів. Така група має досвід успішних піратських нападів, забезпечена науково-технічними та транспортними засобами, має міцні зв'язки визначену стабільність дій задля досягнення заздалегідь задуманого, узгодженого та спланованого результату злочинної діяльності.

Серед основних конструктивних ознак організованої злочинної групи сучасних піратів можна виділити:

- ✓ наявність керівника, лідера, організатора, ватажка скоєння злочину;
- ✓ чіткий розподіл ролей у підготовці, вчиненні та приховуванні піратського нападу.

Основними ознаками організованої злочинної групи сучасних піратів є:

- ✓ наявність чітко сформованої ієрархічної структури (лідер, виконавці тощо);
- ✓ спільна розробка техніки, тактики, методики та стратегії злочинної піратської діяльності;
- ✓ наявність психофізіологічної та функціональної структур;

- ✓ наявність фінансового забезпечення (створення спеціального грошового фонду — «загальної каси»), якою керує лідер (організатор) піратської групи;
- ✓ розподіл «доходів» залежно від виконуваної злочинної ролі;
- ✓ встановлення і дотримання кодексу поведінки (норм і правил поведінки членів організованої злочинної піратської групи як у сфері злочинної діяльності, так і поза нею);
- ✓ наявність злочинного досвіду;
- ✓ використання у своїй діяльності злочинного інструментарію (засобів, методів і прийомів) та сучасного арсеналу науково-технічних засобів, транспорту і зброї (холодної, вогнепальної тощо).

Типовими формами комунікативних зв'язків в організованій злочинній групі сучасних флібустьєрів є:

- ✓ так звана «комбінована структура», коли організатор має зв'язки, які й членами піратської групи, якими він керує безпосередньо, так і з іншою групою осіб, але через посередника;
- ✓ так звана «складна структура», коли організатор злочинної групи керує двома або більше підгрупами, структурами [17].

Дії піратів другої групи передбачають розкрадання не тільки грошей і судового майна, але й вантажів. В одних випадках пірати просто перевантажують товари на свої судна. Іноді ця операція вимагає швартування в піратській гавані, іноді — захоплене судно заганяється в порт, де в піратів є відповідні зв'язки для продажу вантажу місцевим покупцям.

Злочинна організація сучасних піратів — стійку, згуртовану, з високим ступенем організованості та захищеності спільноту осіб, що об'єдналися для групової тривалої піратської діяльності. Така група має *7 основних функцій:*

- ✓ управлінсько-стратегічну;
- ✓ асоціально-виробничу;
- ✓ фінансову;
- ✓ нормативно-ціннісну;

- ✓ конспірації та контррозвідки;
- ✓ захисту та прикриття;
- ✓ дисциплінарного впливу та насильства (психологічного і фізичного).

Кожна із зазначених функцій має свій зміст. Пропонуємо надалі розглянути їх більш детально.

Перша. Забезпечує визначення злочинних цілей і планування основних напрямів злочинної піратської діяльності, вибір методів їх досягнення, діагностики, дослідження та прогнозування злочинної діяльності, техніки, тактики, методики і стратегії вчинення злочинів.

Друга. Чіткий розподіл ролей (обов'язків) між окремими злочинними блоками і закріплення певної ролі за кожним піратом окремо.

Третя. Використання грошового фонду злочинної групи («загальної каси») задля надання допомоги окремим флібустьєрам та їхніми сім'ям, підкупу посадових осіб, утримання охорони тощо.

Четверта. Навчання піратів методом злочинних дій, встановлення відповідних міжособистісних відносин у групі, правил поведінки. Формування певних поглядів, переконання і традицій.

П'ята. Вибір об'єкта піратського нападу, відповідальних схем зв'язку та передачі інформації.

Шоста. Створення спеціальних блоків захисту і груп прикриття.

Сьома. Забезпечує дотримання всіма членами злочинної групи прийнятих у цьому угрупованні норм, традицій і правил поведінки, а також постійне підтримання бойової активності групи (методи впливу — психічні і фізичні).

Конструктивними ознаками описаної злочинної організації є:

- ✓ організованість (чітка ієрархія структури та єдиного чітко регламентованого керування злочинною діяльністю з боку лідера, організатора, ватажка);

- ✓ згуртованість (високий ступінь єднання, зв'язності членів злочинної організації на основі корисливих, особистісних інтересів і потреб, а

також спонукальних мотивів членів злочинної організації, відображення в її цілях);

- ✓ стійкість (тривалий і стійкий злочинний зв'язок у злочинній організації);

- ✓ захищеність (наявність спеціальних блоків захисту і прикриття — відомчий контроль, корумповані особи міністерств, відомств, установ та організацій, спеціальний апарат психічного впливу і психічного насильства, аж до скоєння вбивств).

Основні ознаки злочинної організації:

- ✓ наявність керівного органу — «ядра» або «ради» — в особі керівника, організатора, лідера, ватажка піратської організації та організаторів піратських структурних підрозділів;

- ✓ використання грошового фонду, «загальної каси» для створення у злочинних цілях формальних організацій;

- ✓ залучення до злочинної діяльності працівників формальних організацій: підприємств, міністерств, поліції тощо;

- ✓ наявність спеціальних блоків захисту і прикриття щодо охорони «ядра», «ради», ватажка — в цілому всієї злочинної організації;

- ✓ наявність чіткої ієрархії й управлінсько-стратегічного комунікативного зв'язку (збирання, зберігання, передачі та використання інформації) між лідером (ватажком, організатором) — «ядром» і піратськими структурними підрозділами та простими піратами;

- ✓ наявність специфічних функцій діяльності (управлінсько-стратегічної, асоціально-виробничої, фінансової, захисту та прикриття, конспірації та контррозвідки, нормативно-ціннісної, дисциплінарного впливу і насильства);

- ✓ наявність специфічного кодексу поведінки, тобто своєї «субкультури», встановлених норм поведінки, своєрідного «кодексу честі» та жорсткої дисципліни;

- ✓ утримання груп насильства, найманих вбивць і спостерігачів за полоненими моряками, яких було висаджено на сушу;
- ✓ наявність зв'язків із різними формальними та неформальними (екстремістськими та іншими) організаціями;
- ✓ розпускання чуток, що принижують честь, гідність окремих осіб, з метою їх компрометації, а також деморалізації полонених моряків.

Типовою формою комунікативних зв'язків у злочинній організації сучасних піратів є так звана «багатоблокова структура» — більш складна комунікативна структура [17].

Ватажок флібустьєрів має декілька піратських груп, що здійснюють напади на морські судна в різних місцях поблизу узбережжя Сомалі. Крім того, він має «блоки» захисту в державних, правоохоронних та інших органах, а також особисту охорону.

Пірати третьої групи затримують судно з вантажем, беруть його команду та пасажирів у полон, після чого вимагають викуп у судовласника.

Соціальний склад сучасних піратів є дуже різноманітним — від азійської мафії та різного роду злочинців до простих рибалок, що займаються браконьєрством, а іноді й самої берегової охорони, відповідальної за безпеку суден. Нерідко піратські угруповання володіють цілим флотом невеликих суден, на які в різних портах світу набирають команди з безробітних моряків. Зазвичай невеликі піратські команди є складовою частиною великих злочинних синдикатів, господарі яких перебувають у Сінгапурі, Гонконгу, Індонезії, Китаї [100].

На наш погляд, особистість сучасного пірата найбільш продуктивно розглядати з точки зору концепції інтегральної індивідуальності В. С. Мерліна, яка характеризується тим, що індивідуальні властивості, що є різними ступенями розвитку матерії, починаючи від індивідуальних біохімічних і закінчуючи соціальним статусом у групі, колективі, суспільстві, знаходяться в багатозначній залежності [136].

Отже, ефективність вивчення особистості пірата залежить від інтегрального, комплексного, багатостороннього підходу, який передбачає, що зв'язок між біологічно зумовленими та соціально зумовленими індивідуальними властивостями, між фізіологічними і психологічними властивостями, між темпераментом і властивостями особистості, між властивостями особистості та соціальними ролями не тільки існує, але і змінюється залежно від конкретних умов скоєння злочинів.

За стилем діяльності можна виділити три типи ватажків піратів Сомалі: «користолюбні», «престижні» і «ризиковані».

«Користолюбні» ватажки — це особи, основним мотивом злочинних дій яких є користь. У них сильно виражена загальна активність поведінки, що поєднується зі зневагою до соціальних норм і закону. У своїх злочинних цілях використовуються будь-які засоби для отримання матеріальної вигоди.

Ватажки **«престижного»** типу основним мотивом своєї діяльності вважають набуття або збереження свого становища (статусу), що повинно бути досягнуто будь-якими засобами, в тому числі і злочинними.

Для ватажка **«ризикованого»** типу основним мотивом діяльності є потреба брати участь у різного роду піратських набігах із великим ризиком для себе (прагнення до гострих відчуттів, включення в емоційно хвилюючі ситуації).

Типологічний підхід у вивченні особистості як ватажка, так і простих учасників сучасних піратських формувань має певне науково-прикладне значення, оскільки дозволяє не тільки збирати інформацію і розпізнавати її, тобто ставити діагноз, а й вивчати, оцінювати, аналізувати отриману інформацію і на її основі формувати прогноз поведінки сучасних флібустьєрів, що є надійною основою для якісної протидії піратству поблизу узбережжя Сомалі.

На наш погляд, головною якістю **сучасних сомалійських піратів є користолюбство**. Основним мотивом їх злочинної діяльності є користь, прагнення до придбання матеріальних цінностей, ведення забезпеченого

життя. Такі особи страждають підозрілістю й одночасно вони є надзвичайно товариськими, легко налагоджують контакти, прагнуть жити одним днем та задовольняти свої потреби (і не приховують цього).

Цікавим є і той факт, що в *сучасних піратів існує усталена схема, за якою вони ділять доходи*: викрадачі судів отримують 50 %, «інвестори» беруть собі 35 %, а охорона на кораблі забирає собі решту (15 %) [28; 154].

Серед основних психологічних типів сучасних піратів можна виділити:

1) глобальний злочинний тип, із повною злочинною зараженістю (асоціальний, негативно ставиться до праці та людей, не уявляє свого життя поза піратською діяльністю, яка для нього є джерелом основних життєвих радощів; усі його помисли та почуття пов'язані зі злочинними задумами);

2) парціальний тип, із частковою криміногенною зараженістю, в якому уживаються риси злочинця та нормального соціального типу особистості;

3) передкримінальний тип, представники якого мають такі властивості, які визначають участь у піратських захопленнях суден лише в певних життєвих ситуаціях.

Необхідно відзначити і той факт, що багато представників піратських формувань відчують хворобливі переживання, пов'язані з *нарцисичними потягами*, незадоволення яких веде до недостатності відчуття самоповаги та неадекватної інтеграції особистості. Узагалі *нарцисизм іманентно властивий усім піратам, причому не тільки лідерам, а й пересічним виконавцям*.

Оскільки нарцисизм означає зосередження на самому собі, своїх інтересах і переживаннях, нарцисична особистість поза своїм оточенням — національним, клановим, релігійним та іншим — виявляється дезадаптованою. Через це подібна особистість буде:

- а) дуже агресивною стосовно всіх, хто не належить до її групи;
- б) докладати всіх зусиль для того, щоб зберегти свою групову приналежність, оскільки, особливо якщо людина насправді не задоволена

життям, на цьому ґрунтується її уявлення про свою перевагу. У таких випадках іноді формується фанатизм, що є характерною рисою нарцисизму, властивого деяким представникам піратських формувань.

У групі пірат не тільки зміцнює свій нарцисизм, але і досягає особистісної ідентифікації. Для багатьох флібустьєрів, особливо молодих, піратська група відіграє роль колективного батька, що забезпечує своїм дітям притулок і захист. Потреба в ідентичності є дуже сильною в тих, хто через свою маргінальність у тій чи іншій формі був відчужений від середовища, зазнав невдач в особистому житті або в інших сферах.

Оскільки такий пірат відданий своєму злочинному угрупованню, групові норми та цілі ідеалізуються, стаючи обов'язковими, а решта знецінюється. Звідси нетерпимість до будь-якого інакомислення, відсутність коливань і сумнівів, ворожість до тих, хто за велінням долі потрапив у піратський полон, і готовність придушити опір таких людей будь-якою ціною.

Аналіз нападів сомалійських піратів на морські судна за 2008–2011 роки дозволяє визначити і деякі *закономірності у стратегії і тактиці захоплення судна сучасними флібустьєрами*. Так, вартість захоплення піратами одного морського судна коливається в межах 300 000 доларів США. Витрати: зброя — \$2000 доларів; човни — \$14 000; гаки та сходи — \$1200; GPS і рації — \$4000; їжа — \$70 000; інше обладнання — \$30 000; хабарі чиновникам різного рівня — \$180 000 доларів; охорона заручників і корабля — \$15 000 доларів на добу [142].

Судно зазвичай атакують два або більше човнів на швидкості до 25 вузлів. Як правило, сомалійські пірати заходять із корми. Вони також вважають, що забиратися на борт і атакувати судна краще з лівого борту [127].

Для виходу далеко в океан пірати використовують морехідні судна, зазвичай місцеві доу, іноді — захоплені ними рибальські або інші судна.

Човни, що використовуються для нападу, зазвичай буксируються за кормою судна-бази. Човни намагаються підійти впритул до борту, щоб дати можливість щонайменше 1–2 піратам піднятися на борт. Часто корсари роблять це за допомогою довгих легких сходів. Піднявшись на борт, вони переважно одразу біжать на місток, щоб узяти судно під свій контроль. Після цього вимагають від екіпажу зупинити судно або вповільнити хід, щоб на борт піднялася решта піратів [152].

Обстріл судна під час нападу ведеться з метою налякати екіпаж (і, перш за все, капітана), змусити судно зупинитися або сповільнити свій хід, а також перешкодити екіпажу відбити напад (див. додатки Д, Е).

Пірату, який піднімається на борт судна при штурмі першим, надається приз у вигляді автомобіля Land Cruiser [142].

Жертвами піратських нападів в основному стають три категорії бізнесу, пов'язані з морськими перевезеннями:

- ✓ власники суден;
- ✓ власники вантажу;
- ✓ страхові компанії.

В умовах великої конкуренції на ринку морських перевезень далеко не в усіх випадках постраждалі повідомляють про напади на судна, і нерідко вони залишаються незареєстрованими. Власники суден частіше прагнуть самостійно покрити збитки за свій кошт, ніж платити страхові премії, особливо високі для маршрутів, що пролягають через небезпечні райони. Крім того, заяви про напад тягнуть за собою тривалі офіційні розслідування та пов'язані з ними вимушені простой в порту, що у свою чергу означає істотні фінансові втрати на утримання судна та сплату портових зборів. Тому статистика піратських атак і збитків, яких вони завдають, є дуже приблизною і варіює в широких межах [22].

Морські бандити часто тісно пов'язані з іншими сферами кримінального бізнесу, зокрема з торгівлею зброєю та перевезенням нелегальних емігрантів. В їхньому розпорядженні є сучасне озброєння (від пістолетів і автоматів до

локальних ракет), швидкісні катери, новітні види зв'язку, засоби радіолокації, GPS-приймачі і, найголовніше, велика мережа інформаторів-навідників у різноманітних компаніях, що мають відношення до судноплавства. Не можна не визначити й той факт, що *сучасне морське піратство сьогодні має добре налагоджену, розгалужену мережу, ниточки якої тягнуться до транснаціональних злочинних кланів і корумпованої державної влади* [132].

Саме після недавнього захоплення піратами турецького хімічного танкера «Караголь» у водах Аденської затоки з різних джерел надійшла інформація про те, що дії зловмисників координували інформатори, які знаходилися далеко від земель Сомалі [23].

Представники оборонних відомств ЄС заявили, що це судно було обрано серед інших за наведенням цілої мережі інформаторів, які знаходяться в Лондоні за кілька тисяч кілометрів від місця нападу. Навідники, що розташувалися в одному з основних світових центрів судноплавного брокериджа і страхування, настільки детально були обізнані, що у випадку з «Караголь» пірати не тільки знали схему судна, його маршрут і вантаж, а й кілька днів тренували захоплення.

На думку західноєвропейських експертів, такий спланований напад на турецький танкер є дуже показовим: пірати перетворюють регіональне явище у світовий кримінальний бізнес, що вже встиг обрости зв'язками в самому серці морської галузі. «Пірати регулярно дзвонили із судна в Лондон», — повідомив Халдун Дінсель, голова турецької судовласницької компанії Yardimci, який проводив переговори про звільнення «Караголь». Дзвінки здійснювалися за допомогою супутникових телефонів. За його словами, Лондон є одним із місць, з яким пірати регулярно контактували після захоплення судна. «Кожен день ватажок піратів вступав у контакт із людьми з Лондона, Дубаї та Йемену», — уточнив він [48].

У звіті ЄС ідеться про те, що інформація, яку передають піратам, часто надходить із міжнародних організацій, що займаються моніторингом

морських вантажних перевезень. Також при виборі жертви до уваги береться прапор, під яким їде судно. Експерти відзначають, що пірати уникають нападів на судна під британським прапором [83].

Представник агентства Dryad Maritime Intelligence вважає, що вся ця інформація є цілком правдоподібною: «Пірати обирають жертву дуже ретельно, оскільки їх фінансують кримінальні угруповання за межами Сомалі». Усе ж, на його думку, хоча пірати і можуть отримувати дані щодо окремих цілей із Лондона або звідкись ще, їм часто складно вивити судно у відкритому океані. Тому, швидше за все, їм передаються списки потенційних «клієнтів». На думку Х. Дінсель, інформатори піратів проникли і в адміністрацію Суецького каналу, що дозволяє їм чітко стежити за переміщенням суден [48].

Морське піратство останнім часом набуває нових форм: знижується кількість нападів на великі торгові судна, зате все частіше об'єктами атак стають буксирні судна та багажі. Крім того, все частіше пірати нападають не для того, щоб захопити вантаж, а заради захоплення моряків у полон із метою отримання викупу (на рис. 1.1 наведено карту атак сомалійських флібустьєрів за січень–лютий 2011 року).

У майбутньому, як вказують фахівці, морське піратство може стати новою тактикою дій терористичних організацій: збитки від вибуху танкера в акваторії великого міста-порту можуть бути цілком адекватними збиткам, завданим терористами 11 вересня 2001 року Нью-Йорку [152].

Таким чином, підбиваючи підсумок розгляду проблем, заявленої нами у підрозділі 1.2, хочемо відмітити, що із психологічної точки зору сучасні піратські угруповання можна розподілити на три загальні групи: ситуативну, організовану та злочинну. Кожна з цих груп має свої характерні конструктивні ознаки та типові форми комунікативних зв'язків.

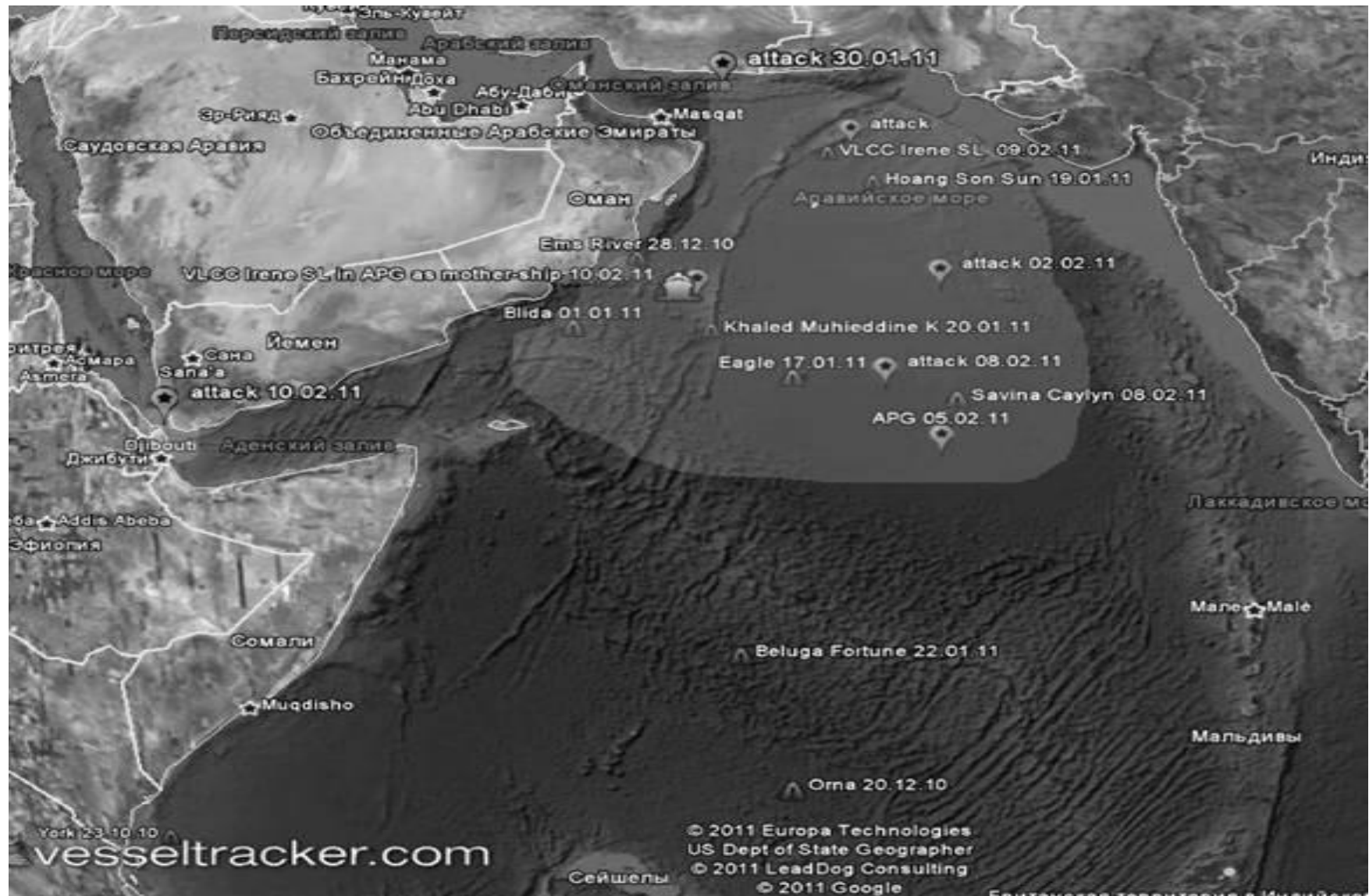

Рис. 1.1. Мапа атак сомалійських піратів за січень–лютий 2011 року

Крім того, виділені й охарактеризовані нами психологічні типи ватажків («користолюбні», «престижні» та «ризиковані») та простих членів піратських угруповань («глобальний злочинний тип», «парціальний злочинний тип» і «передкримінальний злочинний тип») дозволяють зробити принциповий висновок, що основним мотивом злочинної діяльності сучасних сомалійських піратів є корисливість, прагнення до придбання матеріальних цінностей, ведення забезпеченого життя.

На жаль, ми повинні констатувати і той факт, що сучасне морське піратство вже на сьогодні має свою добре налагоджену, розгалужену мережу зв'язків, ниточки якої сягають транснаціональних злочинних кланів і корумпованої державної влади.

1.3. Психологія піратського полону

Згідно зі статистичними даними, більшість світового флоту за загальним тоннажем суден представлена прапорами Панами, Ліберії, Маршаллових островів, Гонконгу, Багамських островів і Сінгапуру [25]. Отже, на підставі цього стає зрозумілим, що реальні судновласники задля оптимізації оподаткування ховаються за прапорами цих країн.

Такий стан справ значно ускладнює здійснення реальних заходів із боротьби з піратством. Адже Україна як держава не має юридичного ставлення до суден, а відповідно, і не має права здійснювати їхню фізичну охорону. Ось чому за останні роки світова статистика не наводить жодного факту захоплення піратами дійсно українського судна під прапором України!

До речі, український флот у 2010 році налічував із 904 судна, що становило всього 1,8 % від усієї кількості світового флоту. І ці цифри враховували навіть кораблі, які здебільшого не виходили за межі Чорного та Азовського морів.

Сьогодні Україна займає третє місце за кількістю моряків офіцерського та рядового складу, яких готують у всьому світі. Нас випередили Філіппіни

та Індія. Четверте місце посідає Росія [29; 101]. Крім того, українські моряки згідно з оцінками компетентних органів займають п'яте місце у світі за численністю серед екіпажів на суднах і друге місце за кількістю осіб, що потрапили в полон протягом року [150].

На жаль, значна кількість наших моряків дотримуються такої позиції: «Навіщо чинити опір піратам, навіщо ризикувати?». На їхню думку, полон — це не найстрашніше, що може статися. Моряки розраховують на те, що ймовірність загибелі в полоні є достатньо низькою — 0,01 %, а за весь період перебування в полоні судновласник заплатить їм утричі більше. Така пасивна позиція і до сьогодні спрацьовувала — моряків рано чи пізно «визволяли» з полону. Однак у 2011 році вперше стався прецедент із південнокорейським 300 000-тонним супертанкером, коли США заборонили судновласникові вносити викуп за судно, мотивуючи це тим, що, за їх інформацією, гроші можуть потрапити через піратів до терористів. У результаті танкер, який знаходився п'ять місяців у полоні, зараз вільно курсує під управлінням піратів по всьому Індійському океану, а екіпажу танкера пірати погрожують розстрілом.

У перспективі існує загроза прийняття повної заборони внесення викупу за звільнення моряків. У цьому випадку небезпека загибелі на морі зросте з 0,01 % до 99–100 %, оскільки єдиним способом визволення екіпажу залишиться силовий вплив на піратів.

Відзначимо, що на сьогодні як в юридичній, так в у психологічній науці не існує універсального визначення поняття «піратський полон» і похідних від його видів. Відсутність єдиного загальноприйнятого поняття у свою чергу не дає можливості осмислення суті явища та виробити комплекс організаційно-правових і психологічних заходів протидії йому.

Дати всеосяжне (або абсолютно точне) визначення піратського полону настільки важко, що доводиться обмежуватися простим описом цього складного явища. Найчастіше так роблять фахівці, коли йдеться не про юридичні формулювання, а про піратство як суспільне явище.

Спробуємо уточнити ряд моментів, пов'язаних із дефініцією поняття «піратський полон». Кожне визначення повинне містити в собі суттєві ознаки явища. Крім того, визначення має бути не тільки істинним за змістом, а й правильним за своєю будовою, формою та значенням. Якщо істинність визначення зумовлена відповідністю вказаних у ньому ознак реальним властивостям явища, що піддається визначенню, то його правильність залежить від його ж структури, регульованої логічними правилами. Цих правил існує чотири: визначення має бути лаконічним; не повинно містити в собі кола; має бути ясним і не бути негативним. Це і стане логічною основою для нашої дефініції «піратський полон». Насамперед спробуємо виділити істотні ознаки поняття. Для цього корисно зробити етимологічний зріз зазначеного явища.

Етимологія визначення «полон» свідчить про те, що коріння цього поняття походить від старослов'янської «плѣнь, скѣла, айχμαλωσία». Як це не парадоксально, але у «Тлумачному словнику живої російської мови» В. Даля [35] і «Сучасному тлумачному словнику видавництва «Велика радянська енциклопедія» [141] визначення терміна «полон» не наведено. Трактуювання цього поняття ми зустрічаємо в «Тлумачному словнику російської мови» С. І. Ожегова і Н. Ю. Шведової як «стан поневолення того, хто захоплений на війні противником і позбавлений волі» [95]. Найбільш повно, на наш погляд, поняття «полон» розкриває Т. Ф. Єфремова у книзі «Новий словник російської мови». Тлумачно-словотворчий» як:

«1)

а) Стан залежності, неволі, в який потрапляє людина, захоплена під час війни противником; перебування в такому стані.

б) Перебування в неволі, у рабстві, не на волі.

2)

а) *перен.* Стан залежності, підпорядкованості комусь, чомусь.

б) Перебування в такому стані.

3)

а) *застар.* Полонення когось, чогось; завоювання когось, чогось.

б) Те, що отримано в результаті перемоги над ворогом» [44].

Синонімами слова «полон» є «неволя» і «рабство».

Попереднє виділення сфер, що найбільш часто пов'язують із полоном, неволею, рабством на підставі звичного слововживання та наукового осмислення, дозволяє побачити головне: ***основною піратського полону є насильство*** (під терміном «насильство» в рамках монографії ми розуміємо застосування піратами різних форм примусу з метою набуття або збереження панування над захопленими моряками, завоювання тих чи інших привілеїв перед судовласниками).

У зв'язку з цим нас цікавлять наявні у світовій науці концепції природи насильства, які можна розділити на два напрямки — біологізаторські та соціологізаторські [69].

Якщо виходити з ***біологізаторської*** природи насильства, то схильність пірата до насильства над моряками, які опинилися в полоні, буде виражатися у складному комплексі притаманних флібустьєрам ідей, поглядів, моралі, психологічних рис, підсвідомих потягів, а також вчинків і дій. Адже генетичний компонент позначається на всіх сторонах життя і діяльності цієї людини, на найбільш піднесених і глибинних її якостях.

Прихильники ***соціологізаторської*** концепції доводять, що в людині немає «генів насильства» і явища, пов'язані із соціальним насильством, не запрограмовані генетично, тобто в людей немає прагнень до них, які передаються за допомогою генних механізмів. Представники цього напрямку вважають, що некритичне ставлення до біологізаторської концепції може призвести до антинаукових висновків: нібито гени однієї раси «заслужують» соціальної підтримки, а проти іншої можуть бути допустимі всі методи боротьби.

Але, з іншого боку, соціологізаторські концепції будуть абсолютизувати значення соціальних відносин і відповідних соціологічних методів вивчення особистості пірата. Згідно з цією концепцією пірат — це

людина з порушеною соціальною програмою, «актор», який грає роль «лиходія» і керується у своїх діях сценарієм, що включає спотворені моральні та духовні цінності, коли заради втілення в життя своєї мрії йому необхідно принести в жертву життя інших людей [98].

На нашу думку, обидві розглянуті нами концепції — біологізаторська та соціологізаторська — є дещо однобічними: *перша* абсолютизує біологічне начало й у крайніх своїх висловлюваннях зводить людську особистість до рівня тварини — сучасний пірат постає перед нами як генетично зумовлений кровожерний хижак; *друга* концепція перетворює людини на абстрактну соціологічну схему, і парт виступає таким собі термінатором, роботом-убивцею з порушеною соціальною програмою поведінки. Очевидно, що істина знаходиться десь посередині, але вона не є механічним поєднанням цих підходів до особистості.

До проявів насильства з боку піратів стосовно полонених моряків можна віднести *агресію* та *жорстокість*. Однак порівняно з жорстокістю, агресивністю, на наш погляд, — більш широке і значною мірою морально-нейтральне поняття, оскільки далеко не завжди агресивні дії носять жорстокий характер. Водночас будь-яка жорстокість є агресивною. Можна сказати, що *жорстокість* — *особлива якість агресивності*. Якщо агресія та агресивність мають природний характер, то жорстокість — явище соціального походження, притаманне лише людині, продукт саме людських протиріч і пристрастей, зумовлених вихованням та умовами життя. Викинувши на біологічній основі, агресивність проявляється в якісно іншій сфері — соціальній.

Деякі психологи вважають, що агресія як основний інстинкт завжди існувала і буде існувати в людському суспільстві. Вони передбачають неминучість застосування агресивних методів у процесі реалізації певних цілей [69].

У загальному вигляді агресія та жорстокість у рамках монографії можуть розумітися як демонстрація піратами своєї сили, загроза її

застосування або використання сили щодо окремого моряка або захопленого екіпажу в цілому. Ці явища можуть носити як індивідуальний, так і колективний характер і завжди спрямовані на завдання фізичної, психологічної, моральної чи іншої шкоди полоненому [34; 81]. Тому насильницькі дії (в тому числі і жорстокі) завжди мають внутрішній сенс, використовуються піратами заради якоїсь вигоди, реального чи уявного матеріального виграшу.

Жорстока поведінка піратів щодо полонених моряків може бути визначена як навмисне й осмислене заподіяння останнім мук і страждань. Якщо агресивність — риса особистості, а агресія — прояв цієї риси, то жорстокість ми розглядаємо в якості особистісної особливості сучасного флібустьєра, яка реалізується в жорстоких діях.

Жорстоким можна назвати пірата, який характеризується безжальністю, нелюдськістю, відсутністю співпереживання і співчуття і водночас схильного здійснювати жорстокі вчинки, вважаючи їх найкращим способом вирішення життєвих проблем. Однак жорстокість, на нашу думку, можна віднести до числа особистісних рис представників сучасних піратських злочинних угруповань тільки в тому випадку, якщо вона є стабільною та фундаментальною для цього флібустьєра, внутрішньо властивою йому.

Насильство над моряками, що потрапили в піратський полон, може набувати форм, що різняться між собою. У кожному конкретному випадку та чи інша форма насильства буде фігурувати як домінуючої.

Проведений нами аналіз публікацій із цієї проблематики дозволив виділити такі **форми насильства, що застосовувалися піратами щодо полонених моряків:**

- *фізичне* насильство (позбавлення життя, завдання тілесних ушкоджень, позбавлення або істотне обмеження свободи пересування);
- *майнове* насильство (здійснюється шляхом посягання на особисте майно моряків і вантаж, який знаходиться на судні);

- *морально-психологічне* насильство (шантаж, погрози тощо).

Невід’ємним засобом морально-психологічного насильства є **залякування та погрози**.

Слово «полон» завжди асоціюється з такими поняттями, як «страх» і «жах». Обставини страху, пригніченості, напруженості навмисно створюються піратами не на індивідуальному чи вузькогруповому рівні, а на рівні всього екіпажу та являють собою об’єктивно сформований соціально-психологічний фактор, що впливає на всіх без винятку моряків і змушує їх до здійснення певних дій в інтересах піратів або до прийняття їхніх умов.

Головне в умовах піратського полону — не саме по собі насильство над захопленими моряками, а вироблений психологічний ефект — залякування, створення масового психозу в середовищі екіпажу судна. У цілому це соціальна ситуація, що тримає всіх у страху і постійній напрузі. У *фізичному* плані — це постійна загроза життю і здоров’ю [92]. У *соціальному* плані — деструкція управління судном і командою. У *психологічному* плані результат такої ситуації — втрата впевненості в завтрашньому дні, хаотизація свідомості, ірраціональний стан психіки, деструкція звичної, нормативної «регуляторної» поведінки.

Полон насаджує у свідомості моряка невпевненість у собі, спровокованої відсутністю почуття перспективи.

Психологи вважають, що людина може впоратися з багатьма труднощами, якщо знає, заради чого вона це робить. А коли в людини немає певної перспективи та конкретної мети, вона є безпорадною під психологічним тиском. Піратський полон — це війна нервів, розрахована на перспективу наживи за рахунок здоров’я інших і на глобальні масштаби її здійснення за будь-яку ціну (навіть ціною фізичного знищення певної частини моряків, які перебувають у полоні).

Сучасні пірати перемагають світове співтовариство не на полях битв, а у внутрішньому просторі психіки людини! Адже для того, щоб змінити поведінку одного моряка, екіпажу, судновласника або окремої

держави, абсолютно необов'язково їх усіх убивати або ранили: треба змінити зміст і стан свідомості людей.

Вплив піратського полону викликає набагато більші страхи, ніж реальна загроза, причому очікування нових захоплень суден сучасними флібустьєрами посилює психологічні наслідки ситуацій, які вже сталися. Психоемоційне включення формує феномен «співучасті» та подальшу ідентифікацію людей, що знаходяться за сотні і тисячі кілометрів від місця трагедії. Поєднання непередбачуваності піратських атак, почуття неконтрольованості моряками власної долі та постійної вразливості дестабілізує світову спільноту і провокує на асиметричну реакцію.

Жертвами відповідних силових дій або «удару по осі зла» стануть не стільки сомалійські пірати, скільки мирні жителі. А це, з одного боку, провокує, як правило, зростання ксенофобії серед титульного населення, а з іншого — викликає «почуття меншовартості» в етнічних меншин і розширює в їхніх рядах число потенційних прихильників та учасників піратської діяльності.

Піратський полон відрізняється від інших злочинів (наприклад, захоплення заручників терористами) тим, що страх сам по собі не розглядається піратами як основна мета діяльності. Захоплення моряків здійснюється ними не заради формування самого страху, а служить лише своєрідним об'єктивним важелем цілеспрямованого впливу на судновласника і світове співтовариство з метою збагачення, яке неможливе без створення обстановки страху. ***Створення обстановки страху є вираженням початкового етапу піратського полону, проявом його суті, а не його кінцевою метою. Полон — це перш за все акт насильства.***

Взагалі піратський полон можна уявити як особливий вид протиправної діяльності, головною об'єктною метою якого є досягнення через залякування інших людей особистого збагачення представників сучасних флібустьєрів. Наявність такої мети не скасовує безлічі різних суб'єктивних цілей, якими керуються окремі ватажки піратських формувань.

Однак саме чужий страх як знаряддя досягнення мети рухає діями пірата та надає сенсу всьому його існуванню. Для досягнення такої мети, тобто для масового поширення страху серед членів команди захопленого судна, пірати здійснюють найрізноманітніші дії: брязкають зброєю, приводять її в бойовий стан, роблять постріли, ведуть полонених на розстріл тощо.

Методи здійснення піратами залякування та підкорення волі полонених моряків є дуже різноманітними і залежать у першу чергу від того, з яким саме видом піратського формування доводиться стикатися захопленому екіпажу судна.

Усю сукупність **методів впливу піратів на полонених моряків**, яких достатньо багато, можна згрупувати за різними ознаками:

а) фізичне (насильство); б) економічне; в) морально-психологічне.

- за видами впливу: а) паралізація діяльності (захоплені в полон моряки цілі та неушкоджені, але виконувати свої професійні функції не можуть або відмовляються, що може статися в результаті їхньої ізоляції або залякування); б) зміна спрямованості діяльності; в) знищення (вбивство) захоплених у полон моряків.

- за способами впливу на полонених моряків: а) залякування; б) тиск; в) провокування до дії або бездіяльності.

Проте кінцева мета всіх цих методів — **примус** (вчинення потрібних піратами дій для отримання від судовласника матеріального викупу за захоплене судно, вантаж, екіпаж) [114].

Ставлення піратів до полонених моряків безпосередньо залежить від мотиваційних утворень, що лежать в основі піратського полону. **Типологія мотивів здійснення піратськими формуваннями полону членів екіпажів захоплених суден**, на наш погляд, може мати такий вигляд:

1. **Меркантильні мотиви**. Піратство, як і будь-яка сфера людської діяльності, є оплачуваною працею. Відповідно, для певного кола людей це заняття — спосіб заробітку. Пірати ігнорують будь-які інші інтереси, окрім особистих. Головне — отримати особисту вигоду.

2. **Мотив власної влади над людьми, глибинний мотив.** Він підтримується несвідомими фантазіями про власну всемогутність. Насильство застосовується для утвердження особистої влади, через насильство пірат самостверджується, набуваючи влади над людьми, в його очах власна особистість стає більш значущою.

Влада над людьми — це своєрідний наркотик, і хто хоча б раз його «покуштував», той знову і знову прагне його. Це засвідчує і вивчення психології найманства осіб, що кочують з одного конфліктного регіону в інший [69]. На певному етапі їх перестають цікавити гроші, невідворотним потягом стає сама можливість убивати.

3. **Мотив інтересу та привабливості піратства як сфери діяльності.** Тут наявне не стільки прагнення до вигоди, скільки бажання отримати гострі відчуття. У цьому випадку іноді можна говорити про ігрові мотиви. Для певного (нехай і невеликого) числа людей піратство може виступати просто новою, незвичною сферою занять.

4. **Мотиви, пов'язані з травматичним досвідом у минулому,** — це програвання пережитих травматичних ситуацій, але з обов'язковою зміною ролей. Для пірата, який раніше сам пережив приниження чи жорстоке ставлення, є характерною «ідентифікація з агресором» — прийняття поведінки іншої людини, яка колись заподіяла йому моральних або фізичних страждань, завдала болю. Іншими словами, приймаючи таку поведінку, пірат намагається впоратися із травмою, подолати її наслідки, але використовує для цього не найефективніший спосіб.

5. **Мотив заміни,** який має місце в тому випадку, коли досягнення первісної мети з будь-яких причин виявляється неможливим, а тому людина прагне реалізувати її в інших обставинах.

6. **Компенсаторні мотиви** — мотиви, пов'язані з прагненням подолати почуття власної неповноцінності. Людина, переконана у власній неповноцінності, зазвичай прагне компенсації своїх недоліків, що може виражатися в посиленому палкому бажанні зайняти високе положення в

суспільстві, набути виключних умінь і знань, бути успішною тощо. У подібних випадках ми маємо справу із соціально схвалювальними або допустимими формати компенсації. Проте в деяких випадках почуття неповноцінності призводить до скоєння необдуманих вчинків, у тому числі й участь у піратській діяльності.

Мотиви захоплення піратами в полон членів екіпажу морських суден можуть виявлятися так само, як і *потяги* певних категорій членів піратських формувань до вчинення катувань, убивств, заподіяння мук жертві чи іншим, знущання над нею тощо. Фахівці відносять імпульсивний невизначений потяг до вчинення певної суспільно небезпечної дії до психічної хвороби — патології потягів. Однак, на наш погляд, цей тип психічних аномалій можна розглядати як повністю неусвідомлений, оскільки пірат, що керується імпульсним потягом, здатний втриматися від вчинення подібних дій, якщо ситуація є вочевидь несприятливою і небезпечною для нього своїми наслідками.

Технології піратського полону, з урахуванням усіх очевидних відмінностей від «мирних» способів вирішення актуальних індивідуально-психологічних завдань, що стоять перед особистістю в цілому, несуть у собі всі типові для інших сучасних технологій задоволення потреб ознаки: ілюзорну простоту, легкість, швидкість досягнення результату, виразність дій і вигод.

Слід зазначити, що, *по-перше*, мотиви помітно відрізняються в конкретних випадках поведінки різних піратських формувань; *по-друге*, навіть у рамках однієї і тієї ж ситуації акти захоплення піратами в полон моряків є різними, учасники піратських формувань можуть керуватися різними мотивами. Мотив діяльності піратських формувань є тим системотвірним компонентом, який визначає багато її елементів: тактичні і стратегічні цілі, переважні об'єкти і форми злочинних посягань, вибір місця і часу вчинення захоплення судна, ставлення до засобів масової інформації та громадської думки тощо.

Формування мотиву передбачає уявну постановку певної мети. Під **метою** розуміємо уявне або образне уявлення кінцевого або проміжного результату діяльності. Завдяки меті діяльність стає упорядкованою та передбачуваною. Вона наче концентрує в одному напрямку всі зусилля та ресурси людини. Цілі не вигадуються, не ставляться безвідносно до реального досвіду, вони зумовлені раніш скоєним. Навіть у найбільш «хімерній» фантазії завжди існує якийсь прообраз, знайомий людині з її досвіду.

Щодо цілей захоплення піратами в полон членів екіпажів морських суден у науковій громаді немає єдиної думки, хоча більшість відзначає, що формування цілей піратства не пов'язане з конкретним проявом насильства — вони виходять за межі здійснюваного насильства.

Мета піратського полону досягається шляхом психологічного впливу на судновласників і морські компанії, які не є безпосередніми жертвами насильства.

Основний принцип піратського полону полягає в досягненні поставленої мети не безпосередньо, а шляхом формування потрібних реакцій тих, кому цей акт насильства кидає виклик (зокрема судновласникові та світовій спільноті).

Перспективною (кінцевою) метою діяльності піратських формувань є справляння впливу на прийняття вигідного піратами рішення державою, судновласником або їхнім конкретним представником щодо викупу екіпажу, судна та вантажу.

Необхідно відзначити, що мета при здійсненні захоплення моряками в піратський полон може збігатися з мотивом, якщо пірати діяли з ворожих спонукань. Але, як правило, мета відрізняється від мотиву.

Досягнення мети, отримання результату — це звичайно не моментальний акт, а тривалий процес. Мета ніби розгортається в систему особистих задач, кожна з яких реалізується шляхом виконання дій. Тому діяльність піратів щодо захоплення в полон моряків може бути описана як

система дій, які послідовно змінюють одна одну. Без мети, так само, як і без мотиву, існування діяльності є неможливим. Вона перетворюється в непорядкований набір окремих рухів і поведінкових актів.

Захоплення піратами екіпажу судна сприймається моряками як несподівана подія, яка має травматичний і залякуючий характер. Можна виділити такі **фактори, що впливають на рівень «травмування» моряків умовами піратського полону:**

- ✓ несподіваність події;
- ✓ кількість жертв;
- ✓ ступінь жорстокої поведінки піратів «під час» і «після» захоплення судна;
- ✓ ступінь соціальної та фізичної незахищеності членів екіпажу;
- ✓ несподіванка у виборі піратами з числа захоплених у полон моряків потенційних жертв і об'єктів для знущань;
- ✓ відповідність вимог піратів і мотивів їхньої поведінки соціальним нормам моряка, який перебуває в піратському полоні.

Типовою для моряків є схема «стандартного» реагування на захоплення піратами судна та загрозу потрапляння в піратський полон (див. рис. 1.2).

Послідовні реакції моряків на піратський полон можна умовно розбити на три стадії: рефлексорну, психологічну та соціальну.

На початковій, **рефлексорній**, стадії перша нормальна реакція — миттєвий переляк — тут же переходить у готовність до втечі. За якусь мить моряка «наздоганяє» почуття страху, настає більш усвідомлена та концептуальна реакція: індивід уже здатний оцінити реальність загрози та намагається це зробити. За результатами реакції втеча триває або її змінює полегшення від загрози, яка минула. Потім починається не рефлексорна, а вже **психологічна** реакція на захоплення піратами судна.

Залежно від типу особистості людина переживає почуття безсилля і безвиході і/або відчуття відповідної агресії стосовно піратів: ненависть,

бажання їхньої смерті тощо. Моряки, які психологічно є менш стійкими, переживають почуття пригніченості й апатії.

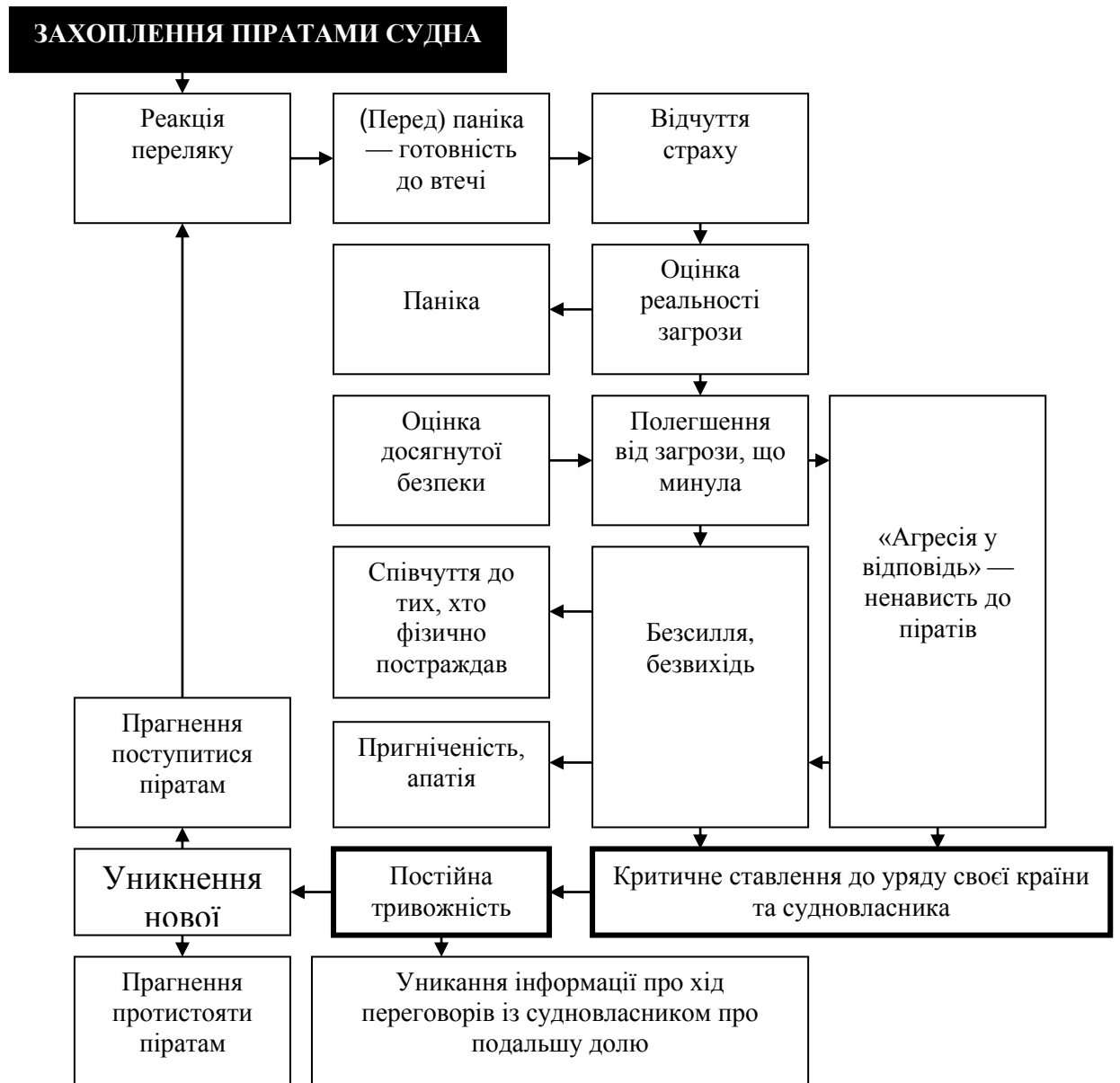

Рис. 1.2. Схема типової реакції моряка на захоплення піратами судна та загрози потрапляння в піратський полон

Наступну стадію реагування на захоплення піратами судна можна визначити як *соціальну*. У психологічно стійких моряків виникає реакція критичного ставлення до світової спільноти, судновласника, влади власної країни через їхню нездатність запобігти захопленню піратами судна та потраплянню членів екіпажу в піратський полон. Психологічно слабші

моряки потрапляють в «апатично-тривожний маятник» — періодично переходять від адаптації до тривожності й назад.

Стан постійної тривожності знаходить три поведінкові виходи. *Психологічно більш стійкі моряки* мобілізуються і знаходять у собі сили протистояти піратам. *Психологічно слабкі, але більш стійкі моряки* шукають захист у відмежуванні від інформації про піратський полон і його наслідки. *Психологічно слабкі та нестійкі* члени екіпажу виявляють прагнення поступитися вимогам піратів.

І тут відбувається найцікавіше з точки зору мети піратів: у моряків вмикається певний психологічний механізм, який можна назвати «петлею страху». Поступка піратам посилює реакцію переляку від піратського полону, і моряк знову починає емоційно переживати всі стадії реакції на захоплення піратами судна. Після цього його прагнення поступитися вимогам піратів ще більше посилюється, що у свою чергу посилює реакцію переляку. Людина, що потрапила в «петлю страху», зазнає все більшого рівня деморалізації та здається сучасним флібустьєрам. Якщо число «деморалізованих» осіб досягне критичної маси, екіпаж захопленого піратами судна поступиться будь-яким їхнім вимогам.

У перші дні перебування в піратському полоні моряки захопленого судна зазнають інтенсивного «промивання й обробки мозку» — так званої інтенсивної *індоктринації*, що складається з декількох стадій.

Першу стадію можна назвати стадією *перетворення в податливий матеріал*. Для неї характерні методи, які викликають дезорієнтацію моряка та призводять до стресу. До них належить ізоляція від інших членів екіпажу судна, недостатній сон і харчування, надмірна стимуляція (перевтома від роботи) і стимулювання різних емоцій (наприклад, страху).

Наступна стадія — *стадія поступливості*, під час якої моряки «пробують» кілька ліній поведінки з піратами, більшою чи меншою мірою пристосовуючись до загального ходу спільної з ними життєдіяльності. Дуже часто в цей період полонені моряки аналізують, яку вигоду вони можуть

отримати з подібної поступливості. В інших ситуаціях вони погоджуються з висунутими вимогами піратів просто тому, що не хочуть влаштувати жодних ексцесів. На цій стадії окремі моряки можуть «пробувати» нові паттерни поведінки.

На стадії *інтерналізації* поступливість перетворюється на тверду внутрішню переконаність моряка. Однак на цій стадії може статися, що моряк почне серйозно розглядати ймовірність того, що пірати діють правильно.

Відбувається так званий «процес зміни особистих переконань», який включає в себе феномен когнітивного дисонансу. Якщо сказати простіше: деякі моряки прагнуть до виправдання своєї поведінки, що відрізняється від поведінки більшості членів екіпажу. Це прагнення є особливо сильним, коли їхня поведінка була відмінною від інших і мала серйозні наслідки для решти членів екіпажу. Основний спосіб виправдати такі незвичні дії: навести причини, через які ця дія була розумною, правильною чи необхідною. Це у свою чергу призводить до того, що моряк починає приймати доктрину піратів і виправдовувати їхні дії.

Заключну стадію інтенсивної індоктринації можна назвати стадією *консолідації*. На цій стадії моряк утверджується у своїй набутій лояльності щодо піратів, беручи на себе низку серйозних зобов'язань, і здійснює вчинки, що суперечать виробленій іншими членами групи поведінці.

Ця остання стадія індоктринації ознаменовується остаточним прийняттям зломленим моряком ситуації піратського полону без критичного осмислення його наслідків. Першою реакцією «завербованого» у відповідь на протидію піратам з боку інших членів екіпажу буде заперечення та раціональне пояснення поведінки флібустьєрів.

Психологічні типи піратів, які охороняють полонених членів екіпажу захопленого судна певною мірою (хоча й не абсолютно) будуть відповідати чотирьом відомим класичним типам темпераменту. Звичайно, специфіка діяльності представників піратських формувань, які

«відповідають за роботу» з полоненими моряками, накладатиме свій відбиток на класичні типи темпераментів, що є характерними для норми. Тому й пірат-«сангвінік», і пірат-«флегматик», і, тим більше, пірат-«меланхолік» будуть значно енергійнішими, ніж простий середньостатистичний представник цього типу темпераменту. За рівнем енергетики вони наблизатимуться до «холерика», що вважається найбільш темпераментним.

Відзначимо, що в основі запропонованої нами типологізації лежать як зовнішні, конституціональні, так і внутрішні, характерологічні ознаки, що дозволяють віднести кожен із наведених нижче портретів до одного з чотирьох класичних типів. Крім того, за такою типологізацією стоїть змістовне розуміння чотирьох визначених вище І. П. Павловим [96] типів (у зв'язку з особливостями вищої нервової діяльності і швидкістю протікання психічних процесів), а також відома типологія Г. Ю. Айзенка [96], що трактує ті самі типи на основі співвідношення двох координат: нейротизму — емоційної стійкості та екстраверсії — інтроверсії.

Пірат-холерик. За нейрофізіологічним трактуванням І. П. Павлова, це тип сильний, однак неврівноважений, із переважанням збудження; одержимий безліччю ідей та емоцій, швидко захоплюється, але й швидко втрачає інтерес. Нервова система характеризується, крім великої сили, переважанням збудження над гальмуванням. Відрізняється великою життєвою енергією, але йому не завжди вистачає самовладання, часом буває запальним і нестриманим. За Г. Ю. Айзенком, це невротизований екстраверт, начебто «люблячий масу людей», але чомусь достатньо легко приносить цю любов у жертву власній вигоді. Відповідь на цей вдаваний парадокс є достатньо простою: зовнішня екстравертованість якраз і обертається ненавистю до широких контактів із полоненими моряками через високий рівень невротизації. Зазвичай нейротизм у поєднанні з вираженою екстравертованістю і дає «на виході» явні ознаки психопатії та істерії.

Пірат-флегматик. У трактуванні І. П. Павлова це тип сильний і стійкий, врівноважений, іноді інертний; спокійний, «надійний». Нервова

система характеризується значною силою та рівновагою нервових процесів разом із малою рухливістю. Реагує спокійно і неспішно, не схильний до зміни оточення, добре чинить опір сильним і тривалим подразникам. За Г. Ю. Айзенком, емоційно стійкий інтроверт. Не схильний до психопатії та істерії, навпаки, часто має якості іншого роду. В умовах «роботи» з полоненими моряками не стільки бойовик, скільки емоційна опора як для інших піратів, так і для членів екіпажу захопленого судна — так би мовити, стабілізуючий початок взаємовідносин пірати — бранці.

Пірат-сангвінік. Згідно з І. П. Павловим це тип сильний, урівноважений, рухливий. Його нервова система відрізняється великою силою нервових процесів, їхньою рівновагою і значною рухливістю. Це людина, яка швидко і легко пристосовується до мінливих умов життя. Його характеризує високий опір труднощам життя. За Г. Ю. Айзенком, це тип емоційно стійкий та екстравертований. Найбільш адаптивний серед усіх типів. Його рішення будуються не на ситуативних емоціях, а на стійких переконаннях, що ґрунтуються на значному піратському досвіді.

Четвертий тип найбільше нагадує **меланхоліка**. На думку І. П. Павлова, це слабкий тип нервової системи. Він характеризується слабкістю як процесу збудження, так і гальмування, зазвичай погано чинить опір впливу сильних позитивних і гальмівних стимулів. Меланхоліки часто є пасивними, загальмованими. Особливо їхня діяльність гальмується негативними моральними переживаннями, яким вони надають великого значення. Вплив занадто сильних подразників може стати для меланхоліка джерелом порушень поведінки. Так, наприклад, нейротизм у поєднанні з інтровертованістю часто дає «на виході» дистимію, нав'язливі уявлення, іноді страхи. Г. Ю. Айзенк вважає, що це досить невротизований інтроверт.

Підбиваючи підсумки всього вищесказаного, хотілося б відзначити, що *сам по собі процес взаємин піратів із полоненими моряками є достатньо складним соціально-психологічним явищем*. Ця взаємодія проходить кілька

етапів, кожен з яких відрізняється своєю соціально-психологічною специфікою:

Перший етап — захоплення моряків — характеризується блискавичними діями піратів і повною несподіванкою для членів екіпажу судна.

Другий етап — підпорядкування піратами волі моряків шляхом залякування. Агресивні дії піратів. Постріли, запах пороху, погрози, призначені для того, щоб миттєво психологічно зломити членів екіпажу захопленого судна, відняти надію на швидкий порятунок. Водночас організовується охорона полонених моряків, ведеться постійне спостереження за їхньою поведінкою.

Третій етап — недопущення відкритого опору серед полонених. Засобом досягнення цього може бути побиття чи навіть розстріл окремих моряків.

Четвертий етап — введення жорстких норм поведінки полонених, диктат того, що можна робити, а що не можна.

П'ятий етап — сповіщення зовнішнього світу і, в першу чергу, судовласника про захоплення в полон судна та членів екіпажу.

Шостий етап — «сортування» полонених з метою руйнування чітких встановлених міжособистісних зв'язків (особливо якщо екіпаж судна багатонаціональний).

Сьомий етап — організація життя полонених моряків, забезпечення харчування, сну тощо.

Восьмий етап — адаптація полонених моряків до екстремальної ситуації піратського полону, настання втоми, притуплення почуттів.

Дев'ятий етап — виникнення в полонених моряків стану депресії. На цьому етапі можливі емоційні зриви як з боку полонених моряків, так і з боку піратів.

Десятий етап — передача піратам викупу та звільнення полонених моряків.

Піратський полон змушує будь-яку людину переживати страх настання ймовірної швидкої смерті. *У ситуації піратського полону один страх (відстрочений, у вигляді запізнілих переживань ситуації захоплення судна, яка до цього моменту вже сталася) поступово накладається на інший (очікування смерті), при цьому всі переживання наче подвоюються.*

У перші години та дні полону з моряками пірати поведуться особливо жорстоко, розраховуючи таким чином придушити волю, деморалізувати та підпорядкувати їх своїм інтересам. При цьому можуть насильно застосовуватися наркотичні препарати, щоб подолати опір моряків. Пірати чергують жорстке та м'яке поводження, часто тримають увесь захоплений екіпаж судна в маленьких каютах, годують моряків їжею низької якості, тривалий час не дають спати тощо.

У полонених моряків, як правило, пірати відбирають усі особисті речі, в тому числі й годинник, щоб вони не могли орієнтуватися в часі. Крім того, на психічний стан полонених, окрім зазначених факторів, ще негативно впливає й усвідомлення невизначеності свого становища.

У ситуації піратського полону змінюється і структура спілкування між членами захопленого екіпажу судна — полоненими моряками. Спробуємо виділити основні стадії розвитку такого спілкування.

Перша стадія. Полонений моряк немовби завмирає, затаюється, придивляється до інших членів екіпажу, оцінює перспективу подальших контактів із ними. Для цієї стадії характерне зниження активності спілкування. Вербальне спілкування припиняється майже повністю, проте людина не «випадає» зі спілкування — вона уважно стежить за поведінкою своїх товаришів. Відбувається оцінка небезпеки з боку соціального оточення, моряк намагається прогнозувати розвиток подій, визначає для себе необхідність будь-яких негативних дій.

У переважної більшості полонених моряків спрацьовує один із механізмів психологічного захисту — заперечення. Люди просто не вірять (а

часто і не хочуть вірити), що «це» сталося з ними. Якщо умови утримання суворі, то вже за кілька годин хтось із полонених моряків може почати люто спалахувати, лаятися із сусідами, можливо, навіть зі своїми близькими друзями. Така агресія допомагає «скинути» емоційне перенапруження, але разом із тим виснажує людину. Ця стадія спілкування може тривати кілька годин залежно від особистісних особливостей і стану моряка.

Друга стадія. Збільшується інтенсивність тих чи інших проявів спілкування, іноді виникає невласлива для цього моряка (в буденних, нестресових ситуаціях) активність у спілкуванні. Надзвичайність ситуації скасовує сформовані стереотипні форми поведінки, моряк поводить себе не так, як у повсякденному житті. На цій стадії відбувається рольовий розподіл полонених, визначаються лідери, пасивні спостерігачі, «активісти» тощо. Водночас часто відбувається бурхливий обмін інформацією (особливо за рівності інтелектуального та мовленнєвого потенціалу), моряки повідомляють банальні (але такі, що здаються їм цікавими в цій ситуації) відомості про себе, часто поведуться надмірно афективно. Деякі стають агресивними, причому не тільки стосовно інших членів екіпажу, а й до піратів. Ці моряки намагаються дистанціюватися від інших і вступають у конфлікт із «колегами по нещастю», якщо ті порушують їхній особистий простір.

Третя стадія. Якщо поруч знаходиться один із членів екіпажу захопленого судна, в якого спостерігається тілесне нездужання, то виникає більш тісне спілкування, пов'язане з турботою про хворого. При цьому руйнується зональний поділ міжособистісної території людей. Ситуація надання допомоги (хоч і вимушеної) є потужним антистресовим фактором, причому як для того моряка, який надає допомогу (він відчуває свою необхідність для оточуючих), так і для того, кому її надають (він також відчуває себе цементуючою ланкою). На цій стадії уточнюється статус полонених моряків, відбувається створення неформальних мікрогруп.

Четверта стадія. Якщо ситуація не вирішується, то відбуваються певні зміни у спілкуванні. В одних випадках переважають компоненти взаємодії, що консолідують групу полонених моряків, в інших — компоненти, що дезорганізують її, тобто в кожній неформальній групі (яка утворилася раніше) може з'явитися опонент лідера, який в усьому не згоден із його думкою, діями. Цей опонент використовує будь-який привід довести неспроможність лідера.

На цій стадії залежно від індивідуальних властивостей (у кого раніше, у кого пізніше) починає розвиватися астенічний синдром, тобто апатія. Він характеризується підвищеною стомлюваністю, вегетативними симптомами, виснаженістю нервово-психічних процесів і порушенням сну. У цьому випадку настрої різко знижуються, з'являється постійна сльозливість, підвищена чутливість до яскравого світла, гучних звуків, різких запахів. До речі, саме в такі моменти люди не переносять будь-яких дотиків до них.

Таким чином, на поведінку моряка, який опинився в ситуації піратського полону, впливають вроджені і набуті психологічні особливості (темперамент, задатки, характер), стійкі мотиви поведінки (сформовані стереотипи, виховання), його соціальний статус тощо.

Під час тривалого перебування в піратському полоні в середовищі полонених виникає одна з двох форм соціальної організації, які завжди з'являються в ізольованих спільнотах, наприклад, у казармі, експедиції, полоні або в'язниці. Використовуючи тюремний жаргон, одну з форм називають «закон», іншу — «беззаконність». При *першій* суворо регламентується норми взаємин, ієрархії, розподілу їжі і, що важливо, особистої та колективної гігієни. Ці норми можуть здаватися витончено ненормальними, але за своєю суттю вони спрямовані на виживання екіпажу, ізольованого в ненормальних умовах. При *другій* формі соціальної організації «проявляється» переважно груба сила та нижчі інстинкти, що пробуджують під час екстремальної примусової ізоляції людей. Що перемаже (нерідко в жорсткій боротьбі), залежить від інтелекту, життєвого досвіду капітана

захопленого судна та полонених-моряків, а також від стороннього впливу на них піратів.

Висновки за розділом

1. Феномен піратства має міждисциплінарну природу, і психологічна наука ще має знайти своє місце в низці інших наук, які вивчають проблеми сучасних флібустьєрів і розробляють засоби протидії захопленню суден і потраплянню екіпажів у піратський полон. Сутність соціального замовлення психологічній науці сьогодні якраз і полягатиме в тому, щоб пояснити природу піратства XXI століття, запропонувати силовим структурам ефективні засоби протистояння йому, а морякам, які за велінням долі побували в піратському полоні, — дієву допомогу з відновлення порушеного психічного здоров'я.

2. Із психологічної точки зору, сучасні піратські угруповання можна розподілити на три основні групи: ситуативну, організовану та злочинну. Кожна з цих груп має свої притаманні лише їй конструктивні ознаки та типові форми комунікативних зв'язків.

Основними соціально-психологічними детермінантами, які сприяють розвитку сучасного піратства у берегів Сомалі, є:

- ✓ безкарність діяльності піратських угруповань з боку міжнародних організацій;
- ✓ соціально-економічний занепад, розруха і низький рівень життя в Сомалі;
- ✓ відсутність контролю за обстановкою на узбережжі, фактична відмова від активної боротьби з піратами урядів та адміністрації сомалійських автономій Пунтленда, Гальмудуга, Хімана і Хеба;
- ✓ вмотивованість молодих сомалійців на участь у піратських рейдах як єдиного для них способу досягти швидкого успіху в житті за

порівняно невисокого, за їхньою оцінкою, ризику загинути або потрапити до в'язниці.

Сучасне морське піратство наразі вже має добре налагоджену, розгалужену мережу, ниточки якої сягають до транснаціональних злочинних кланів і корумпованої державної влади.

3. Піратський полон ми розглядаємо як особливий вид протиправної діяльності, головною об'єктною метою якої є досягнення піратами через залякування інших людей особистого збагачення.

Мета піратського полону досягається шляхом психологічного впливу на судновласників і морські компанії, які не є безпосередніми жертвами насильства.

Основний принцип піратського полону полягає в досягненні поставленої мети не безпосередньо, а шляхом формування потрібних реакцій тих, кому цей акт насильства кидає виклик (зокрема судновласникові та світовій спільноті).

Перспективною (кінцевою) метою діяльності піратських формувань є вплив на прийняття вигідного для піратів рішення державою, судновласником або їх конкретним представником щодо викупу екіпажу, судна та вантажу.

4. Піратський полон відрізняється від інших злочинів (наприклад, захоплення заручників терористами) тим, що страх сам по собі не розглядається піратами як основна мета їхньої діяльності. Захоплення моряків здійснюється ними не заради формування самого страху, а служить лише своєрідним об'єктивним важелем цілеспрямованого впливу на судновласника і світове співтовариство з метою збагачення, яке неможливе без створення обстановки страху.

У ситуації піратського полону один страх (відстрочений, у вигляді запізнілих переживань ситуації захоплення судна, яка до цього моменту вже сталася) поступово накладається на інший (очікування смерті), при цьому всі переживання наче подвоюються.

5. На поведінку моряка, який опинився в ситуації піратського полону, впливають вроджені і набуті психологічні особливості (темперамент, задатки, характер), стійкі мотиви поведінки (сформовані стереотипи, виховання), його соціальний статус тощо.

Визнання своїх реальних можливостей, прийняття реальності власної вразливості, суб'єктивна готовність до будь-яких зовнішніх змін, у тому числі й до того, що зміни можуть виявитися непередбачуваними, а збіг обставин — несприятливим, дозволяють морякам мінімізувати вплив піратського полону на їхнє фізичне і психічне здоров'я. При цьому в моряків, що потрапили в піратський полон, вмикається так званий «особистий код виживання» – особливий паттерн структури установок і навичок, який і дозволяє людині перетворити зміни, що відбуваються з нею в умовах полону, на її можливості.

Вказаний «код виживання», що за своєю суттю є відображенням життєвої сили моряка, яка дозволяє йому взаємодіяти із середовищем і відчувати особистості суб'єктивне відчуття живучості, ми і спробуємо розкрити більш детально.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ТА МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Життєва стійкість як особистісний потенціал, що дозволяє вижити моряку в умовах піратського полону

Умови піратського полону, в яких доводиться виживати морякам, по праву називають екстремальними і такими, що стимулюють розвиток стресу, психогенні й посттравматичні стресові розлади.

На нашу думку, в цьому випадку можна сміливо говорити про загальне зниження відчуття безпеки й захищеності моряка, який волею долі потрапив до піратського полону. До того ж сама ситуація загрози потрапляння до піратського полону з кожним роком все частіше стає атрибутом, «притаманним» сучасній професії моряка.

У сучасній психологічній науці, яка розвивається на теренах колишнього СРСР, на сьогодні наявні спроби цілісного осмислення особистісних характеристик представників екстремальних видів діяльності, які забезпечують їх успішну адаптацію й совладання з життєвими та професійними труднощами (особистісний адаптаційний потенціал А. Г. Маклакова [78], суб'єктність К. А. Абульханової-Славської [3], самореалізація особистості Л. А. Коростильової [57; 58], життєтворчий та особистісний потенціал Д. О. Леонтєва [64; 65; 66] та ін.). Достатньо наголосити, що лише за останні роки нашими російськими колегами під керівництвом Д. О. Леонтєва (О. І. Рассказовою [124], Л. О. Александровою [4; 5; 6] О. Ю. Мандриковою [80] та Є. М. Осіним [97] було проведено широкомасштабні дослідження стосовно вивчення особистісного потенціалу.

Поняття *про особистісний адаптаційний потенціал* походить від концепції адаптації й оперує традиційними для цієї наукової парадигми термінами. А. Г. Маклаков вважає, що здатність до адаптації є не лише

індивідуальною, а й особистісною властивістю людини [78]. Адаптація розглядається дослідниками не лише як процес, а й як якість живої саморегулюючої системи, що складається зі здатності пристосовуватися до змін зовнішніх умов. Адаптаційні властивості людини залежать від психологічних особливостей особистості. Саме ці особливості визначають можливість адекватного реагування фізіологічних станів. Чим вищими є адаптаційні можливості, тим вищою є ймовірність того, що організм людини збереже нормальну працездатність й високу ефективність діяльності при впливі психогенних факторів зовнішнього середовища [78].

Адаптаційні властивості людини піддаються оцінці через оцінці рівня розвитку психологічних характеристик які є найбільш значущими для регуляції психічної діяльності й самого процесу адаптації. Чим вище рівень розвитку цих характеристик, тим вище імовірність успішності адаптації людини й тим більше є діапазон факторів зовнішнього середовища, до якого вона може пристосуватися [78]. Дані психологічні особливості людини складають її особистісний адаптаційний потенціал, який, згідно з теорією А. Г. Маклакова, включає наступні характеристики: нервово-психічну стійкість, рівень розвитку якої забезпечує толерантність до стресу; самооцінку, яка є нічим іншим як ядром саморегуляції, що, у свою чергу, визначає ступінь адекватності сприйняття умов діяльності й своїх можливостей; відчуття соціальної підтримки, яке зумовлює відчуття власної гідності для оточуючих; рівень конфліктності особистості; досвід соціального спілкування. Всі зазначені характеристики він вважає значущими при оцінці і прогнозі успішності адаптації до важких і екстремальних ситуацій, а також при оцінці швидкості відновлення психічної рівноваги [78].

Д. О. Леонтьєв вводить поняття *особистісного потенціалу* як базової індивідуальної характеристики, стрижня особистості [64]. Особистісний потенціал, згідно з теорією Д. О. Леонтьєва, є інтегральною характеристикою рівня особистісної зрілості, а головним феноменом особистісної зрілості й

формою проявів особистісного потенціалу є ніщо інше як феномен самодетермінації особистості. Особистісний потенціал відображає ступінь подолання особистістю заданих обставин і, в кінцевому рахунку, подолання нею самої себе, а також розмір зусиль, які вона використовує при роботі над обставинами свого життя [64].

Однією зі специфічних форм прояву особистісного потенціалу є проблема подолання особистістю несприятливих умов її розвитку. Ці несприятливі умови можуть бути задані як генетичними особливостями, соматичними захворюваннями, так і зовнішніми несприятливими умовами. Заздалегідь визначені несприятливі умови для формування особистості, вони можуть дійсно фатальним чином впливати на розвиток, але їх вплив може бути подолано, опосередковано, а їх прямий зв'язок розірвано за рахунок введення в цю систему факторів додаткових вимірювань, перш за все само детермінації, що будується на основі особистісного потенціалу [64].

Феноменологією, що відображає різні аспекти особистісного потенціалу, в різних підходах у зарубіжній та вітчизняній психології позначали такими поняттями як воля, сила Его, внутрішня опора, локус контролю, орієнтація на дію, воля до сенсу та ін..

Найбільш повно, з точки зору Д. О. Леонтьєва, цьому поняттю в зарубіжній психології відповідає поняття «hardiness», введене С. Мадді.

Теорія Мадді про особливу особистісну якість «hardiness» виникла у зв'язку з розробкою ним проблем творчого потенціалу особистості та регулювання стресу. З його точки зору, ці проблеми найбільш логічно пов'язуються, аналізуються й інтегруються в межах розробленої ним концепції «hardiness». Через поглиблення атитюдів включеності, контролю і виклику (прийняття виклику життя), позначених як «hardiness», людина може одночасно розвиватися, збагачувати свій потенціал і справлятися зі стресами, що зустрічаються на її життєвому шляху.

У вітчизняній літературі прийнято переводити «hardiness» як «стійкість» або «життєстійкість» (див. додаток Ж).

Згідно з Великим англо-російським словником за редакцією Ю. Д. Апресяна, «hardiness» перекладається як витривалість, фортеця, здоров'я, стійкість, сміливість, відвага, безстрашність, нахабство [12]. Відповідно «hardy» – стійка, загартована, смілива, відважна, зухвала, безрозсудна, витривала людина. З урахуванням широкого контексту і відтінків значення, яке має в перекладі це слово, при описі еволюції розвитку концепції життєстійкості, ми вважаємо за доцільне використовувати цей термін без перекладу.

Поняття «hardiness» відображає, з точки зору С. Мадді та Д. Кошаба [195], психологічну живучість і розширену ефективність людини, а також є показником її психічного здоров'я.

Саме С. Мадді і Д. Кошаба розробили адекватний психометричний метод виміру «hardiness», вивчали взаємозв'язок між цим методом і шкалами Міннесотського багатофакторного особистісного опитувальника. Результати цієї роботи яскраво продемонстрували, що *«hardiness» є загальною мірою психічного здоров'я людини, а не артефактом контрольованих негативних тенденцій людини.*

Поняття «hardiness» дуже часто використовується в контексті проблематики подолання стресу. Особистісна якість «hardiness» підкреслює атитюди, які мотивують людину перетворювати стресогенні життєві події. Відношення людини до змін, як і її можливість використовувати наявні внутрішні ресурси, які допомагають ефективно управляти ними, визначають, наскільки особистість здатна впоратися з труднощами і змінами, з якими вона стикається щодня, і з тими, які мають подібний до екстремального та екстремальний характер.

Першою характеристикою атитюдів «hardy», згідно уявлень С. Мадді, є *«залученість»* (commitment) – важлива характеристика відносно себе і навколишнього світу й характеру взаємодії між ними, яка дає сили і мотивує людину до реалізації, лідерства, здорового способу думок і поведінки. Вона дає можливість відчувати себе значущим і достатньо цінним, щоб повністю

включатися у вирішення життєвих завдань, незважаючи на наявність стресогенних факторів і змін.

«Hardy»-атитюд, умовно названий **«контролем»** (control), мотивує до пошуку шляхів впливу на результати стресогенних змін, працює на боротьбу з виникненням стану безпорадності і пасивності. Це поняття багато в чому є схожим з поняттям «локус контролю» Роттера.

На протигагу відчуттю переляку від цих змін, «hardy»-атитюд, позначений як **«виклик»** (challenge), допомагає людині залишатися відкритою для навколишнього середовища і суспільства. Він складається з особистісного ставлення людини до події життя як до виклику та випробувань для самої себе.

Підсумовуючи все вищесказане, зазначимо, що **«hardiness»** – *це особливий паттерн установок і навичок, що дозволяють перетворити зміни в можливості* (теоретичні підвалини дослідження феномена «hardiness» у загальносвітовій психологічній науці наведено у додатку 3).

Крім атитюдів, «hardiness» включає в себе такі базові цінності як кооперація (cooperation), довіра (credibility) і креативність (creativity).

Поняття «hardiness» не можна вважати тотожним із використанням у сучасній науці поняттям «копінг-стратегії», або стратегії подолання життєвих труднощів:

- *по-перше*, копінг-стратегії – це прийом, алгоритми дій, звичні і традиційні для особистості, в той час як «hardiness» – риса особистості, її установка на виживання;
- *по-друге*, копінг-стратегії можуть набувати як продуктивної, так і непродуктивної форми, навіть вести до регресу, а «hardiness» – риса особистості, що дозволяє справлятися зі стресом ефективно, і цей процес завжди спрямований на особистісне зростання.

Основні сучасні закордонні дослідження феномена «hardiness», які мають концептуальне відношення до теми нашої роботи, наведено у додатку К.

Категорія «hardiness» знайшла своє відображення і в сучасних вітчизняних дослідженнях, де, як ми вже згадували, отримала назву «життестійкість».

Так, одним з перших, хто почав проводити дослідження в даному напрямі, – С. А. Богомазом, – було встановлено, що дійсно життестійкість людини пов'язана з можливістю подолання різних стресів, підтриманням високого рівня фізичного та психічного здоров'я, а також з оптимізмом, самоефективністю і задоволеністю власним життям [18]. Під життестійкістю С. А. Богомаз запропонував розуміти *«системну психологічну властивість, що виникає у людини внаслідок особливого поєднання установок і навичок, що дозволяють їй перетворювати проблемні ситуації в нові можливості»* [18]. Тобто, як зазначає автор, життестійкість – це важливий особистісний ресурс, який сприяє подоланню стресів і досягненню високого рівня психічного і фізичного здоров'я [18].

Життестійкість особистості, в розумінні Р. М. Рахімової, – *це сукупність ціннісних установок і диспозицій, що дозволяє сформулювати позитивний життєвий проект*, раціонально оцінити існуючі та потенційні ресурси, актуалізувати раціональні потреби і позитивно адаптуватися в заданих умовах [125].

На думку Е. В. Медведєвої, життестійкість характеризується як *ступінь спроможності особистості витримувати стресову ситуацію, при цьому зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішності діяльності*. Вона виявляється ключовою особистісною змінною, що опосередковує вплив стресогенних факторів на соматичне і душевне здоров'я, а також на успішність діяльності [82].

Ю. І. Сова вважає, що *життєстійкість включає в себе два компоненти: життєздатну поведінку і життєздатне ставлення* [140].

Життєздатна поведінка передбачає активне подолання кризових ситуацій, мобілізацію сил, уникнення крайнощів, орієнтацію на збереження і заощадження власного здоров'я, особистісних ресурсів. Ця поведінка

спрямована на особистісний розвиток у кризових ситуаціях.

Життєздатне ставлення відображається у сприйнятті життєвих подій, їх суб'єктивній оцінці як менш значущих, травмуючи, кризових. За рахунок усвідомлення власної сили долати життєві кризи, впевненості у своїх силах, творчого підходу до вирішення життєвої кризи, гнучкості поведінки суб'єкт здійснює позитивну переоцінку значущості події, отримуючи для себе цінний, позитивний досвід, акцентуючи увагу на зростанні власної особистості [140].

Р. І. Стецишин вважає, що життєстійкість є *особистісно-психологічним ресурсом*, що дозволяє людині, яка працює у сфері професійної допомоги, *протидіяти розвитку станів професійно-особистісної дезадаптації* [145; 146].

В межах вивчення спеціальності 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах» певний інтерес являє собою підхід Л. О. Александрової [4; 5; 6], яка розглядає життєстійкість як певний ступінь «живучості», і підхід Д. О. Леонт'єва [64; 65; 66], який розглядає *життєстійкість як «дії всупереч», як «здатність до подолання самого себе»*.

Таким чином, як показує аналіз досліджень, в загальносвітовій теорії психологічної науки не існує єдиного розуміння сутності поняття «життєстійкість». Немає єдності і в думках науковців щодо того, що таке «життєстійкість» – риса особистості чи властивість; здатність або особистісна змінна; установка або сукупність ціннісних установок; потенціал або ресурс.

Крім того, даний феномен у науковій літературі часто замінюється різними термінами, такими як *життєздатність* (Б. Г. Анан'єв, А. А. Бодальов, П. І. Бабочкін, І. М. Іллінський, В. А. Ситаров [130; 137]), *життєтворчість* (Д. А. Леонт'єв, Л. В. Костюченко, Н. В. Останіна, М. В. Рупняк, А. С. Сухоруков), *«вкоріненість у буття»* (М. Хайдеггер, Ю. А. Спірідонов, С. Н. Ставцев), зрілість (Б.Г. Анан'єв, С. Л. Рубінштейн, В. І. Слободчиков) тощо (див. додаток Л).

Зіставивши та проаналізувавши поняття, що на сьогодні використовуються психологічною наукою, – «життєстійкість», «життєздатність», «життєтворчість», «укорінення в буття» і «зрілість», – ми можемо сформулювати власне тлумачення даного феномена, яким і будемо далі керуватися, й на яке будемо спиратися в нашій роботі. Таким чином, **під «життєвою стійкістю» моряка ми розуміємо особистісний потенціал фахівця, який набуває якостей копінг-ресурсу в контексті адаптаційного процесу до умов піратського полону.**

2.2. Організація емпіричного дослідження

З метою реалізації мети та завдань роботи нами було сплановано та проведено комплексне емпіричне дослідження.

Першим етапом (2008 – 2010 роки) нашого дослідження стало детальне та всебічне вивчення проблеми сучасного морського піратства та особливостей піратського полону. Далі було визначено мету і завдання нашого дослідження та проведено аналіз літературних джерел з даної проблематики.

На **другому етапі** (2010 – 2011 роки) було підібрано адекватні психодіагностичні методики та проведено емпіричне дослідження особистісних особливостей моряків, які забезпечують їх життєву стійкість в умовах піратського полону.

На **третьому етапі** (2011 – 2012 роки) було узагальнено отримані результати, які у подальшому було піддано статистичному аналізу. Також на цьому етапі було систематизовано дані про особливості перебування моряків у полоні та діяльність піратських угруповань. Отриманий нами матеріал було систематизовано, узагальнено, робились висновки, здійснювалась апробація та впровадження основних результатів.

Для реалізації завдань дослідження та виявлення психологічних особливостей життєвої стійкості моряків – жертв піратського полону нами

було сформовано основну (експериментальну) та контрольну групи.

До експериментальної групи увійшло 37 моряків, які перебували у піратському полоні. Такий обмежений обсяг основної вибірки зумовлений особливостями режиму праці моряків (перебування у рейсі по декілька місяців) та добровільною основою участі у дослідженні. Соціально-демографічні характеристики основної групи досліджуваних наведено на рисунках 2.1 – 2.4.

Підсумовуючи дані соціально-демографічних характеристик (див. рис. 2.1–2.3), можна сказати, що дві третини моряків, які зазнали полону, є старшими 35 років (64,86%), більшість моряків мають вищу освіту (67,13%), майже половина моряків, які побували у піратському полоні, мають стаж плавання на суднах більше 10 років (56,76%). Близько двох третин моряків перебували у полоні піратів понад півроку (59,46%) (рис. 2.4).

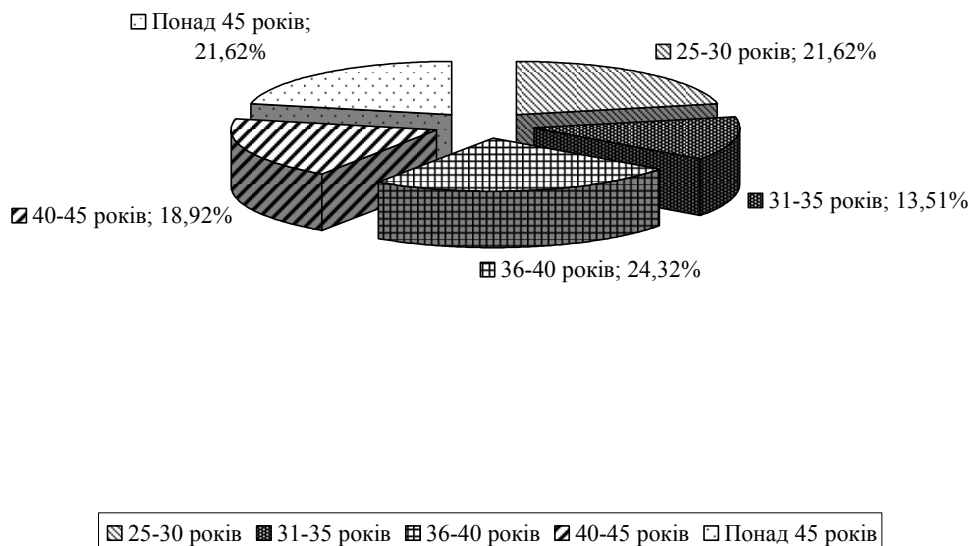

Рис. 2.1. Склад основної групи досліджуваних за ознакою «Вік»

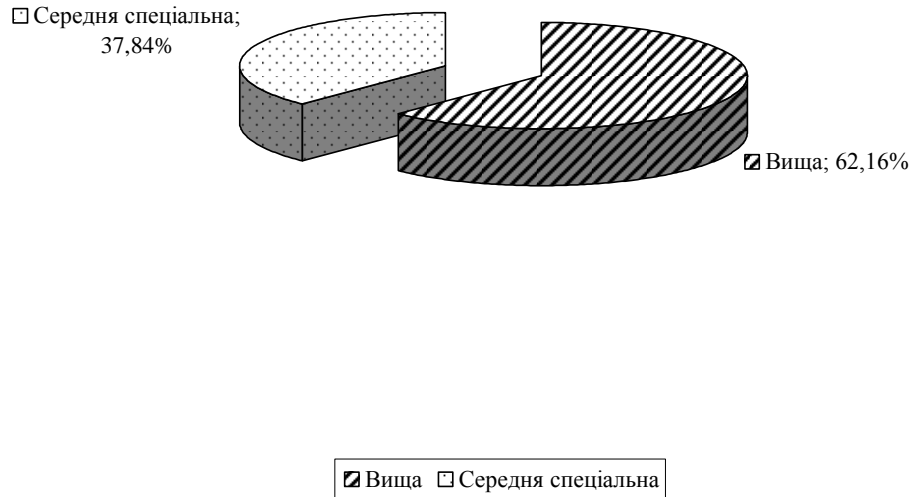

Рис. 2.2. Склад основної групи досліджуваних за ознакою «Освіта»

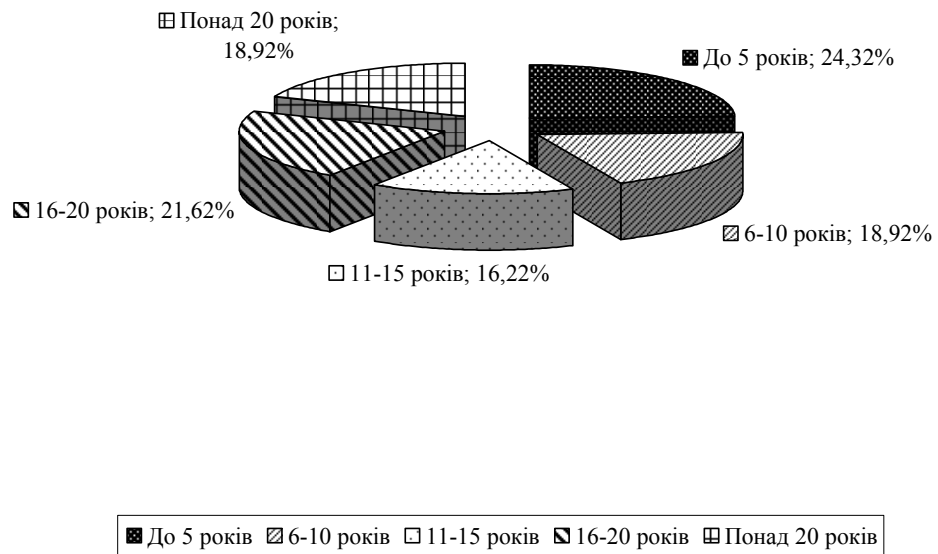

Рис. 2.3. Склад основної групи досліджуваних за ознакою «Стаж плавання на суднах»

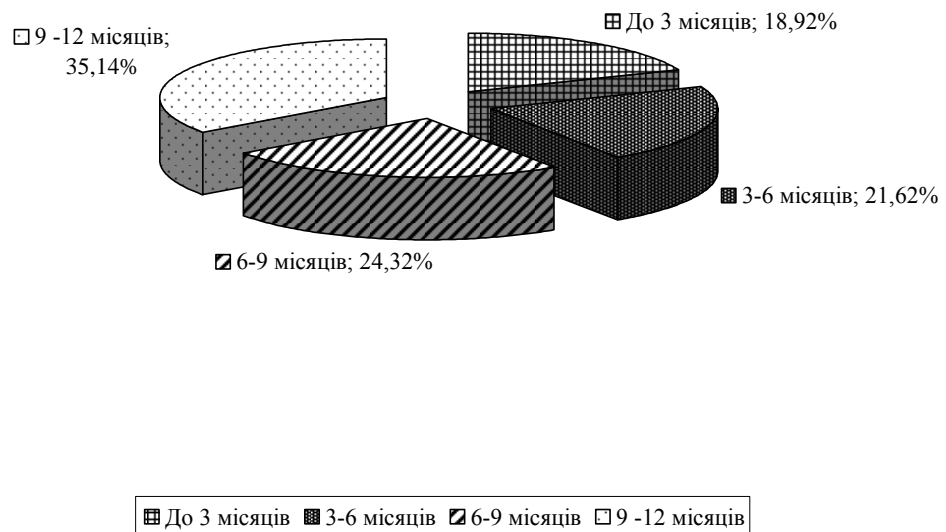

Рис. 2.4. Склад основної групи досліджуваних за ознакою «Час перебування у полоні»

До складу контрольної групи увійшло 52 моряки, які ніколи не перебували у піратському полоні та не піддавалися атаці піратів. Обсяг контрольної групи визначений особливостями формування основної групи. Також є важливою відповідність основних характеристик груп одна одній. Основні соціально-демографічні характеристики контрольної групи ми навели на рисунках 2.5–2.7.

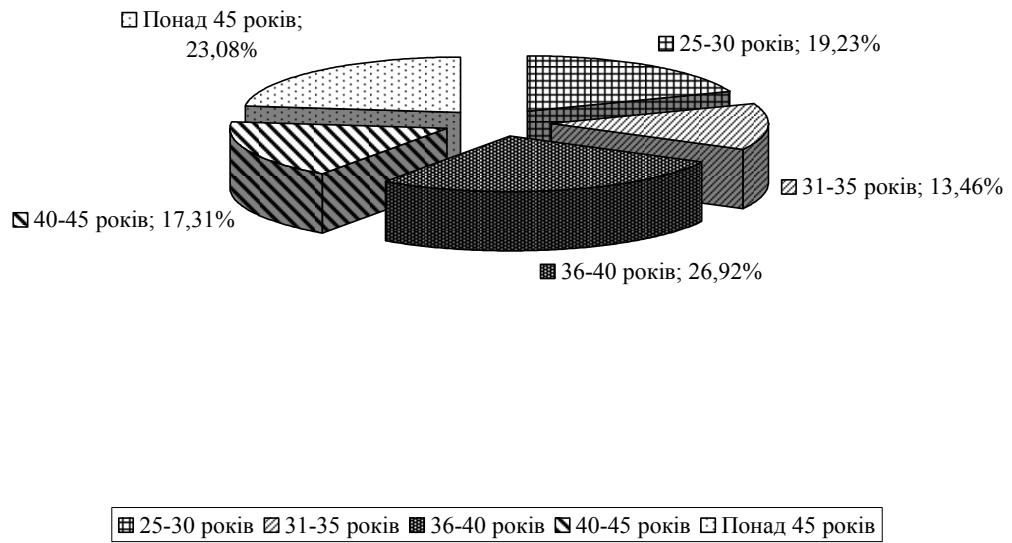

Рис. 2.5. Склад контрольної вибірки досліджуваних за ознакою «Вік»

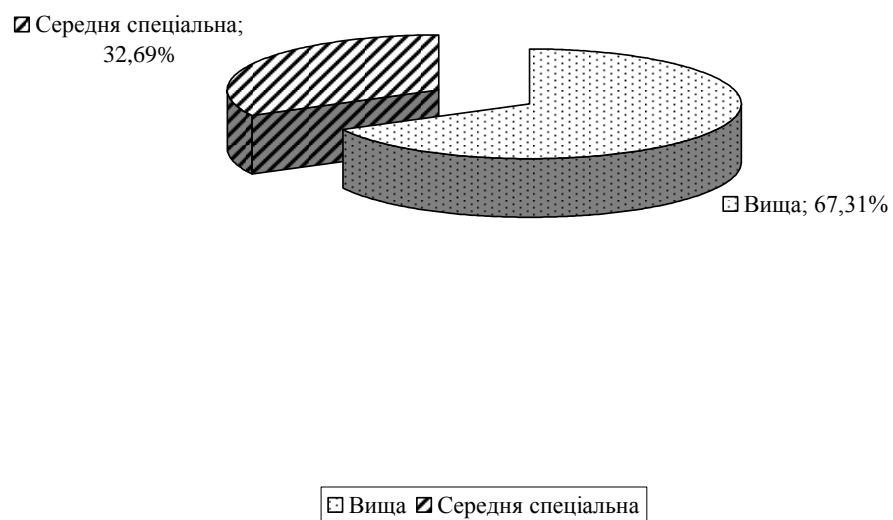

Рис. 2.6. Склад контрольної групи досліджуваних за ознакою «Освіта»

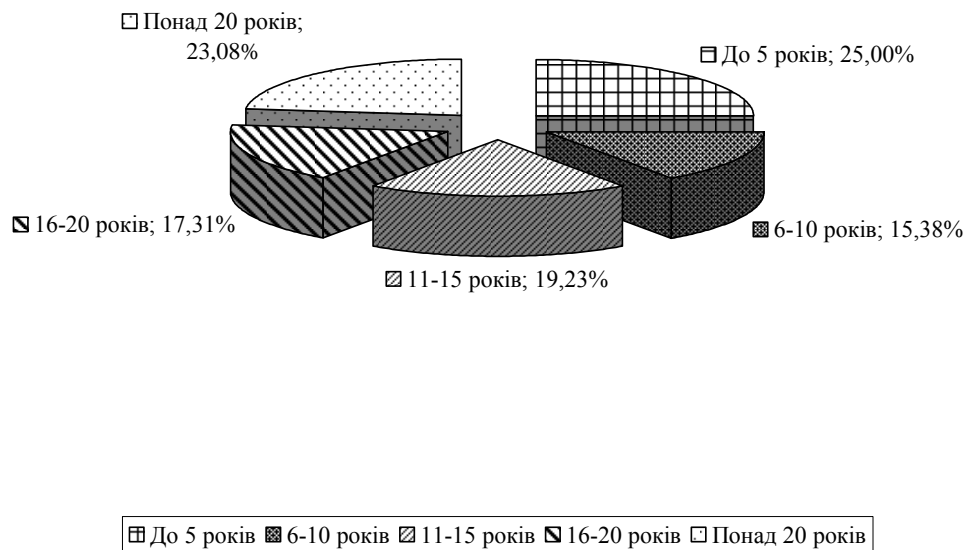

Рис. 2.7. Склад контрольної групи досліджуваних за ознакою «Стаж плавання на суднах»

Проаналізувавши дані соціально-демографічних характеристик (див. рис. 2.5–2.7), ми бачимо, що більшість моряків контрольної групи є старшими 35 років (67,31%), дві третини моряків мають вищу освіту (67,31%), близько половини моряків контрольної групи мають стаж плавання на суднах більше 10 років (59,62%).

2.3. Характеристика методів дослідження особливостей життєвої стійкості моряків – жертв піратського полону

Під час організації емпіричної частини роботи, а саме, при доборі психодіагностичного інструментарію, нами зверталася увага на можливість використання того або іншого методу як при груповому, так і при індивідуальному обстеженні моряків. Також нами враховувались валідність та надійність обраних методів та методик.

У ході дослідження використовувалися як традиційні методи, які дають можливість глибокої, але переважно якісної, описової оцінки, так і психодіагностичні тестові методики, що дозволяють одержати не тільки якісні, але й кількісні характеристики.

Анкетування є одним з найпоширеніших методів емпіричного дослідження. Воно дозволяє провести обстеження великої кількості випробуваних у стислі терміни. Для проведення зазначеної процедури ми використовували авторську анкету. Під час анкетування випробувані оцінювали, які основні особистісні якості, на думку моряків-жертв піратського полону, допомагали їм зберегти свою життєстійкість під час піратського полону та які особистісні якості заважали їхнім колегам зберегти свою життєстійкість у цій же ситуації. Дане анкетування допомогло більш повно та точно розкрити особливості життєвої стійкості моряків – жертв піратського полону та дозволило отримати кількісні дані про факти, що являють собою інтерес для нашої роботи. При обробці отриманих за допомогою анкетування даних, ми використовували *контент-аналіз смислових складових поняття життєстійкість*, з метою визначення, як розуміння фахівцями морської справи феномену життєстійкості і як це розуміння узгоджується з концепцією С. Мадді.

Під час проведення дослідження було використано *метод вільної розповіді на тему: «Як я вижив у піратському полоні»*. Даний метод нами було використано з метою виявлення особливостей перенесення моряками ситуації полону. Саме за допомогою вільної розповіді нами було уточнено отриману під час основного блоку діагностики інформацію, отримано додатковий матеріал щодо особливостей захоплення піратами судна та відносно специфіки поведінки піратів з полоненими. За допомогою вільної розповіді було виявлено особливості умов утримання полонених моряків на судні, отримано інформацію про психічні стани моряків у полоні і т.д.

Крім того, під час розповіді, ми спостерігали за змінами у настрої моряків та аналізували їх власну оцінку пережитої ними екстремальної

ситуації.

Для визначення психічних та емоційних станів моряків під час перебування у піратському полоні ми використали **метод ретроспективного інтерв'ю**.

Метод «ретроспективного інтерв'ю» було розроблено в межах когнітивної психології для вивчення причин виникнення емоцій у людини [45]. На сьогодні під ретроспективним інтерв'ю розуміють таке опитування респондентів, коли потрібно з'ясувати їхнє минуле (дії, думки, відношення, оцінку відносно предмету, що цікавить дослідника).

Саме слово «ретроспективний» означає, що інтерв'ю «береться» у респондентів, щодо їх періоду життя, який вже минув. Нас, як вже зазначалось вище, цікавили питання особливостей перебування моряків у піратському полоні. При використанні ретроспективного інтерв'ю ми враховували наступні особливості даного методу:

√ *ретроспективність*: не дивлячись на органічний зв'язок з сучасністю, метод своєю сутністю спрямований у минуле, на розкриття подій та процесів минулого.

√ *опосередкованість*: дослідження з відомих причин, іноді ведеться не прямо, а через учасників подій, історичні джерела та інших осіб, які мали відношення до того, що відбувалося.

√ *актуальність*: відповіді, надані на запитання, повинні мати великий суспільний та науковий інтерес для дослідження.

Використання даного методу дозволило нам більш точно та достовірно дослідити особливості змін у настрої, емоційному та психічному стані полонених моряків під час їхнього перебування у піратському полоні.

З метою оцінки ситуаційних особливостей життєвого шляху випробуваних, нами було використано **аналіз автобіографічних розповідей** [26; 27; 55; 74]. Аналіз автобіографічних розповідей належить до числа ситуаційних психодіагностичних методик. Ситуаційна психодіагностика спрямована на виявлення особливостей ситуаційного компонента

внутрішньої картини життєвого шляху – одного з показників функціонування адаптаційного процесу.

У відповідності з метою та завданнями дослідження при аналізі автобіографічних розповідей, ми брали до уваги наступні параметри: продуктивність відтворення образів життєвого шляху, оцінку подій випробуваним (значимість для нього тих чи інших життєвих подій, їх бажаність або небажаність, ступінь їх впливу, середній час антиципації і ретроспекції), а також змістовна характеристика подій (тип і вид значущих подій, їх частота зустрічаємості).

У ході нашого дослідження ми використовували ***психодіагностичні тестові методики***.

Дослідження життєстійкості моряків – жертв піратського полону проводилось за допомогою ***методики «Тест життєстійкості» С. Мадді (адаптація Д. О. Леонтєва, О. І. Рассказової)*** [67]. Дана методика дозволяє визначити як загальний рівень життєстійкості, так і рівень прояву її компонентів. Досліджуваним пропонується 45 тверджень, які слід прочитати та вирішити, наскільки вони є характерними для кожного з опитуваних. Обробка результатів відбувається шляхом підрахунку набраних балів за 4 шкалами, а саме: шкалою «життєстійкості», шкалою «залученості», шкалою «контролю» та шкалою «прийняття ризику».

Шкала «життєстійкість» (*hardiness*) відбиває систему переконань особистості про себе, про світ, про відносини зі світом. Це диспозиція, що включає в себе три порівняно автономних компоненти: залученість, контроль і прийняття ризику. Виразність цих компонентів і життєстійкості в цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги у стресових ситуаціях за рахунок стійкого опанування (*hardy coping*) стресу і сприйняття їх як менш значущих.

Шкала «залучення» (*commitment*) визначається як «переконання в тому, що залученість особистості в події дає максимальний шанс знайти щось гідне та цікаве для неї». Людина з розвиненим компонентом залученості отримує

задоволення від власної діяльності. На противагу цьому, відсутність подібного переконання породжує почуття відторгнення, відчуття себе «поза» життям. «Якщо ви відчуваєте впевненість у собі і в тому, що світ є великодушним, вам властива залученість».

Шкала «контроль» (control) відбиває переконаність особистості у тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат того, що відбувається, нехай навіть цей вплив не абсолютний і успіх не гарантований. Противагою цьому є відчуття власної безпорадності. Людина із сильно розвиненим компонентом контролю відчуває, що сама вибирає власну діяльність, свій шлях.

Шкала «прийняття ризику» (challenge) визначає переконаність людини в тому, що все те, що з нею трапляється, сприяє її розвитку за рахунок знань, отриманих з досвіду, – неважливо, позитивного або негативного. Людина, що розглядає життя як спосіб набуття досвіду, готова діяти за відсутності надійних гарантій успіху, на свій страх і ризик, вважаючи прагнення до простого комфорту і безпеки таким, що збіднює життя особистості. В основі прийняття ризику лежить ідея розвитку через активне засвоєння знань з досвіду і подальшого їх використання.

Всі ці компоненти життестійкості особистості та її загальний рівень дозволяють визначити ступінь опірності стресу особистості моряків – жертв піратського полону.

Для діагностування рівня нервово-психічної стійкості колишніх бранців піратів нами було використано *методику «Прогноз»* [115]. Дана методика розроблена у Ленінградській військово-медичній академії ім. С. М. Кірова та призначена для початкового виявлення осіб з ознаками нервово-психічної нестійкості, ризику дезадаптації у стресі. Методика містить 84 питання, на кожне з яких пропонується дати відповідь "так" або "ні".

При профілактиці та діагностиці емоційного стану особливе значення надається так званій нервово-психічній нестійкості, яка є відображенням одночасно психічного і соматичного рівня здоров'я індивіда. Нервово-

психічна нестійкість свідчить про ризик дезадаптації особистості в умовах стресу, тобто тоді, коли система емоційного відображення функціонує у критичних умовах, що викликаються як зовнішніми, так і внутрішніми факторами.

Методика дозволяє виявити окремі передхворобні ознаки особистісних порушень, а також оцінити ймовірність їх розвитку і проявів у поведінці та діяльності людини. Вона є особливо інформативною при підборі осіб, придатних для роботи або служби у важких, непередбачуваних умовах, де до людини висуваються підвищені вимоги. До числа таких професій можна віднести і професію моряка.

У ході проведення психодіагностики за даною методикою необхідно протягом 30 хвилин відповісти на 84 питання «так» або «ні». Аналіз відповідей надасть можливість уточнити окремі біографічні відомості, особливості поведінки і стану психічної діяльності у різних ситуаціях.

Дана методика має дві шкали – шкалу відвертості та шкалу нервово-психічної стійкості. Шкала відвертості дозволяє оцінити ступінь достовірності отриманих результатів та, відповідно, доцільність їхнього подальшого використання.

Шкала нервово-психічної стійкості характеризує рівень ймовірності нервово-психічних зривів. За даною шкалою виділяється три умовних градації нервово-психічної стійкості: висока, середня та низька.

Таким чином, за допомогою даної методики стає можливим виявлення ступеня нервово-психічної стійкості моряків, що стали жертвами піратського полону.

Для визначення особливостей адаптивності моряків – жертв піратського полону, нами було застосовано *багаторівневий особистісний опитувальник (МЛО) «Адаптивність» (А. Г. Маклакова та С. В. Чермяніна)* [116]. Він призначений для вивчення адаптивних можливостей індивіда на основі оцінки деяких психофізіологічних і соціально-психологічних характеристик, що відображають інтегральні

особливості психічного та соціального розвитку.

Багаторівневий особистісний опитувальник (МЛО) «Адаптивність» складається з 165 питань та має чотири структурних рівні, що дозволяє отримати інформацію різного обсягу та характеру.

Шкали 1-го рівня є самостійними і відповідають базовим шкалам СМІЛ (ММРІ) та дозволяють отримати типологічні характеристики особистості, визначити акцентуації характеру.

Шкала вірогідності (L). Включає ті твердження, які виявляють тенденцію представляти себе у вигіднішому світлі, демонструвати дуже суворе дотримання правил. Високі показники за даною шкалою вказують на навмисне прагнення прикрасити себе, заперечуючи наявність у своїй поведінці слабкостей, властивих будь-якій людині.

Шкала надійності (F). Високі показники за цією шкалою свідчать про зайву самокритичність. Тенденція до перебільшення існуючих проблем, прагнення підкреслити дефекти свого характеру. Ознаки відсутності гармонії та психологічного комфорту. Ознаки захисних реакцій: можливо, неусвідомлена спроба зобразити іншу (вигадану) особу, а не свої особистісні особливості. Підвищені значення за даною шкалою, можливо, є наслідком надмірної схвильованості при проведенні процедури обстеження.

Шкала корекції (K). Тенденція до спотворення результатів обстеження, що пов'язане з надмірною обережністю, високим самоконтролем в ході обстеження та (або) бажанням показати себе «у кращому вигляді». Також можливий неусвідомлений контроль поведінки.

Шкала іпохондрії (Hs). Тенденція до астеноневротичного типу реагування. Схильність до соціальної пасивності, підкорюваності. Повільна адаптація до професійних умов діяльності, кліматичних чинників і нового колективу. Погане перенесення зміни обстановки. Поганий контроль у ході міжперсональних конфліктів.

Шкала депресії (D). Спрямована на виявлення депресивних станів. Тенденція до зниження фону настрою, невпевненості у своїх силах, тривоги,

підвищеного почуття провини, ослаблення вольового контролю. Ознаки зайвої сензитивності (підвищена чутливість, вразливість). Низька толерантність (стійкість) до психічних і фізичних навантажень. Нездатність швидко приймати самостійні рішення. При невдачах – схильність впадати у відчай.

Шкала істерії (Hy). Підвищені показники за цією шкалою виявляють емоційну лабільність, витіснення складних психологічних проблем, соціальну та емоційну незрілість особистості, аж до істеричних проявів. Ознаки істероїдних рис характеру. Прагнення здаватися значніше, краще, ніж це є насправді. Схильність до егоцентризму та саможаління. Виражене бажання будь-що звернути на себе увагу оточуючих.

Шкала психопатії (Pd). Ознаки соціальної дезадаптації. Тенденція до підвищеної агресивності, міжперсональної конфліктності, частоті зміни настрою, інтересів та уподобань, образливість. Схильність до афектів, особливо в ситуаціях пригнічення почуття власної гідності. У ході прийняття рішень переважає імпульсивність. Найчастіше – зневага до соціальних і корпоративних норм та цінностей. Тимчасовий підйом показників за цією шкалою, можливо, викликаний якою-небудь ситуаційною причиною.

Шкала мужності-жіночності (Mf). Шкала вимірює ступінь ідентифікації респондента з чоловічою або жіночою рольовою поведінкою. Дані показники по-різному інтерпретуються залежно від статі пацієнта. Високі показники у чоловічому варіанті профілю характеризують наявність жіночих рис характеру, таких як: чутливість, вразливість, здатність тонко відчувати нюанси міжособистісних відносин, гуманістична спрямованість інтересів.

Шкала паранойяльності (Pa). Схильність до ригідного (негнучкого) підходу до вирішення різних життєвих проблем, повільної зміни настрою, поступового накопичення афекту. Конкретність мислення, зайва деталізація та педантизм. Тенденція до наполегливого та активного насадження своїх поглядів та цінностей, що є причиною частих конфліктів з оточуючими.

Найчастіше – переоцінка власних успіхів і досягнень, які формують досконалу ідею винятковості. Схильність до суперництва, ревнощів, злопам'ятність, мстивість, формування понадціннісних ідей відносин.

Шкала психастенії (Pt). Характерною є зайва тривожність з будь-яких причин, нерішучість і боязкість у прийнятті рішень. Постійні сумніви у правильності вибору рішення і поставленої мети. Тенденція до ретельної повторної перевірки своїх вчинків та зробленого. Підвищене почуття провини за найменші невдачі і помилки. Недовірливість, непевненість у собі. Обов'язкова орієнтація на думку колективу (групи), прихильність до загальноприйнятих норм. Схильність до альтруїстичних проявів, дій на маргінальному (граничному) рівні своїх можливостей, тільки щоб заслужити схвалення з боку оточуючих.

Шкала шизоїдності (Sc). Шизоїдний тип поведінки, що характеризується поєднанням підвищеної чутливості з емоційною холодністю і відчуженістю у міжособистісних стосунках. Виражена інтуїтивність, здатність тонко відчувати та сприймати абстрактні образи. Повсякденні (життєві) радощі і прикрощі, як правило, не викликають належного емоційного відгуку. Схильність до фантазування, орієнтація на своє суб'єктивне бачення сутності явищ, ніж на загальноприйняті, усталені, шаблонні уявлення. Іноді – продукування безглуздох та важко пояснюваних вчинків, дивних та незрозумілих ідей та висловлювань.

Шкала гіпоманії (Ma). Гіпертимний тип поведінки (незалежно від обставин, піднесений настрій, надмірна активність, бурхлива діяльність, енергія, що «плеще через край» і без чіткої спрямованості). Добра комунікабельність (охоче та швидко встановлення контактів з оточуючими людьми). Постійне прагнення до пошуку «гострих відчуттів». Бажання випробувати себе та свої сили в екстремальних та нестандартних ситуаціях. Орієнтація на роботу з частими відрядженнями, зміною колективів та місць проживання. Проте інтереси, як правило, швидкоплинні, поверхневі, нестійкі. Все швидко «приїдається», дефіцит витримки та наполегливості.

Егоцентризм, емоційна незрілість, ненадійність моральних установок та прихильностей.

Шкала соціальної інтроверсії (Si). Схильність до обмеження соціальних контактів. Певні труднощі у встановленні міжперсональних контактів. Орієнтація на спілкування у вузькому колі друзів та знайомих.

Шкали 2-го рівня відповідають шкалам опитувальника ДАП («дезадаптаційних порушень»), призначеного для виявлення дезадаптаційних порушень переважно астенічних та психотичних реакцій і станів. Опитувальник ДАП включає у себе 77 питань та має 3 шкали:

1. «Астенічні реакції та стани» (АС);
2. «Психотичні реакції та стани» (ПС);
3. «Дезадаптаційні порушення» (ДАП).

Для астенічних реакцій та станів більшою мірою є характерними погіршення сну, зниження апетиту, відсутність мотивації до професійної діяльності, низька толерантність до несприятливих факторів праці, високий рівень тривожності, іпохондрична фіксація. Для психотичних реакцій є типовими високий рівень нервово-психічної напруги, агресивність, погіршення міжособистісних контактів, порушення морально-етичної орієнтації, явища афективного збудження та гальмування. Шкала «Дезадаптаційні порушення» є інтегральною та являє собою суму балів за двома попередніми шкалами.

Шкали 3-го рівня: поведінкова регуляція (ПР), комунікативний потенціал (КП) та моральна нормативність (МН) і шкала 4-го рівня – особистісний адаптаційний потенціал (ОАП).

Особистісний адаптаційний потенціал (ОАП) є найважливішою характеристикою інтегративного психічного розвитку. Характеристику особистісного потенціалу адаптації можна отримати, оцінивши поведінкову регуляцію, комунікативні здібності та рівень моральної нормативності.

Поведінкова регуляція (ПР) – це поняття характеризує здатність людини регулювати свою взаємодію із середовищем діяльності. Основними

елементами поведінкової регуляції є: самооцінка, рівень нервово-психічної стійкості, а також наявність соціального схвалення (соціальної підтримки) з боку оточуючих людей. Всі виділені структурні елементи не є першоосною регуляції поведінки. Вони лише відображають співвідношення потреб, мотивів, емоційного фону настрою, самосвідомості, «Я-концепції» тощо. Система регулювання – це складне, ієрархічне утворення, а інтеграція всіх її рівнів у єдиний комплекс і забезпечує стійкість процесу регуляції поведінки.

Комунікативні якості (комунікативний потенціал – КП) є наступною складовою особистісного адаптаційного потенціалу (ОАП). Оскільки людина практично завжди знаходиться в соціальному оточенні, її діяльність пов'язана з умінням побудувати відносини з іншими людьми. Комунікативні можливості (чи вміння досягти контакту та взаєморозуміння з оточуючими) у кожної людини різні. Вони визначаються наявністю досвіду та потреби у спілкуванні, а також рівнем конфліктності.

Моральна нормативність (МН) забезпечує здатність адекватного сприйняття індивідом пропонованої для нього певної соціальної ролі. За даною методикою питання, що характеризують рівень моральної нормативності індивіда, відображають два основних компоненти процесу соціалізації: сприйняття морально-етичних норм поведінки та ставлення до вимог безпосереднього соціального оточення.

«Сирі» бали шкал «поведінкова регуляція», «комунікативний потенціал» та «моральна нормативність» підсумовуються, що відповідає значенню шкали 4-го рівня – «Особистісний потенціал соціально-психологічної адаптації» (ОАП).

Таким чином, за допомогою даної методики можливо виявити особливості соціально-психологічної адаптації моряків – жертв піратського полону. Вона дозволяє отримати розширені дані як про особистісні особливості моряків, так і про успішність їхньої адаптації.

Для вивчення особливостей копінг-поведінки нами було використано *методику «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях» (С. Норман,*

Д. Ф. Ендлер, Д. А. Джеймс, М. І. Паркер. Адаптований варіант Т. Л. Крюкової) [59; 60; 157]. Дана методика спрямована на вивчення особливостей поведінки особистості в ситуації стресу. Адаптований варіант включає перелік заданих реакцій на стресові ситуації й націлений на визначення домінуючих копінг-стресових поведінкових стратегій.

Досліджуваним подаються можливі реакції людини на різні важкі або стресові ситуації. Їм необхідно відмітити, як часто вони поведуться подібним чином у важкій стресовій ситуації, та поставити відповідну цифру у бланку відповідей.

При обробці результатів підсумовуються бали, поставлені досліджуваними, та співвідносяться з ключем до методики. Вивчаються наступні види копінгу:

- орієнтований на вирішення завдання;
- орієнтований на емоції;
- орієнтований на уникнення;
- відволікання;
- соціальне відволікання.

При підрахуванні результатів ми отримуємо дані про виразність певної копінг-стратегії в особистості та за допомогою цього визначаємо особливості поведінки особистості у ситуації стресу.

Таким чином, використовуючи дану методику, можливо виявити особливості поведінки моряків у стресовій ситуації. Також вона дозволяє оцінити види копінг-поведінки, яка домінує при подоланні ними стресових ситуацій.

Для дослідження неусвідомленого відношення моряків до ситуації піратського полону нами було використано проєктивну методику *«Кольоровий тест відносин» (КТВ) Є. Ф. Бажина, О. М. Еткінда* [138; 139; 173]. Цей метод являє собою невербальний діагностичний прийом, який відображає як частково свідомий, так і неусвідомлений рівень відношень людини. Методичною основою КТВ є кольоровоасоціативний

експеримент, ідея та процедури якого було розроблено автором. Він базується на припущенні про те, що суттєві характеристики невербальних компонентів відношень до значущих інших та до самого себе відображаються у кольорових асоціаціях. Кольорова сенсорика достатньо тісно пов'язана з емоційним життям особистості.

Процедура тестування є достатньо простою та полягає у необхідності для досліджуваного підібрати до кожної людини або поняття відповідний колір або кольори. Досить суттєвою особливістю КТВ є економічність проведення та інтерпретації. Це є досить зручним при вирішенні завдань експрес-діагностики в умовах масових психологічних досліджень, професійного відбору і т. ін. У КТВ використовується набір з 8-кольорового тесту М. Люшера. Можливість діагностики відношення досліджуваних до значущих понять, явищ, людей за допомогою відповідного методичного прийому підтверджено статистично, шляхом прорахування коефіцієнта кореляцій між матрицею семантичних відстаней кольорів та стереотипів і матрицею середніх рангів кольорів у асоціаціях до відповідного стимулу.

У нашому дослідженні ми використовували повну кольорову розкладку КТВ. Необхідно було підібрати кольорову розкладку, яка б характеризувала відношення моряків до поняття «Полон».

Таким чином, використовуючи методику «Кольорового тесту відносин», можливо виявити частково свідомий і неусвідомлений рівень відношень моряків до ситуації піратського полону.

З метою виявлення деяких особливостей «Я-концепції» колишніх бранців піратів нами було проведено дослідження за допомогою *проективної малюнкової методики Т. С. Яценко «Я – реальне, Я – ідеальне»* [147; 148; 175; 176]. Дана методика дозволяє виявити особливості самооцінки особистості, її самосприйняття, направленість у часі та взаємовідносини з оточуючими.

Для проведення дослідження морякам було надано аркуш паперу та олівець з гумкою. На одному боці аркуша їм потрібно було намалювати «Я –

реальне», а на протилежному – «Я – ідеальне». Відмітимо, що за малюнками можна судити про афективну сферу особистості, її потреби і т. д.

Поки досліджуваний малює, дослідник повинен кожен раз записувати наступні аспекти:

- відносно часу:
 - а) кількість часу, що минув з моменту надання дослідником інструкції до того моменту, коли досліджуваний приступив до малювання;
 - б) тривалість будь-якої паузи, яка виникає у процесі малювання (співвідносячи її з виконанням тієї чи іншої деталі);
 - в) загальний час, витрачений досліджуваним з того моменту, коли йому було дано інструкцію, і до того, коли він повідомив, що повністю закінчив малюнок.
- назви деталей малюнку людини у тому порядку, в якому їх було намальовано досліджуваним і послідовно пронумеровано. Відхилення від послідовності зображення деталей виникають у роботі добре пристосованих респондентів і зазвичай виявляються значущими. Точний запис таких особливостей є необхідним, оскільки упущення з уваги дослідника відхилення досліджуваного може перешкодити якісно оцінити завершений малюнок у цілому.
- всі спонтанні коментарі (по змозі дослівно), зроблені досліджуваним у процесі малювання, та співвіднести кожен такий коментар з послідовністю деталей. Процес малювання людини може викликати коментарі, на перший погляд абсолютно не відповідні зображуваному об'єкту, які, тим не менш, можуть надати багато цікавої інформації про досліджуваного.
- будь-яку емоцію (найнезначнішу), яку виявив досліджуваний у процесі виконання тесту, і пов'язати цей емоційний вираз із зображуваною у цей момент деталлю. Процес малювання часто викликає у досліджуваного сильні емоційні прояви, і їх необхідно зафіксувати.

Кожен малюнок треба розглядати як автопортрет. Аналіз малюнка

проводять у наступній послідовності:

- деталі;
- перспектива;
- час;
- якість ліній;
- коментарі.

Далі результати, отримані у ході аналізів малюнків «Я – реального» та «Я – ідеального», співвідносяться одне з одним. Таким чином, за допомогою даної методики можна дослідити особливості самооцінки особистості, її самосприйняття, самовідношення, часову перспективу, соціальний статус моряків та їхні взаємовідносини з оточуючими. Вона дозволяє отримати дані про особистісні особливості моряків, як усвідомлювані, і так не усвідомлювані самими моряками.

У ході проведення нашого дослідження ми також використовували такі способи й методи одержання інформації, як: *аналіз нормативно-правових документів, аналіз статистичних звітів про діяльність піратських угруповань, аналіз звітів про напади піратів, експертну оцінку* й деякі інші, частину з яких було частково модифіковано нами для вирішення завдань нашого дослідження.

Метод експертних оцінок було використано нами для визначення рівню важливості (рейтингу) особистісних якостей моряків, які, на думку експертів, допомогли їм зберегти свою життєстійкість під час піратського полону, та особистісних якостей, які заважали їхнім колегам зберегти свою життєстійкість у ситуації піратського полону. Перелік особистісних якостей, які було піддано експертній оцінці, було визначено на основі анкетування. Отримані дані було піддано статистичній обробці з використанням пакета стандартних програм на персональному комп'ютері та аналізу.

У якості експертів, для оцінки переліку особистісних якостей, було обрано представників командного складу суден, які зазнали піратського полону. Експертна група складається з 14 осіб чоловічої статі віком від 27 до

62 років.

Для обробки отриманих результатів нами було використано низку *математико-статистичних методів* [135]. Ці методи є достатньо різноманітними та повинні використовуватися з урахуванням мети й вирішуваних завдань.

Отже статистична обробка даних, отриманих в нашому дослідженні, була проведена за допомогою:

1. **Кореляційного аналізу** для встановлення взаємозв'язку явищ, що досліджуються. Коефіцієнт кореляції підраховувався за формулою Пірсона.

2. **Факторного аналізу** для виявлення структури змінних як сукупності факторів, кожен з яких – це прихована узагальнююча причина взаємозв'язку групи змінних. При здійсненні вибору вихідних даних враховувалося кількісне співвідношення ознак та об'єктів, а також змістовна сторона показників.

3. **Підрахунку відмінностей за t-критерієм Стьюдента.** Критерій призначений для оцінки відмінностей між двома вибірками за рівнем певної ознаки, кількісно вимірної (для великих вибірок з нормальним розподілом).

4. **Підрахунку відмінностей за ϕ - критерієм Фішера.** Критерій Фішера призначений для зіставлення двох вибірок за частотою зустрічальності ефекту, що нас цікавить.

Кількісні дані, отримані в ході дослідження, оброблялися за допомогою комп'ютерної програми SPSS 8.0.

Висновки за розділом

Проаналізувавши дослідження загальносвітової теорії психологічної науки можна сказати, що не існує єдиного розуміння сутності поняття «життестійкість». Немає єдності і у визначенні науковцями поняття «життестійкість» – це риса особистості чи властивість; здатність або

особистісна змінна; установка або сукупність ціннісних установок; потенціал або ресурс. Крім того, даний феномен у науковій літературі часто замінюється різними термінами.

Зіставивши та проаналізувавши поняття, що на сьогодні використовуються психологічною наукою, а саме – «життєстійкість», «життєздатність», «життєтворчість», «укорінення в бутті» і «зрілість», – ми можемо сформулювати власне тлумачення даного феномена, яким і будемо далі керуватися й на яке будемо спиратися в нашому дослідженні. Таким чином, **під «життєвою стійкістю» моряка ми розуміємо особистісний потенціал фахівця, який набуває якостей копінг-ресурсу в контексті адаптаційного процесу до умов піратського полону.**

За результатами огляду даних літератури, характеру та спрямованості емпіричного дослідження, нами було визначено методологічну основу дослідження, яка включила у себе загальні та окремі методологічні принципи дослідження та методи дослідження. Основний акцент у доборі методів було зроблено на тих з них, які дозволяють діагностувати життєстійкість та її структуру у моряків-жертв піратського полону.

Визначення особливостей та структури життєстійкості моряків можливо здійснити, використовуючи методи експертних оцінок та психодіагностики особистісних якостей.

Обґрунтування та вибір методик щодо емпіричного дослідження здійснено з урахуванням їх валідності, надійності й диференційованості, а також відповідності основним завданням дослідження.

Комплекс методів математико-статистичної обробки даних передбачає використання пакетів прикладних програм, що мають забезпечити розрахунки варіаційних статистичних показників, а саме: t-критерій Стьюдента, ϕ - критерій Фішера (кутове перетворення Фішера), кореляційний аналіз за r -критерієм Пірсона, факторний аналіз.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПІРАТСЬКОГО ПОЛОНУ НА ПСИХІЧНИЙ СТАН МОРЯКІВ

3.1. Порівняльна характеристика використовуваних терористами та піратами методів психологічного впливу на заручників та полонених

На сучасному етапі розвитку суспільства існує декілька різних точок зору на піратську діяльність. Деякі науковці вважають піратство різновидом тероризму. Проте ми дотримуємось іншої точки зору, згідно з якою піратство та тероризм на морі є окремими феноменами.

Історично тероризм з'явився значно пізніше піратства. Піратство відоме людству із сивої давнини. Воно виникло та набуло свого розвитку майже одночасно із зародженням торговельного флоту. Проте між тероризмом та піратством існують певні важливі розбіжності.

Терор, перш за все, – це політика залякування, придушення політичних противників насильницькими методами. Терористи здебільшого прагнуть викликати ситуацію хаосу у політичних, економічних структурах суспільства, спровокувати стан страху в масовій свідомості. Дії терористів спрямовані на те, щоб створити паніку в суспільстві, дезорієнтувати і дезорганізувати роботу державних органів.

Діяльність піратських угруповань спрямована перш за все на отримання вигоди та матеріального збагачення. Вона, як правило, не несе у собі певного політичного контексту. Пірати діють здебільшого у своїх власних інтересах та не спираються на певні державні інтереси.

За класифікацією надзвичайних ситуацій тероризм відноситься до таких, що носять соціально-політичний характер. Піратство, на нашу думку, також можна віднести до цієї ж класифікації. Це перш за все пов'язане з тим, що до недавніх пір піратська загроза не носила такого масштабного та глобального характеру, як сьогодні. Саме тому нами в роботі піднято

питання аналізу прийомів та методів психологічного впливу, які використовують пірати та терористи для придушення волі та свідомості своїх полонених та заручників. У вітчизняній психологічній науці проблемами терористичної діяльності займалися Д. В. Ольшанський, Л. Г. Почебут, Л. М. Дробижева, Е. А. Паїн і т.д [37; 47; 96]. На жаль, достатньо детального дослідження та вивчення психологічних аспектів діяльності піратів і методів їх впливу нам не зустрічалося.

Ми спробуємо навести аналогії між піратською діяльністю та діяльністю терористичних угруповань. Адже в обох випадках ми маємо справу із заручниками та вимогами захоплювачів. Ми сподіваємось, що порівняння піратства з тероризмом як більш відомим та вивченим явищем, допоможе нам розкрити основні особливості піратської діяльності, виявити особливості методів психологічного впливу піратів та психології піратського полону.

Результати порівняльного аналізу наведено в таблиці 3.1.

Спираючись на отримані дані, спробуємо коротко представити головні особливості двох злочинних угруповань.

Формула терору: висунення вимог терористами – загроза насильства – відмова владних структур виконати вимоги терористів – здійснення терористами насильницької акції – приведення у стан жаху населення країни – неадекватні дії правоохоронних органів – нові хвилі страху – нові терористичні акції.

Формула піратства: захоплення корабля піратами – загроза насильства – перебазування корабля до піратського відстійника – висунення вимог викупу корабля – відмова судновласника сплатити викуп – наведення жаху на екіпаж – проведення переговорів та уточнення суми викупу – передавання викупу – визволення корабля з полону – пошук піратами нового судна для атаки.

Таблиця 3.1

Порівняння використання методів впливу на психіку заручників піратів та терористів

Методи впливу на психіку	Терористи	Пірати
Елементи залякування через демонстрацію своєї сили та великої кількості зброї		
Постійна погроза вибухом	<p>Дуже часто застосовується при захопленні заручників у літаках, будівлях, на суднах і т.д.</p> <p>Закладання вибухівки у споруди та будівлі, демонстрація вибухових пристроїв заручникам. Постійна демонстрація дистанційних пристроїв виклику вибуху.</p> <p>Підривання гранат, встановлення мін та «розтяжок». Повідомлення владі та заручникам про замінування. Кидання фальшивих гранат.</p>	Не застосовується.
Постійні погрози зброєю	Часто застосовується при захопленні заручників терористами. Проявляється у	Постійно застосовується піратами при захопленні суден у полон. Проявляється у постійному триманні

Продовження таблиці 3.1

	<p>постійному триманні зброї на видному місці, знятому запобіжнику, пересмикуванні затвору, взятті під приціл заручників.</p> <p>Встановлення кулеметів у певних місцях.</p> <p>Іноді застосовується холодна зброя для залякування.</p>	<p>зброї наготові, знятому запобіжнику, пересмикуванні затвору, взятті під приціл заручників. Встановлення кулеметів на містку, кормі та інших місцях судна.</p>
Застосування зброї	<p>Терористи часто застосовують постріли у стелю, стіни. Імітують розстріли біля стіни, стріляють холостими набоями, роблять постріли з гранатомету.</p>	<p>Пірати періодично застосовують постріли у стелю, стіни, з метою залякування екіпажу. Постріли під час розмови членів екіпажу з рідними або судновласником. Імітують страту членів екіпажу біля краю борту судна для прискорення переговорів про викуп. Дуже рідко зустрічаються постріли з гранатомету.</p>
Застосування зброї на ураження	<p>У деяких випадках терористи вбивають заручників. Вони здійснюють це перед іншими заручниками, перед телекамерами з метою залякування та підштовхування до виконання своїх вимог. Також вони можуть</p>	<p>Дуже рідко пірати вбивають своїх заручників. Такі випадки сталися всього декілька разів. Зокрема під час втечі або реальної загрози штурму з борту військового корабля. Також був випадок, коли пірати мстилися за своїх вбитих колег. Проте</p>

Продовження таблиці 3.1

	стріляти у заручників при спробі втечі або невиконанні заручниками їх вимог.	піратам просто не вигідно страчувати своїх заручників. Адже, за неписаним «піратським кодексом», життя одного заручника коштує 100 тис. доларів викупу. Тобто кожен вбитий заручник зменшує суму викупу на 100 тис. доларів. Також при захопленні судна пірати стріляють у всі боки з метою залякування екіпажу та зламу опору при атаці. В одному випадку застосовувався гранатомет.
Розміщення серед заручників осіб, обвішаних вибухівкою («шахідів»)	Застосовується при захопленні великих приміщень з метою кращого контролю заручників та їх додаткового залякування.	Не застосовується.
Катування заручників	Іноді терористи катують своїх заручників з метою продемонструвати іншим їхні серйозні наміри та залякування. Також, з їхньої точки зору, залякування підштовхує владу до більш активних дій. Іноді трапляється доведення	В деяких випадках пірати катують моряків, з метою поживлення виплати викупу за судно. Також це демонструє судновласнику та владі загрозу життю моряків. Пірати використовують і протягування моряків під кілем, і таскання на мотузці за човном

Продовження таблиці 3.1

	заручників до смерті або каліцтва.	тощо. Проте здебільшого без летальних наслідків та серйозної шкоди для здоров'я.
Психологічні методи посилення занепокоєння з метою доведення окремих осіб до істеричного стану		
Сортування заручників	У частині випадків терористи «сортують» заручників за різноманітними ознаками (національною, віковою, статевою тощо). Пари та сім'ї, які потрапили у полон разом, розбиваються, внаслідок чого люди не бачать своїх близьких.	Майже завжди пірати «сортують» членів екіпажу за національною ознакою, іноді за статусом на судні і т.д. До деяких членів екіпажу пірати ставляться дещо м'якше (особливо до мусульман), до інших – гірше. Це дозволяє ослабити опір екіпажу піратам та допомагає легше контролювати заручників.
Депривація сну та дезорієнтація у часі	Використовується деякими терористами з метою послаблення опору заручників, дезорієнтації та фізичного і морального виснаження. Також це сприяє зниженню уваги заручників та їхній дезорієнтації у просторі та часі.	Цілеспрямовано пірати іноді використовують депривацію сну. Це робиться з метою підштовхування членів екіпажу до перемовин з судновласником та рідними. Дезорієнтацію у часі пірати не використовують, а якщо й відбирають годинники, то з метою наживи. Якщо ж судновласник дає свою попередню згоду на виплату викупу, пірати перестають перешкоджати сну

Продовження таблиці 3.1

		моряків.
Використання дітей для досягнення своєї мети	Терористи можуть відпускати дітей одразу або вже після перемовин. Іноді вони навпаки, шантажують дітьми заради досягнення своєї мети. Вплив на дітей також пригнічує інших заручників.	На борту суден, захоплених піратами, зазвичай немає дітей.
Обіцянки відпустити частину заручників або відпускання частини заручників	Терористи іноді відпускають частину заручників (жінок, дітей, людей похилого віку і т.д.). Іноді вони використовують такий хід: обіцяють відпустити певну частину заручників, навіть говорять кого, а потім не відпускають. Це дуже сильно діє на заручників, котрим щойно дали надію й одразу ж відібрали її. Відпускання частини заручників дозволяє дати зрозуміти владним структурам «добрі» наміри терористів.	Пірати обіцяють відпустити всіх заручників лише після сплати викупу. Навіть капітан судна «Фаїна» помер у полоні через відмову піратів відпустити його для лікування. Хоча на судні «Бліда» пірати відпустили двох членів екіпажу (один з них був хворим). Це дало зрозуміти судовласнику, що пірати ведуть «чесну гру».
Розповсюдження специфічних	Деякі терористи розповсюджують запахи гару, газу і т.д. з метою залякування	Не застосовується.

Продовження таблиці 3.1

запахів у приміщенні (гару, газу і т.д.)	заручників та провокації владних структур. Це призводить до занепокоєння та паніки серед заручників.	
Мовчазно-агресивна та відверто ворожа поведінка злочинців	Терористи з метою залякування та пригнічення полонених ведуть себе відверто агресивно, ворожо, зневажливо. Така поведінка викликає у людей страх та занепокоєння. Вона підштовхує до підкори та потурання.	Пірати ведуть себе агресивно та ворожо по відношенню до членів екіпажу. Причиною цього можуть слугувати не лише злочинні мотиви. Це також може бути расова неприязнь та суспільна несправедливість. Також така поведінка застосовується з метою залякування екіпажу.
Демонстрація своєї переваги над заручниками	Терористи здебільшого демонструють свою перевагу над заручниками. Вони різко висловлюються в їхній бік, б'ють, знущаються тощо. Це робиться з метою підкреслення своїх намірів та підкорення заручників власній волі.	Пірати демонструють свою перевагу над екіпажем шляхом побиття деяких членів екіпажу (з провини і просто так), зневажливого ставлення, образ та знущань. Все це призводить до ненависті з боку екіпажу та бажання скоріше покинути полон.
Відсутність їжі та питної води у заручників	Терористи можуть часто застосовувати позбавлення нормального харчування та питної води. Вони це роблять з метою	Пірати навпаки, самі годують полонених моряків, після того як закінчатся запаси на судні. Хоч піратська їжа є не дуже смачною та бідною, проте

Продовження таблиці 3.1

	<p>послаблення заручників та зниження їхнього спротиву. Також це дає зрозуміти владним структурам, що час на роздуми обмежений. Це може проявлятися навіть у відбиранні наявних у заручників запасів їжі та води.</p>	<p>саме вона не дає морякам вмерти з голоду. Їжа здебільшого є дуже одноманітною. Все це робиться піратами для того, щоб моряки скаржилися близьким на жахливі умови утримання. Питну воду пірати також привозили та давали морякам.</p>
<p>Обмеження можливості справляти свої природні потреби, дотримуватись правил особистої гігієни, задовольняти деякі звички</p>	<p>Обмеження можливостей справляти природні потреби використовується терористами задля приниження заручників та кращого контролю над ними (адже під час походу до туалету можлива втеча). Це ставить заручників у безвихідне положення та робить дуже залежними від загарбників; також цей факт створює дискомфорт у заручників при спілкуванні одне з одним. Терористи також забороняють заручникам, як правило, курити та задовольняти інші звички.</p>	<p>Пірати також обмежують можливість нормально справляти природні потреби та дотримуватись правил особистої гігієни. Це викликано перш за все особливостями життя на судні та умовами утримання на ньому. Цілеспрямованими діями піратів це важко назвати. Пірати навіть привозили та пригощали цигарками екіпаж.</p>
<p>Перебування тривалий час на</p>	<p>Терористи обмежують пересування заручників з метою їх легшого контролю. Це</p>	<p>Пірати, знаходячись на судні, у більшості випадків обмежують свободу пересування моряків. Це</p>

Продовження таблиці 3.1

одному місці	призводить до дискомфортних відчуттів у заручників (набряки, судоми тощо). Все це призводить до зниження рівня супротиву терористам та погіршення самопочуття і настрою у заручників.	робиться з метою запобігання втечі та кращого контролю за екіпажем. Самі умови життя на судні пов'язані з обмеженим та замкненим простором. Моряки дещо легше, ніж звичайні люди, переносять обмеження простору. Проте і вони страждають від набряків та інших проявів гіподинамії. Це призводить до зниження настрою та зменшення супротиву піратам.
Повна інформаційна ізоляція та дезінформація заручників		
Відбирання мобільних телефонів, заборона дивитися телевізор, слухати радіо	Терористи відбирають мобільні телефони у заручників з метою обмеження їхнього спілкування, відсутності змоги інформувати владу про ситуацію, дії терористів та їхні сили й засоби. Також заручникам не дають дивитися телевізор та слухати радіо, з тим щоб заручники не мали змоги отримувати достовірну інформацію про те, що дійсно робиться задля їхнього визволення. Це веде до	Пірати відбирають мобільні телефони у моряків за принципом: «подобається – собі, не подобається – у воду». Це також робиться для того, щоб моряки не змогли розповісти про стан на судні та втрутитися у хід переговорів. Тобто переговори повинні проходити так, як це потрібно піратам. Також морякам не дають дивитися телевізор та слухати радіо, з метою запобігання бунту серед моряків та уникнення несподіванок. Це призводить до

Продовження таблиці 3.1

	посилення відчуття тривоги, розпачу, зневіри та безвихіддя.	підвищення тривожності моряків, апатії, байдужості та відчуття забутості рештою світу.
Голосві повідомлення з фальшивою інформацією або залякуваннями Трансляція національних мотивів	Терористи повідомляють заручникам недостовірну інформацію з метою підкори їхньої волі, залякування. Це викликає у заручників занепокоєння, занепад духу, втрату віри у порятунок. Трансляція національних мотивів викликає почуття домінування терористів, підкреслює їхні націоналістичні наміри. Це ніби «деморалізує» заручників та дає їм зрозуміти, що вони ненависні терористам за національною ознакою.	Пірати здебільшого не транслюють національні мотиви на судні. Дезінформацію проводять зазвичай ватажки піратських банд. Це робиться з метою проведення переговорів у необхідному для піратів руслі. Фальшива інформація викликає у моряків занепокоєння, підвищення тривоги і т.д. Проте цей метод впливу має меншу актуальність та силу впливу, ніж у випадку застосування терористами.
Вимушені дзвінки, які доводилось робити заручникам	Терористи змушують заручників дзвонити своїм рідним з метою підсилення паніки й стану занепокоєння у рідних та близьких заручників. Збільшення суспільного тиску на владу та силові структури призводить до	Пірати періодично змушують полонених моряків телефонувати своїм близьким та рідним. Це робиться з метою підсилення тиску на владу та судновласника з боку родичів моряків. Також це дає можливість зрозуміти, що моряки живі та пірати все

Продовження таблиці 3.1

своїм близьким по телефону	більш активного ведення перемовин з терористами. Також це погіршує настрій серед заручників, адже вони починають переживати за стан своїх близьких.	ще чекають викупу. Пірати можуть стріляти під час розмови з метою підсилення ефекту. Після розмов із близькими у моряків виникає занепокоєння з приводу того, що вони будуть дуже хвилюватися за їх долю.
-----------------------------------	---	---

Таким чином, проаналізувавши методи впливу та особливості піратського та терористичного полону, можна зробити наступні висновки:

- ✓ пірати використовують більшість методів впливу, притаманних терористам. Проте майже всі методи, що використовуються і терористами, і піратами, мають свої розбіжності. Здебільшого пірати використовують методи терористів у «спрощеному вигляді»;
- ✓ погана організованість та освіченість піратів не дозволяє використовувати методи впливу терористів у повному обсязі та з достатньою ефективністю;
- ✓ пірати використовують не всі методи впливу, притаманні терористам. Це може бути пов'язано, на наш погляд, зі специфікою діяльності піратів та особливостями перебування у відкритому морі та на судні зокрема;
- ✓ пірати та терористи переслідують різні цілі. Пірати діють заради наживи, терористи, здебільшого, з націоналістичних або політичних мотивів;
- ✓ частину методів впливу терористів пірати використовують навіть не усвідомлюючи цього. Просто так складаються обставини;
- ✓ за умови певної підготовки моряки можуть протистояти методам впливу піратів, адже вони здебільшого є передбачуваними та очікуваними.

3.2. Особливості динаміки психічного стану моряків, які перебували в полоні у піратів

Перебування у піратському полоні певним чином впливає на психічний стан та здоров'я полонених моряків. Як відомо з офіційних статистичних даних, лише третина моряків, які перебували у піратському полоні, не зазнали насильницьких дій з боку піратів [187]. Прояви насильства, психологічного впливу та тиску на моряків призводять, як правило, до негативних наслідків для бранців піратів [31; 53].

Піратський полон може тривати від декількох тижнів до декількох років. Так чи інакше майже всі моряки, що потрапляють до полону,

проходять певні фази перебування у ньому [36]. Тривалість фаз піратського полону також є досить різною та залежить від конкретних обставин полону [36]. Ці фази були виділені групою російських вчених на чолі з О. Двининим у контексті організаційно-правового аспекту піратства [36].

Задля більш повного та точного аналізу психічних станів моряків під час перебування у піратському полоні нами було проведене ретроспективне інтерв'ю та проаналізовано вільні твори на тему: «Як я вижив у піратському полоні».

Особливість фаз піратського полону полягає у тому, що, у зв'язку з їх специфікою та різною тривалістю протікання, варіює динаміка та сила психічних станів моряків. Деякі стани проявляються яскравіше та сильніше, деякі – ледь помітно. Існують випадки, коли певні фази можуть бути редуковані або, у силу обставин, взагалі бути відсутніми.

1. Фаза захоплення судна. Ця фаза є найнебезпечнішою з усіх. На цьому наголошують самі моряки. Під час захоплення судна пірати є найбільш агресивними та збудженими. До того ж, за свідченнями моряків, які перебували у піратському полоні, атакуючі пірати перебувають під дією наркотичних речовин та часто діють неадекватно. У цій ситуації моряки знаходяться перед складним вибором: відбивати напад піратів, на свій страх та ризик, або ж добровільно скоритися їм. Як свідчить досвід, не кожен корабель, що зазнав атаки піратів, було у подальшому захоплено піратами. Досить часто вмілі дії команди та застосування підручних засобів оборони не давали змоги піратам захопити корабель.

Але дуже важко психологічно протистояти озброєним «до зубів» злочинцям за допомогою пожежних рукавів, колючого дроту та інших підручних засобів. Проте моряки, що вже не раз перебували у піратонебезпечному регіоні, знають, що якщо пірати не можуть захопити судно протягом 30 хвилин, то вони відступають. Це пов'язано, в першу чергу, з можливістю швидкого підходу військових (як відомо, їх зараз достатньо у цьому регіоні). Але пірати під час свого нападу стріляють у все,

що рухається на палубі. Тож навіть добре тренований та підготовлений екіпаж може розгубитися. До того ж пірати не розуміють, якої шкоди довкіллю може заподіяти витік небезпечних речовин, що може транспортувати судно.

За результатами контент-аналізу вільних розповідей моряків, які зазнали піратського полону, можна виділити декілька станів під час цієї фази:

- 12,76% відносної частоти згадувань має страх та паніка. Зі слів моряків, члени екіпажу, що відчували цей стан, починали втікати, ховатися, бігли до своїх кают збирати та ховати власні речі, зводили галас і т.д. Це заважало всім членам екіпажу діяти злагоджено та відбивати напад. До цієї категорії моряків відносилися здебільшого громадяни країн, що розвиваються (Алжир, Філіппіни, Індія і т.д.). Моряки, що були у ситуації піратського полону, пов'язують таку поведінку перш за все з їхньою слабкою професійною підготовленістю.

- 11,33% частоти прояву мають страх та ступор. Моряки, які відчували цей стан, намагалися де-небудь сховатися та укритися від усього, що діється. Вони не сприймали вмовляння колег допомогти їм протистояти піратам та відмовлялися кудись іти. Цю групу моряків склали люди з низькою нервовою стійкістю та слабкою нервовою системою. Також це може бути пов'язане зі слабкою підготовленістю цих моряків до можливого піратського нападу.

- 75,91% частоти згадувань отримала напруга та мобілізація всіх сил. Ця група моряків намагалася активно протидіяти нападаючим піратам. Незважаючи на ризик, ці члени екіпажу намагалися скидати абордажні крюки піратів, поливати їх з пожежних рукавів і т.д. Проте під постійним обстрілом піратів це коштувало їм чималих зусиль та було вкрай небезпечним. Нервова напруга у цей момент за словами самих моряків сягала піку.

Підтвердимо наведені дані розповідями моряків:

«...Пірати піднялися на борт у половині шостого ранку, я якраз знаходився на вахті біля керма. Капітан судна, побачивши наближення піратів, дав вказівки маневрувати, але судно було завантаженим, можливості маневрів – сильно обмежені. У результаті ми не змогли втекти від переслідування, і були атаковані піратами. Мені доводилося керувати судном на напівзігнутих ногах, оскільки нас почали обстрілювати. На борт піднялося відразу близько 10 піратів, вони були озброєні автоматами «Калашников», були в них і гранатомети, і кулемети», – розповів матрос Юрій В.

«...Захоплювали нас вісім піратів. 28 травня вдень, десь о 13.30 вони на двох ботах зайшли з лівого борту, там навіть залишилися сліди від «Калашникова». А потім, коли нас відігнали південніше, припливла група з іншого клану. Цих вже було більше тридцяти. Для них не становило жодних зусиль пробратися на судно – це не корабель, а «дїрка», напівфабрикат китайського виробництва», – говорить Сергій А.

«... Капітан правильний курс тримав, – підхоплює Сергій Д. – Двісті миль від узбережжя Сомалі, а небезпечною вважається 100-мильна зона. Але у них же на швидкісних катерах по дві «Ямахи» стояло, а у нас низькі борти, вони легко беруть такі судна. Капітан намагався йти, ухилятися, але вони вже почали стріляти».

«...Провели по всьому судну, показали відмітини від куль і з ходу можу сказати, що «Файна» опиралася до останнього – хтось пам'ятає, а хтось – ні, але особисто я пам'ятаю, як багато хто дивувався захопленню судна з настільки високим надводним бортом. Говорилося, що їх захопили зненацька, що вони просто злякалися і зупинилися, як було наказано, а деякі любителі конспірології припускали, що екіпаж здав судно за домовленістю ... Так ось, судно атакували 2 або 3 човни із загальним числом піратських голів близько 15-ти. Судно обстрілювали з автоматів не просто так, а прицільно – туди, де бачили людей. Високий надводний борт не врятував, одна з мавп видерлася з корми, де конструкції рампи підходять майже впритул до води.

«Файна» маневрувала, намагалася відірватися – але марно, не та швидкість, та й вигляд з корми закритий величезною рампою. Всадили і з гранатомета, але граната, на щастя, не вибухнула. Капітан тримався до останнього, можна сказати. Ну і поговоримо, або вірніше закриємо, на тему про «здали» «Файну» чи ні», – говорить Михайло В.

«Судно знаходилося у 300 милях від узбережжя Шрі-Ланки. Протягом двох днів моряки вдивлялися у горизонт, побоюючись піратів, але все було спокійно. На третій день на радарі у 15 милях від судна з'явилася точка, що стрімко наближалася до корабля. У бінокль побачили фігури піратів з автоматами у руках. На кораблі залунала сирена тривоги. По спинах моряків пройшов холодок.

Під час короткого обговорення, що робити, хтось сказав, що за чутками, пірати не атакують кораблі, на яких знаходиться дуже багато людей. Відповідно всі, хто міг, вибігли, як божевільні, на палубу, потрясаючи металевими прутами і всім, що могло зійти здалеку як «зброя». Капітан Фарід А. почав вести корабель зигзагами. Піднялися високі хвилі, вони зупинили човен піратів, що призвело до загального полегшення. На максимальному ході судно намагалася піти із зони атаки.

Але радість була передчасною. Через годину човен піратів знову пішов на зближення. По всій видимості, піратів зупинили не хвилі, а проблеми з мотором. Як тільки пірати підійшли до корабля, вони відкрили вогонь з автоматів Калашнікова. Кулі застукотіли по кораблю.

«Всі на місток! Швидко!» – Віддав наказ капітан.

Всі ілюмінатори і відсіки на кораблі було швидко закрито. Екіпаж скупчився на містку – найвищому місці на кораблі. Вся надія залишалася на те, що індійський військовий корабель, що знаходиться у цих водах, прийде на допомогу швидше, ніж на борт піднімуться пірати.

Пірати дістали сходи і спробували піднятися, але вони виявилися довшими, ніж треба було. Кілька хвилин вони оптимізували свої сходи, і потім шість піратів забралися на борт.

Пожежними проходами вони піднялися до містка і почали барабанити у двері, погрожуючи відкрити вогонь. Троє членів екіпажу знепритомніли.

Трясучись від страху, один з моряків у підсумку відкрив двері, і пірати увірвалися всередину: «На підлогу! Всім лежати!». Екіпаж підкорився і перетворився на заручників», – розповідає матрос судна «Jahan Moni» Рауль А.

2. Фаза пограбування кают. Дана фаза є неминучою через саму сутність піратства. Морські злочинці намагаються вкрасти все, що можна, та спустошують судно та каюти. Розкрадаючи власні речі моряків, пірати дуже часто конфліктують один з одним за ласий шматок «здобичі». У цьому випадку перемагає або сильніший, або ж старший за їхньою «ієрархією». До того ж все це відбувається на очах екіпажу. Деякі члени екіпажу намагаються боротися з цим, але через те що вони не можуть протистояти озброєним злочинцям це виявляється марним і навіть небезпечним для життя. Адже пірати, засліплені швидкою наживою, готові знищити будь-кого.

Провівши контент-аналіз розповідей моряків, які перебували у полоні піратів, нами було виділено наступні стани членів екіпажу на цій фазі:

- 17,33% за частотою згадування відведено стану пригнічення та відсторонення. Членів команди, які впали у цей стан, можна розділити на дві підгрупи: на тих, що не вірили у те, що відбувається, та тих, що зрозуміли всю важкість ситуації та не намагалися впливати на неї. Члени екіпажу, що були шоковані нападом піратів, не могли змиритися з тим, що їх корабель захоплено. Вони намагалися заперечувати захоплення та не сприймали те, що відбувається, як реальність. Члени команди корабля, що зрозуміли всю важкість ситуації та замкнулись у собі, також виглядали відстороненими. Вони не намагалися протистояти піратам через свою впевненість у даремності цього. Ці моряки відмічали відсутність віри у визволення та іноді навіть у майбутнє.

- 9,88% відносної частоти згадувань відведено стану занепокоєння та активної протидії. Члени екіпажу, що відчули цей стан, намагаються

протистояти піратам, що грабують їхні каюти. Вони відбирають назад свої речі, намагаються приховати їх. Іноді це призводить до бійок між піратами та моряками або ж до ізоляції моряків, які дуже активно протистоять. Ці моряки не можуть змиритися з тим, що відбувається на їх судні. Вони ще сприймають себе володарями ситуації.

- 72,79% частоти згадувань отримав стан занепокоєння та пригнічення бажання протидії. За свідченнями моряків, що зазнали піратського полону, дуже важко перебороти у собі бажання протидіяти піратам, що відбирають їхні власні речі. Проте більшість моряків усвідомлюють нерівність сил з обох сторін і тому приймають рішення не чинити активного опору. Але душевні переживання вони не в змозі здолати, тому вони можуть вигукувати в адресу піратів невдоволені фрази, проте пірати на це не звертають уваги. Напруга на цій фазі також є високою, проте дещо меншою, ніж у попередній.

Ось як про цю фазу згадують самі моряки:

«...Членів екіпажу зігнали на верхню палубу, перерахували. Пірати почали щось вимагати, однак зрозуміти їх було важко. Як стверджують моряки, за поведінкою та манерою спілкування вони походили на мавп, що тільки-но спустилися з пальм. Корсари насамперед зламали судову касу, капітанський сейф, де було близько 8 тисяч доларів, забрали в екіпажу мобільники та гроші», – розповідає другий механік судна «Аріана» Андрій М.

«...Люди говорили, що спочатку відразу після захоплення у них просто забрали всі гроші, в тому числі судову касу капітана – близько 7 тисяч доларів. Потім пірати запідозрили свого ватажка, орла нашого Мухаммеда у тому, що він привласнив собі велику частину награбованого і загалом, пірати після лайки з Мухаммедом ніби як вибачився перед народом - ну самі бачите, нічого нам іншого не залишається, крім як захопити вас і зажадати викуп. Так що, є варіант, що хотіли просто пограбувати? Не думаю, оскільки, як я вже знаю піратів, вони брешуть нещадно залежно від

моменту, від того, що зручніше. Зручніше збрехати екіпажу, щоб раптом не сказився, ну і чому б і ні?» – говорить Михайло В.

«...Забігає один і, жестикулюючи, пояснює, що підстрелив «колегу». Може бути, травичку свою наркотичну, яку їм регулярно два рази на день підвозили, не поділили, або речі, які вкрали у нас, а потім крали один в одного. Одні кидали награвоване у катер, а інші палили по ним чергами», - говорить Сергій А., член екіпажу «Леман Тімбера».

...Стас І.: «Як тільки вони піднялися на корабель, відразу ж почали грабувати. Змітали все підряд – одяг, цінності, взуття. Один схопив принтер, загорнув у ковдру і кинув у шлюпку, але промахнувся і принтер впав у воду. Мобільки відбирали за таким принципом: сподобався колір – у кишеню, ні – у воду. Сомалійці – одна з найбідніших націй у світі, у них там 17 років йде громадянська війна, і піратство для цих людей – своєрідний національний промисел. Кажуть, що навіть студенти-сомалійці, приїжджаючи додому на канікули, наймаються піратами, щоб заробити собі на навчання».

Проте трапляються і випадки, коли ця фаза минає для моряків майже безпечно. Наприклад:

«У моряків нічого, крім мобільних телефонів, не відібрали. Всі особисті речі залишили», – розповіли члени екіпажу судна «Jahan Moni».

3. Фаза оцінки одне одного. Ця фаза настає, коли обидві сторони розуміють, що їм доведеться бути певний час разом. Моряки вже розуміють, що їх судно захоплено. Пірати ж розуміють, що тепер доведеться чекати на викуп і певний час тримати екіпаж у полоні. На цій фазі може настати розкол екіпажу на два табори: табір прихильників рішучих дій та табір прихильників викупу і звільнення. Прихильники рішучих дій намагаються розробити плани втечі або ж плани самостійного визволення судна від піратів. Здебільшого ці плани є небезпечними та нездійсненними. Цей табір обирають здебільшого молоді члени екіпажу та моряки зі слабким рівнем самоконтролю. Інший табір обирає стратегію очікування викупу та звільнення. Ця стратегія є більш безпечною та кращою. Адже рішучі дії можуть призвести до неочікуваних

наслідків та навіть до людських втрат. До речі, зі слів моряків – жертв піратського полону, під час очікування викупу ситуація на судні також не є стабільною та безпечною. Багато що залежить від настрою піратів, а також дій екіпажу.

У результаті контент-аналізу розповідей моряків стани на цій фазі розподілилися таким чином:

- 18,75% частоти згадувань припало на стан безпорадності. Тобто моряки, що потрапили у піратський полон, відчували безпорадність та неможливість змінити щось у даній ситуації. Моряки, оточені піратами зі зброєю, що постійно демонструється, розуміють нерівність сил та, іноді, можуть навіть відчувати себе приреченими.

- 19,35% відносної частоти згадувань отримав стан пригніченості. Моряки, що перебувають у полоні, розуміють, що сили піратів переважають. Вони не бачать виходу з цієї ситуації. Здебільшого моряки добре фізично розвинені та витривалі. І ситуація, коли ці сили не знаходять ніякого застосування, дуже пригнічує їх. Пригнічує їх і те, що їхня доля залежить від судовласників, котрі повинні заплатити викуп.

- 20,84% частоти згадувань отримала тривога. Тобто більшість моряків, перебуваючи у полоні, відчують тривогу. Адже саме на цій фазі вони починають розуміти, що відбувається та на що здатні пірати. Моряки не відчують впевненості у своїй подальшій долі. Ситуація досить часто змінюється у зв'язку зі змінами у переговорах між піратами та судовласником. Саме ці зміни ситуації і ведуть до виникнення тривоги, адже моряки не знають, чого конкретно їм боятися.

- 23,45% відносної частоти згадувань має страх. Це пов'язане з тим, що пірати постійно погрожують зброєю морякам, влаштовують показові «страсти», б'ють моряків і т.д. Тому морякам є чого боятися. Цей вплив відбувається майже постійно та викликає нервову виснаженість, розлади сну і т.д. Адже страх викликає постійне напруження організму.

- 5,67% частоти згадувань припадає на самотність, тому що деяких членів екіпажу тримали окремо та не давали їм спілкуватись з рештою команди. Ситуація піратського полону потребує підтримки близьких людей та колег. Коли ж у такій важкій ситуації моряк залишається без підтримки екіпажу та спілкування він відчуває себе самотнім та покинутим. Решті ж екіпажу у деяких випадках повідомляють, що його стратили. Це робиться для залякування та підштовхування судновласника до виплати викупу. Самотність веде до скорішого зламу психологічного опору моряків. До того ж відчуття самотності виникає у членів екіпажу через те, що вони не хочуть ділитися зі своїми близькими деталями перебування у полоні. Вони вважають, й іноді не безпідставно, що родичі будуть дуже сильно хвилюватися за їх долю і це може зашкодити їхньому здоров'ю.

- 11,94% частоти згадувань припадає на слабкість. Під час перебування у полоні моряки, як правило, обмежені у пересуванні та вимушені перебувати на одному й тому ж місці. Це робиться піратами з метою легшого контролю за екіпажем, його діями та пересуваннями. З іншого боку, моряки починають страждати від набряків, гіподинамії, болю у м'язах та суглобах. Разом зі слабкістю у тілі у членів екіпажу з'являється підвищена втома, апатія, депресія та нервові виснаження. Все це може призводити до більш серйозних наслідків для здоров'я у подальшому, навіть вже після визволення з полону.

Моряки про цю фазу розповідали наступне:

«...Потім моряків загнали в одну каюту, яку охороняли озброєні пірати. При найменшому кроці в бік пірати тут же знімали зброю із запобіжників.

- Будь-яка спроба взяти судно штурмом за допомогою військових призвела б до загибелі екіпажу, – говорить другий помічник капітана судна «Аріана» Сергій Л.

«...Екіпаж впав у відчай. Попереду були лише невідомість і страх. Пірати дістали GPS-навігатор і вказали капітану точку, куди треба було

вести захоплений корабель. Через п'ять днів корабель став на якір у районі порту Гаракад трохи нижче берегів Пунтленда, країни піратського раю. Навколо стояло безліч інших кораблів, захоплених піратами раніше.

Як тільки вони встали на якір, пролунали постріли з автоматичної зброї. Інша банда спробувала відбити корабель у загарбників. Пірати погрожували, що почнуть використовувати моряків в якості живого щита. Запеклий бій тривав всю ніч, але корабель залишився у владі першої групи.

...Тиждень пірати ретельно стежили за екіпажем, не дозволяючи їм виконувати роботи з утримання корабля. Навіть коли зламався очищувач води, то дозволено було підійти до нього тільки двом морякам і не більше», – розповідає Рауль А.

«...каюта, де їх тримали, Артема Г. Тобто зрозуміло (особливо людині, що довго працювала на судах і довго жила у тропіках), що могли там відчувати скупчені у страшній тисняві люди без кондиціонера і навіть вентиляторів. Але мене вразило й інше – каюту було вибрано не випадково, вона єдина виходила дверима в коридор до трапу по його довжині, тобто від дверей до пірата-чатового було кілька метрів. З розумом її було обрано, але про це пізніше. І от час від часу навпроти каюти виставлявся не просто вартовий, а кулемет з вартовим. Ау, силове звільнення і всепереможна командос! Одне натискання на курок – і півекіпажу лягає і ніколи вже не встає», – каже Михайло В.

4. Фаза взаємних поступок. Ця фаза настає, коли команда корабля вже певний час перебуває у полоні піратів та всім стає зрозумілим, що полон триватиме й надалі. На цій фазі обидві сторони починають пристосовуватись одна до одної. Моряки вивчають звички та вподобання піратів. У свою чергу пірати більш ретельно вивчають екіпаж та підшуковують собі можливих помічників. На цій фазі можливі певні поступки з боку піратів по відношенню до екіпажу. У той самий час полонені моряки звикають до ситуації полону та більш спокійно реагують на дії піратів. На цій фазі можлива певна стабілізація обстановки на судні.

За результатами контент-аналізу розповідей моряків стани на цій фазі розподілилися наступним чином:

- 28,64% відносної частоти згадувань отримала впевненість. Згодом члени екіпажу все ж розуміють, що вони потрібні піратам для отримання викупу. Тому вони починають відчувати себе більш впевнено. Деякі починають вимагати від піратів певних послаблень та поступок. Іноді це давало свої результати та вело до послаблень у режимі полону. До того ж пірати зацікавлені у тому, щоб члени екіпажу перебували у прийнятному стані, адже в іншому випадку вони не отримають викупу. Проте пірати мало йдуть на поступки морякам, адже вони повинні підтримувати свою дисципліну на судні, та нагадують морякам, хто зараз господар на судні. Але моряки вже відчують, що ситуація не є тупиковою і у моряків є певні права та вимоги до піратів.

- 29,83% відносної частоти згадувань відведено втомленості. Після тривалого знаходження у полоні моряки починають відчувати втому та виснаження. Вони перебувають у тропічному кліматі, у відкритому морі, і дуже часто від спеки просто ніде сховатися. Моряків тримають у некомфортних умовах та постійно піддають психологічному впливу. Тривале перебування у ситуації полону неминуче призводить до знесилення та виснаження. Більшість моряків втрачають вагу та мають проблеми зі сном.

- 25,78% частоти згадувань має агресія та злість. Певні члени екіпажу починають все гостріше ненавидіти піратів. Це пов'язано з тим, що пірати своїми діями демонструють морякам своє домінуюче положення, всіляко провокують їх до конфліктів. Причиною цього також може бути ненависть піратів, що зростали у сомалійських злиднях до моряків із більш благополучних країн. У моряків, що перебувають під постійним пресингом піратів, посилюються все більше агресія та невдоволення. Це може проявлятися у спалахах неконтрольованої агресії, різких висловлюваннях і т.д. Морякам стає дедалі важче контролювати свої почуття та наміри.

- 15,75% відносної частоти згадувань отримав стан відстороненості. Цей стан пов'язаний з тим, що у деяких моряків вже не лишається сил боротися. Це виникає з певних причин: тривале перебування у полоні, відсутність нормального харчування, погані умови утримання, загострення хронічних та набутих хвороб і т.д. Через ці обставини знижується психологічний опір моряка піратському впливу. Ці моряки втрачають інтерес до того, що коїться навколо. Їм стає важко контролювати та оцінювати ситуацію навколо. Вони прагнуть лише спокою та скорішого завершення полону.

Про те, що відбувається на цій фазі, свідчать розповіді моряків:

«...Екіпаж серйозно постраждав морально. Фізично – втратили здоров'я, тому що сиділи в одній каюті, постраждали шлунки в усіх, почалися спайки у шлунках, зрозуміло, що людям доведеться лікуватися. Кожен потребує медичної допомоги. Ми три місяці практично не ходили. Це останній місяць ми почали пересуватися, а так сиділи в одній каюті. Пірати фізично ніяких дій стосовно нас не вживали. Але нерви достатньо лоскотали. А останній місяць ми харчувалися взагалі всі з одного столу...», – говорить другий механік судна «Фаїна» Олександр П.

«...Готувати змусили нашого кока, бірманця. Він іноді крадькома приносив нам щось їстівне. Пірати забороняли нас годувати, а от сигарети свої давали, як не дивно. Вони курили англійські «Роял». З нами пірати спілкувалися в основному жестами. Лише кілька з них говорили на дуже поганому англійському», – розповідає Сергій А., член екіпажу судна «Леман Тімбер».

5. Фаза розподілу ролей. Ця фаза настає, коли вже екіпаж певний час знаходиться у полоні. Полонені моряки нарешті починають розуміти, що ж саме сталося із судном та чого їм слід очікувати надалі. Ситуація піратського полону пов'язана перш за все із втратою жорсткої ієрархічної структури підпорядкування на судні та виході на перший план неофіційних відносин між членами екіпажу. Серед членів екіпажу виділяються прихильники

радикальних заходів протидії піратам та приборчники цивілізованого перебування у полоні. У деяких випадках серед членів екіпажу формуються дві групи з відповідними намірами. Найгірше те, що протистояння між членами екіпажу ускладнює ситуацію полону та може дуже негативно відбитися на ставленні до них піратів. Також піратами розподіляються ролі серед полонених членів екіпажу. Комусь випадає бути постійною мішенню, комусь працювати під дулом пістолету і т.д.

Контент-аналіз розповідей моряків дозволив виділити наступні стани на цій фазі:

- 28,72% відносної частоти згадувань отримав стан піднесення. Цей стан здебільшого виявлявся у молодих та запальних моряків, котрі наполягали на самостійному знищенні піратів та визволенні корабля. Вони намагалися впевнити решту екіпажу у доцільності цих дій та дуже ймовірному успіху їх задуму. Проте, не отримуючи достатньої підтримки з боку екіпажу, ці члени команди починають вести себе агресивно по відношенню до незгодних. Серед екіпажу починаються сварки та суперечки. Також ці незгоди викликають підозри з боку піратів, вони можуть зробити режим утримання у полоні більш жорстким. Якщо ж пірати дізнаються про ці наміри, то вони жорстоко карають заколотників.

- 32,91% частоти згадувань отримав стан депресії. Моряки, які довгий час вже перебувають у полоні, починають відчувати депресивні настрої. Їх мало що цікавить, вони є байдужими до того, що відбувається. Тим паче у них не виникає бажання брати участь у ризикованих діях проти піратів. Вони намагаються будь-яким шляхом уникнути конфліктів та чекають на те, як ситуація розв'яжеться.

- 38,37% відносної частоти згадувань отримав стан зосередженості. Цей стан, зі слів моряків, більш притаманний досвідченим та літнім членам екіпажу. Це, як правило, капітан та командний склад судна. Вони приймають раціональні рішення та зважають ситуацію на судні. Вони протистоять намірам інших моряків визволити корабель самотужки. Саме їм пірати

довіряють ведення переговорів із судновласником. Здебільшого від зусиль цієї частини екіпажу залежить подальша доля моряків у полоні. Адже вони хоч і є формальними керівниками на судні, та ситуація піратського полону вносить свої корективи в ієрархічні відносини. Саме від зусиль командного складу судна залежить, чи зможе екіпаж вийти із ситуації полону цілим та неушкодженим і якомога швидше.

На цій стадії моряки відмічають наступні події:

«...Як старший технік Д. потрібен був піратам, щоб підтримувати двигун у робочому стані, але як християнин постійно був жертвою агресії з боку піратів-мусульман. «Мої колеги по судну ще під час абордажу стали кричати: «Ми ж брати по релігії!». А я як «невірний» був першим кандидатом на розстріл. Коли переговори про викуп затягувалися, мене тут же виводили на палубу з пакетом на голові під дулами автоматів – щоб бачили з натовських кораблів.

У вересні пірати особливо нервували – влаштовували цю показуху мало не кожного дня. Ще для різноманітності закривали на пару годин у камері рефрижератора або піднімали на щоглу, як на дибу. Говорили, раз не збираються ваші власники гроші давати, продамо заручників «Аль-Каїді» – нам вантаж не потрібен, тільки гроші», – згадує моряк Олег Д. «Marida Marquerite».

«...Пірати, накурившись або у стані сильного алкогольного сп'яніння, за будь-яку непокору або просто так, могли зв'язати і кинути на розпечену палубу. Вони прив'язували ноги до рук, від чого вузол затягувався міцніше, і пережимав всі артерії і вени, руки і ноги починали німіти. У такому стані людина перебувала близько 20 хвилин, потім вибирали наступну жертву.

...Ми вийшли в Індійський океан, але при зустрічі з одним з військових кораблів, за нашими оцінками, що належить ВМФ США, пірати змінили курс проходження; при цьому паливо у головному двигуні закінчувалось, про що ми їм повідомили. Дана інформація викликала обурення з боку піратів. Капітан був зв'язаний і знаходився під прицілом із ще кількома членами

екіпажу. Саме в цей момент ми зрозуміли, що вся команда може бути розстріляна. З липня по листопад подібні ситуації повторювалися кілька разів» – додав Сергій Л.

«...Пірати постійно жували кат. Ватажок піратів, Абдур Рашид, одного разу у стані наркотичного сп'яніння увірвався на місток і, регочучи, як божевільний, вставив новий магазин в автомат, пересмикнув затвор і направив дуло на моряків. Моряки заціпеніли від жаху. На їхнє щастя, інший пірат втрутився і вирвав автомат у Рашида. Після цього випадку піратам заборонялося жувати кат і вживати алкоголь.

Пірати в інших випадках вели себе професійно. Порушники їхніх правил зазнавали жорстокої кари: їх прив'язували до стовпа, били і залишали пектися на сонці. Одного з моряків жорстоко побили після того, як він поліз на місток без дозволу. Психологічно пірати залякали моряків розповідями про те, як розправилися з екіпажами інших захоплених кораблів. Сомалійський перекладач розповів у деталях, як вбили трьох китайців, коли індійський корабель ВМС не послухався вимог піратів і спробував наблизитися до захопленого судна. Тому моряки «Jahan Moni» поводитися як слухняні раби, готували піратам каву та їжу на першу вимогу.

Самі пірати зовні виглядали страхітливо, судячи з усього, життя їх потерло сильно. Багато хто був у шрамах, були знівечені, й у деяких не було навіть окремих кінцівок.

Тим не менш, у піратів була жорстка дисципліна і з незрозумілих причин вони з великою повагою ставилися до єдиної жінки на кораблі – до дружини головного механіка», – розповідає Рауль А.

6. Фаза чвар серед екіпажу. На цій фазі загострюються та сягають свого апогею конфлікти та незрозумілості серед членів екіпажу захопленого судна. Ця фаза є однією з найбільш напружених та небезпечних. Одним із головних завдань на цій фазі є утримання екіпажу від бійок та фізичного насильства. Також необхідно намагатися угамувати суперечки серед членів екіпажу. Дуже важливим є підтримання авторитету капітана та командного

складу судна та їх впливу на команду корабля. Збереження гармонійних відносин у екіпажі є запорукою безпечного виходу з полону.

На даній фазі існує реальна небезпека суїциду серед членів екіпажу. Адже на даній фазі напруга сягає свого максимуму і найбільш вразливі та нестійкі члени екіпажу можуть не витримати психологічного дискомфорту. Саме тому досвідчені члени екіпажу спостерігають за своїми колегами, аби уникнути негативних наслідків та підтримати їх. Прояви суїцидальної поведінки спостерігалися на багатьох захоплених піратами у полон судах.

Після проведення контент-аналізу розповідей моряків нами було виділено наступні стани на цій фазі:

- 39,34% відносної частоти згадувань мають агресія та злість. Дехто з членів екіпажу починає все наполегливіше відстоювати свою точку зору, наголошуючи все більше на силовому розв'язанні ситуації. Ці бранці намагаються потай від інших членів екіпажу змовитися та напасти на піратів. Також вони намагаються силою примусити інших членів екіпажу стати на їх бік. Це може проявлятися у спалахах неконтрольованої агресії проти незгодних з їх планами, різких висловлюваннях на адресу решти екіпажу і т.д. Дуже важко таких членів екіпажу вчасно зупинити та не довести до здійснення плану самостійної ліквідації піратів.

- 37,25% частоти згадувань відведено стану мобілізації. Решта членів екіпажу, що не підтримують силового варіанта розв'язання ситуації полону, відмічають мобілізацію розумових та фізичних ресурсів. Ці члени екіпажу намагаються всіма доступними способами утримати інших від нападу на піратів. Також виникає потреба уладнати міжособистісні конфлікти та сварки між членами екіпажу. Примирення команди допомагає легше долати піратський вплив та пресинг. Також досвід інших полонених моряків доводить безуспішність варіанта самостійної ліквідації піратів, адже на їхній стороні зброя та кількісна перевага.

- 23,41% частоти згадувань отримав стан депресії та апатії. Деякі моряки, які вже довгий час перебувають у полоні, поступово починають

доходити до думки, що про них забули, вони нікому не потрібні, всі зусилля є марними. У крайніх випадках може доходити до спроб самогубства або проявів суїцидальної поведінки. До цього підштовхують певні особливості перебування у полоні, а саме: відірваність від суспільства, почуття незахищеності, постійний пресинг з боку піратів, майже безпорадність та, іноді, навіть розпач.

Події, що є характерними для цієї фази, описують розповіді моряків:

«...Так тривало до березня. Моряки уважно стежили один за одним, щоб ніхто не наклав на себе руки. Вони чули, що такі речі відбуваються серед захоплених у заручники моряків. Цього разу обійшлося», – каже Рауль А.

«...Ну і найголовніше. Що таке не жити, а існувати у полоні, щохвилини й щомиті переходячи від надії до розпачу, а часом і зовсім думаючи, що ось вона, остання хвилинка? Що значить пробуджуватися від солодкого сну, в якому моряк в теплій літній Одесі п'є крижане пиво на Дерibasівській, в липку смердючу спеку остогидлої клітини-каюти під гавкіт і вищання піратів? Де знайти в собі сили миритися з цим пеклом і не зійти з розуму, не кинутися за борт або не піти грудьми на автомати? Оскільки я кілька разів щось подібне відчував, то десь, не знаю, з грудня, став побоюватися саме цього – спроби бунту або втечі, або просто самогубного кидка на найближчого пірата. Як з'ясувалося, я був правий у своїх побоюваннях. В.о. капітана Віктор Анатолійович Н. розповів, як двоє моряків, доведені до відчаю, сказали, що будуть стрибати за борт, плисти до есмінцю. «На щастя», – сказав він, – «в цей час у районі борту з'явилася акула, я їм сказав – ну давайте, можу допомогти, подивимося, чи далеко втечете», – говорить Михайло В.

7. Фаза викупу та визволення. Ця фаза є завершальною фазою піратського полону. На цій фазі відбувається повернення екіпажу до звичайного життя. Головними небезпеками цієї фази є необхідність реадаптації, переживання травмуючих подій, необхідність швидкого

повернення до професійної діяльності. На цій фазі виникають різні ситуації, зокрема затримка викупу, розподіл викупу між піратами, полишення піратами судна, стрілянина між піратами і т.д. Ця фаза є перехідною між життям у полоні та звичайним життям.

Проведений нами контент-аналіз дозволив виділити наступні стани цієї фази:

- 31,67% відносної частоти згадувань має слабкість. Перебування у полоні, як правило, забирає велику кількість сил та ресурсів організму. Погане харчування, відсутність нормальної прісної води, довге перебування на одному місці, відсутність засобів індивідуальної гігієни, вплив психотравмуючих факторів і це ще не весь список факторів, що вичерпують психологічні та фізичні сили моряків. Після повернення до звичайного образу життя моряки вже не мають сил для виконання своїх професійних обов'язків та нормальної життєдіяльності.

- 35,66% частоти згадувань має стан мобілізації. Моряки, що визволені з полону або ж перебування напередодні визволення, відчують активізацію життєвих сил та мають більшу впевненість у подальшому розвитку подій. Вони мобілізують останні фізичні та психологічні ресурси для доведення судна до найближчого порту та відбуття на Батьківщину. Додатково їх підбадьорює надія на зустріч з рідними та близькими.

- 32,67% відносної частоти згадувань відведено стану піднесення. Відчуття повернення свободи надає морякам надію на нормальне подальше життя. Вони розуміють, що скоро опиняться вдома та зустрінуться з родичами та близькими. Піднесений настрій моряків супроводжується підвищенням життєвого тону, покращенням опірності психіки негативним впливам та мобілізацією ресурсів особистості.

За свідченнями очевидців, на цій фазі відбувається наступне:

«...Кому конкретно передавалися гроші, ми не бачили. Приїхав чоловік середніх років на буксирі. Всіх вишикував, накричав. Сказав: «Я купую пароплав, от моя каюта». Вони відразу притихли, а потім цілий день сиділи і

рахували гроші. «Зарплата» була розписана майже до цента – 1073 долари. І списки вивішувалися – кому скільки належить після того, як привезли викуп. Найвищі «ставки» були у тих, хто захоплював, – по 22-28 тисяч. У них там свої складні відносини у кланах, напевно, туди лєвова частка відстібається. Весь цей час вони жили в борг на пароплаві. Рибу, баранів і все, що їм привозили на катерах, теж брали в борг», – каже старший механік судна «Леман Тімбер» Віталій Р.

«...Як тільки «Фаїну» звільнили, американці надали людям допомогу і, як того вимагають звичаї та правила, і вже чисто по-людськи, прийшовши в жах від побаченого. Ділилися всім і пропонували все, що треба і не треба. З моряками розмовляли фахівці – наскільки я зрозумів, по всіляких терактах, викраденнях та подібних екстремальних і позамежних ситуаціях, у тому числі осіб, що брали участь у розглядах наслідків 11 вересня 2001. На борту весь час переходу до Момбаса перебувала група спецназу. Американці довели «Фаїну» до 10-мильної зони і пішли, зробивши прощальний обліт вертольотом і тепло поговоривши з Віктором Анатолійовичем Н., чому я особисто був свідком.

Можу, під кінець, порадувати всіх розповіддю про один випадок. У той вечір, коли пірати залишали «Фаїну» з викупом, остання група, в якій був особливо ненависний екіпажу якийсь Сулейман, повинна була піти двома частинами, але виявляється, вони вирішили всіх перехитрити і пішли відразу, десь на пару годин раніше запланованого. Віктор Анатолійович Н. тут же злетів на місток і по рації закричав у бік есмінця, що останні пірати, які пішли, на борту їх шлюпки мають викрадену з борта «Фаїни» зброю. Але ж американці попереджали піратів, що не варто цього робити! Шлюпку вже далеко від «Фаїни», але в межах візуальної видимості, перехопив вертоліт, висвітлив, і далі весь екіпаж в один голос із захопленням стверджував: у бік шлюпки пройшло від вертольота декілька спалахів. Шлюпка зникла. Народ приставав до американців: ну чого вже, ну скажіть, не томіть – втопили худобу? Але оскільки за законом американці не мали на

це права, всі трималися як комуністи на допиті і говорили «ні», киваючи при цьому головою «так», – говорить Михайло В.

«...У березні переговори про викуп увійшли в завершальну стадію. В один із днів над кораблем кілька разів пролетів невеликий літак. На той час на борту корабля знаходилося до 40 піратів з автоматами і РПГ.

13 березня пірати були у гарному настрої, часто дивилися в небо. Біля корабля з'явився ще один піратський човен. Нарешті з'явився літак. Cessna. Двічі пройшовся над кораблем і на черговому колі викинув два ящики на парашутах. Ящики впали в море, і піратський човен відразу підібрав їх.

Ящики при наближенні виявилися дипломатами з грошима. Дипломати зтягли на місток і в присутності заручників відкрили. Пірати закричали від радості, дістали з кишень сомалійські гроші і почали кидати їх у повітря. Дипломати були набиті грошима. Стодоларовими свіжими купюрами. Заручники із заздрістю дивилися на гроші: таких сум вони ніколи не зароблять у своєму житті.

Пірати стали рахувати викуп. Розбилися на групи, дістали сканери і почали перевірку купюр. Все було вірно, вся сума – 4,62 мільйона доларів як викуп і екстра 100 тисяч доларів за паливо, яке пірати нададуть кораблю, щоб той пішов геть.

Пірати посміхалися. Переговорникам було дано сигнал, що все в порядку.

Ватажок піратів зайшов на місток і гордо оголосив, що вранці пірати підуть і що всі будуть вільні.

Вночі пірати збирали амуніцію і речі й обговорювали, як їм краще піти, тому що підозрювали, що конкуренти влаштують на них засідку. О 5-ій ранку вони наказали підняти якір, а самі пішли на човнах.

Корабель також був вже на ходу. Люди не одразу стали плакати і обніматися, не відразу повірили у свободу. Найбільше на світі вони боялися, що інша група піратів знову захопить їх.

Через дві години підійшов англійський військовий корабель і дав паливо. Пізніше кенійський корабель підвіз їжу і воду.

Моряків чекали їх сім'ї і близькі.

Власник судна «Jahan Mopi» і до цього дня заперечує, що був заплачений викуп», – каже Рауль А.

«...Лише 27 грудня господарям судна вдалося домовитися з піратами, і на палубу з літака скинули 5 млн. доларів (спочатку за судно та екіпаж просили 15 млн. доларів).

На судні постійно чергувало близько сотні піратів з автоматами Калашникова і гранатометами «Муха». Всі – пацани віком десь 18-20 років. Нікуди від нас не відходили, навіть на всіх користувалися одним туалетом. Більше хвилини його не можна було займати – тут же збиралася черга. Коли отримали викуп, вони прямо на палубі почали ділити бариші та видавати зарплату бригадирам – перераховували пачки доларів і відпливали у човнах» – каже Олег Д. «А нас тут же взяли в оборот іноземні спецслужби. Показували фотографії знаменитих піратів і збирали по палубі відбитки пальців. Навіть сміття від сомалійців нам наказали не чіпати – зібрали все в пакети, як докази», – розповідає Олег Д.

«...10 грудня судовласник грецького судна «Аріана» підтвердив факт виплати викупу за звільнення українських моряків. За інформацією від самих піратів, викуп склав 2,5 млн. доларів.

Через кілька днів звільнене судно отримало необхідне паливо й у супроводі кораблів міжнародних сил попрямувало до порту, куди прибуло 3 січня.

6 січня через аеропорт міста Салала в Україну вилетів спеціальний літак, що доставив до Одеси звільнених з піратського полону українських моряків і членів супроводжуючої делегації», – говорить електромеханік судна «Аріана» Олександр Ф.

Узагальнену характеристику фаз піратського полону та відповідних психічних станів моряків наведено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Основні фази піратського полону та психічні стани моряків під час їх проходження

Фаза піратського полону	Психологічна характеристика фази	Психічні стани моряків
Фаза захоплення судна	<p>Ця фаза є найнебезпечнішою з усіх. На цьому наголошують самі моряки. Під час захоплення судна пірати є найбільш агресивними та збудженими. До того ж, за свідченнями моряків, які перебували у піратському полоні, атакуючі пірати перебувають під дією наркотичних речовин та часто діють неадекватно. У цій ситуації моряки знаходяться перед складним вибором: відбивати напад піратів, на свій страх та ризик, або ж добровільно скоритися їм. Як свідчить досвід, не кожен корабель, що зазнав атаки піратів, було у подальшому захоплено піратами. Досить часто вмілі дії команди та застосування підручних засобів оборони не давали змоги піратам захопити корабель. Але дуже важко психологічно протистояти озброєним «до зубів» злочинцям за допомогою пожежних рукавів, колючого дроту та інших підручних засобів. Проте моряки, що</p>	<p>12,76% – страх та паніка; 11,33% – страх та ступор; 75,91% – напруга та мобілізація всіх сил.</p>

Продовження таблиці 3.2

	<p>вже не раз перебували у піратонебезпечному регіоні, знають, що якщо пірати не можуть захопити судно протягом 30 хвилин, то вони відступають. Це пов'язано, в першу чергу, з можливістю швидкого підходу військових (як відомо, їх зараз достатньо у цьому регіоні). Але пірати під час свого нападу стріляють у все, що рухається на палубі. Тож навіть добре тренований та підготовлений екіпаж може розгубитися. До того ж пірати не розуміють, якої шкоди докільню може заподіяти витік небезпечних речовин, що може транспортувати судно.</p>	
<p>Фаза пограбування кают</p>	<p>Дана фаза є неминучою через саму сутність піратства. Ці злочинці намагаються вкрати все, що можна, та спустошують судно та каюти. Розкрадаючи власні речі моряків, пірати дуже часто конфліктують один з одним за ласий шматок «здобичі». У цьому випадку перемагає або сильніший, або ж старший за їхньою «ієрархією». До того ж все це відбувається на очах екіпажу. Деякі члени екіпажу намагаються протистояти цьому, але через те що вони не можуть протистояти озброєним злочинцям, це виявляється марним і навіть небезпечним для життя. Адже пірати, засліплені швидкою наживою, готові пристрелити</p>	<p>17,33% – пригнічення та відсторонення; 9,88% – занепокоєння та активна протидія; 72,79% – занепокоєння та пригнічення бажання протидії.</p>

Продовження таблиці 3.2

	будь-кого.	
Фаза оцінки одне одного	Ця фаза настає, коли обидві сторони розуміють, що їм доведеться бути певний час разом. Моряки вже розуміють, що їх судно захоплено. Пірати ж розуміють, що тепер доведеться чекати на викуп і певний час тримати екіпаж у полоні. На цій фазі може настати розкол екіпажу на два табори: табір прихильників рішучих дій та табір прихильників викупу та звільнення. Прихильники рішучих дій намагаються розробити плани втечі або ж плани самостійного визволення судна від піратів. Здебільшого ці плани є небезпечними та нездійсненними. Цей табір обирають здебільшого молоді члени екіпажу та моряки зі слабким рівнем самоконтролю. Інший табір обирає стратегію очікування викупу та звільнення. Ця стратегія є більш безпечною та кращою. Адже рішучі дії можуть призвести до неочікуваних наслідків та навіть до людських втрат. До речі, зі слів моряків – жертв піратського полону, під час очікування викупу ситуація на судні також не є стабільною та безпечною. Багато що залежить від настрою піратів, а також дій екіпажу.	18,75% – стан безпорадності; 19,35% – стан пригніченості; 20,84% – тривога; 23,45% – страх; 5,67% – самотність; 11,94% – слабкість.

Продовження таблиці 3.2

Фаза взаємних поступок	<p>Ця фаза настає, коли команда корабля вже певний час перебуває у полоні піратів та всім стає зрозумілим, що полон триватиме й надалі. На цій фазі обидві сторони починають пристосовуватись одна до одної. Моряки вивчають звички та вподобання піратів. У свою чергу пірати більш ретельно вивчають екіпаж та підшують собі можливих помічників. На цій фазі можливі певні поступки з боку піратів по відношенню до екіпажу. У той самий час полонені моряки звикають до ситуації полону та більш спокійно реагують на дії піратів. На цій фазі можлива певна стабілізація обстановки на судні.</p>	<p>28,64% – впевненість; 29,83% – втомленість; 25,78% – агресія та злість; 15,75% – відстороненість.</p>
Фаза розподілу ролей	<p>Ця фаза настає, коли вже екіпаж певний час знаходиться у полоні. Вони нарешті починають розуміти, що ж саме сталося із судном та чого їм слід очікувати надалі. Ситуація піратського полону пов'язана перш за все із втратою жорсткої ієрархічної структури підпорядкування на судні та виході на перший план неофіційних відносин між членами екіпажу. Серед членів екіпажу виділяються прихильники радикальних заходів протидії піратам та прибічники цивілізованого перебування у полоні. У деяких випадках серед членів екіпажу формуються дві групи з відповідними</p>	<p>28,72% – піднесення; 32,91% – депресія; 38,37% – зосередженість.</p>

Продовження таблиці 3.2

	<p>намірами. Найгірше те, що протистояння між членами екіпажу ускладнює ситуацію полону та може дуже негативно відбитися на ставленні до них піратів. Також піратами розподіляються ролі серед полонених членів екіпажу. Комуś випадає бути постійною мішенню, комуś працювати під дулом пістолету і т.д.</p>	
<p>Фаза чвар серед екіпажу</p>	<p>На цій фазі загострюються та сягають свого до апогею конфлікти та незрозумілості серед членів екіпажу захопленого судна. Ця фаза є однією з найбільш напружених та небезпечних. Одним із головних завдань на цій фазі є утримання екіпажу від бійок та фізичного насильства. Також необхідно намагатися угамувати суперечки серед членів екіпажу. Дуже важливим є підтримання авторитету капітана та командного складу судна та їх впливу на команду корабля. Збереження гармонійних відносин у екіпажі є запорукою безпечного виходу з полону.</p> <p>На даній фазі існує реальна небезпека суїциду серед членів екіпажу. Адже на даній фазі напруга сягає свого максимуму і найбільш вразливі та нестійкі члени екіпажу можуть не витримати психологічного дискомфорту. Саме тому досвідчені члени екіпажу спостерігають за</p>	<p>39,34% – агресія та злість; 37,25% – мобілізація; 23,41% – депресія та апатія.</p>

Продовження таблиці 3.2

	своїми колегами, аби уникнути негативних наслідків та підтримати їх. Прояви суїцидальної поведінки спостерігалися на багатьох захоплених піратами у полон судах.	
Фаза викупу та визволення	Ця фаза є завершальною фазою піратського полону. На цій фазі відбувається повернення екіпажу до звичайного життя. Головними небезпеками цієї фази є необхідність реадaptaції, переживання травмуючих подій, необхідність швидкого повернення до професійної діяльності. На цій фазі виникають різні ситуації, зокрема затримка викупу, розподіл викупу між піратами, полишення піратами судна, стрілянина між піратами і т.д. Ця фаза є перехідною між життям у полоні та звичайним життям.	31,67% – слабкість; 35,66% – мобілізація; 32,67% – піднесення.

Висновки за розділом

1. Порівняльний аналіз методів впливу на заручника, що використовують терористи та пірати, дозволив зафіксувати існування як загальних, так і специфічних рис, що є властивими цим двом різновидам злочинних угруповань. Встановлено, що загальними методами впливу на заручників є наступні: постійні погрози зброєю, сортування заручників, катування заручників, депривація сну та дезорієнтація у часі, мовчазно-агресивна та відверто ворожа поведінка злочинців, демонстрація своєї переваги над заручниками, відсутність їжі та питної води у заручників, обмеження можливості справляти свої природні потреби, дотримуватись правил особистої гігієни, задовольняти деякі звички, а також повна інформаційна ізоляція та дезінформація заручників.

При цьому відмічено, що пірати мають у своєму арсеналі і специфічні методи пригнічення волі та життєвої стійкості заручників. До найбільш жорстоких та вигадливих можна віднести протягування під кілем, таскання на мотузці за моторним човном на високій швидкості. Таке насильство призводить до великої кількості синців та забоїв, проте не загрожує життю моряків. Але велика кількість травм спричиняє дуже багато болісних відчуттів і організм досить довго видужує. Ці специфічні методи впливу піратів можна віднести здебільшого до фізичних. Проте є й суто психологічні методи впливу, а саме: імітація страти, використання в якості живого прикриття. Ці методи хоч і не використовують фізичного насильства, проте є дуже сильнодіючими. Моряків доводять до перебування на межі життя та смерті (з їх точки зору). Всі ці методи психологічного впливу є неабияким випробуванням для психіки, здоров'я та життєстійкості моряків.

2. Ситуація полону є однією з найстресогенніших ситуацій професійної діяльності моряка. Динаміка змін у психічному стані моряка, який потрапив до піратського полону, протікає згідно з виділеними фазами полону: фаза захоплення судна, фаза пограбування кают, фаза взаємних поступок, фаза

розподілу ролей, фаза чвар серед екіпажу, фаза викупу та визволення. Можна констатувати, що однією із найнебезпечніших фаз є перша – фаза захоплення судна. Саме під час захоплення у моряків є ризик загинути або зазнати поранень. Крім того, саме на першій фазі піратського полону було відмічено найсильніші емоційні прояви у моряків (страх, ступор, паніка). Аналізуючи зміни у психічному стані полонених моряків, можна сказати, що найбільш часто їм були властиві страх, безпомічність, тривога та астеничні прояви.

РОЗДІЛ 4

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ МОРЯКІВ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЛИ У ПІРАТСЬКОМУ ПОЛОНІ

4.1. Аналіз психологічних наслідків, що знайшли прояв у моряків, які пережили ситуацію піратського полону

Проведений у попередньому розділі всебічний аналіз методів впливу піратів на захоплених моряків та розгляд основних фаз піратського полону показав його специфіку, особливості переживання цієї ситуації полоненими моряками та ті негативні наслідки, від яких потерпають колишні бранці. Ми не будемо ще раз зупинятися на описі ситуації полону, зазначимо лише те, що пережити цю травматичну подію та вийти з неї максимально неушкодженою (перш за все, в психологічному плані) людина здатна лише за допомогою особистого рівня власної життєстійкості. Ця категорія є багатоаспектним явищем, що є внутрішнім ресурсом особистості та своєрідною системою взаємодії з навколишнім світом. Зауважимо, що її рівень, на нашу думку, визначається багатьма факторами, серед яких характер сприйняття особистістю проблемної ситуації, її всебічна оцінка, а також ставлення людини до самої себе.

Таким чином, у межах дослідження психологічних особливостей життєвої стійкості захоплених піратами моряків особливої актуальності набуває вивчення їхнього ставлення до цієї ситуації (як свідоме, так і неусвідомлюване). Окремої уваги заслуговує аналіз питання щодо змін у самосприйнятті та самооцінці моряків, які пережили вимушену соціальну депривацію. Поряд із цим досить цікавим у цьому контексті є розгляд показників самооцінки полонених моряків.

Отриманий матеріал дозволить нам більш ґрунтовно підійти до виявлення психологічних особливостей життєвої стійкості моряків, виділити індивідуально-психологічні якості особистості, які впливають на її рівень та

побудувати її структуру.

4.1.1. Вивчення неусвідомленого ставлення моряків до піратського полону

На початковому етапі емпіричного дослідження нами було проведено дослідження неусвідомлюваного ставлення моряків до ситуації піратського полону, головним завданням якого було виявлення ступеня травматичності ситуації, що відбулася, та її впливу на психічний стан полонених моряків. Нами вже розглядалася психологічна сутність ситуації полону, головною особливістю якої було названо обмеження волі полонених, що супроводжується абсолютною депривацією. Зауважимо, що під абсолютною депривацією розуміють неможливість для індивіду або соціальної групи задовольняти свої базові потреби через брак доступу до основних матеріальних благ і соціальних ресурсів. У цьому випадку спостерігається недостатнє задоволення своїх потреб. Щодо піратського полону, то можна сказати, що ця ситуація є також і певною формою соціальної депривації, адже характеризується вимушеною ізоляцією особистості та виникає внаслідок штучного обмеження взаємодії з соціумом.

Проблема вивчення ставлення моряків до піратського полону полягає в необхідності обійти питання втручання захисних психологічних механізмів при діагностиці цієї категорії. Ми спробували розв'язати цю проблему шляхом проведення дослідження неусвідомленого ставлення звичайних моряків та моряків – жертв піратів до піратського полону за допомогою кольорового тесту відносин О. М. Еткінда [173].

КТВ був здійснений за допомогою повної процедури тестування, адже ми вивчали ставлення до понять або категорій, а також до конкретних особистостей. Інакше кажучи, нам була потрібна інформація, що складалася б із характеристик потрібної сфери, особистісних властивостей тощо. Головним у нашому дослідженні стало визначення емоційної складової щодо

конкретного поняття та ступеня позитивності ставлення до нього або прийняття чи неприйняття даного явища особистістю.

Спочатку нами був проведений аналіз вибору кольорів, які відбивають ставлення моряків до поняття «*полон*». Отримані дані та їх ранжирування представлені в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

Ранжирування, частотна представленість колірною рядом у групах моряків щодо їх ставлення до поняття «*полон*» (%/ранг)

Кольори	Основний спосіб дії випробуваного		Мета, до якої прагне випробуваний		Потреби випробуваного, що придушуються			
	Порядковий номер вибору	Вибір першого кольору	Вибір другого кольору	Вибір сьомого кольору	Вибір восьмого кольору			
Групи моряків	1	2	1	2	1	2	1	2
сірий	20,18/3	–	20,38/2	–	–	–	–	61,36/1
темно-синій	–	52,49/1	47,06/1	–	33,15/2	–	–	–
синьо-зелений	–	–	–	–	–	–	10,39/3	–
помаранчево-червоний	24,39/2	29,26/2	14,27/4	24,18/3	–	26,3/3	57,26/1	–
жовтий	–	–	–	–	–	45,32/1	–	–
фіолетовий	–	–	–	–	8,07/4	–	32,35/2	–
коричневий	55,43/1	–	–	46,63/1	7,45/3	28,38/2	–	–
чорний	–	18,25/3	18,29/3	29,19/2	51,33/1	–	–	38,64/2

Проаналізувавши результати оцінювання вибору кольорів у групі моряків, які були в піратському полоні, можна зробити такі припущення. Найчастіше обирали коричневий колір (55,43%). Це може свідчити про фізичний дискомфорт або хворобу, відчуття втрати коренів, втрату домашнього осередку. Ця особливість дає зрозуміти, що моряки під час

полону потребують відпочинку як фізичного, так і психологічного. Ситуація полону може викликати думки про те, що полонені вже можуть і не повернутися додому, до близьких та рідних. Також цей колір може вказувати на наявність фізичних недуг або їхнє наближення, що дуже часто трапляється в полоні. Крім того, коричневий колір – свідчення існування необхідності відновлення сил.

Далі за кількістю виборів знаходиться помаранчево-червоний колір (24,39%). Цей колір символізує життєву силу, прагнення до успіху та життєвих благ. Також він символізує волю до перемоги та боротьби. Він властивий тим морякам, які прагнуть активних дій, наприклад, визволення судна. Усіма своїми діями вони намагаються протистояти та заважати піратським діям. Їхня позиція говорить не про очікування розв'язання питання викупу, а про самостійний шлях до свободи. Навіть якщо цей шлях буде пов'язаний із певним ризиком для життя та здоров'я.

Останнім кольором серед одразу вибраних моряками став сірий (20,18%). Цей колір на перших позиціях говорить про втому і перенесений стрес. Він свідчить про бажання відгородитися, звільнитися від обов'язків, сховатися від зовнішніх впливів. Така позиція під час полону досить притаманна морякам. Адже вони в решті-решт починають розуміти, що не в їхніх силах якось змінити ситуацію та вплинути на своє становище. Вони намагаються з мінімальними зусиллями пережити ситуацію полону. Можна сказати, що полонені відсторонюються та відгороджуються від того, що діється навколо. Отже, в такому випадку можна говорити про гостру потребу у захисті від сторонніх подразників.

На другому місці в кольоровому ряду моряків, які були в піратському полоні, за результатами ранжування розташовані такі кольори. Першу сходинку за результатами ранжування посів темно-синій колір (47,06%). Він характеризує спокій та умиротворення. Це свідчить про те, що моряки прагнуть до емоційного комфорту, стабільності (відсутності різких сплесків негативних емоцій, що межують зі зривами) та захисту від зовнішніх впливів.

Вони схильні до аналізу ситуації та її критичної оцінки. Також цей колір характеризує обдуману витрату внутрішньої енергії, тобто за періодами активності настають періоди пасивності. Цей фактор допомагає зберегти внутрішню рівновагу під час полону.

Другу позицію відведено сірому кольору (20,38%). Це може свідчити про потребу моряків у відпочинку, співчутті та розумінні. Після тривалого знаходження на одному місці, з одними й тими ж людьми моряки прагнуть зниження соціальної активності, обмеження спілкування. Можна сказати, що таким чином знаходить свій прояв потреба в усамітненні, ізоляції та спокої.

Наступним за результатами ранжирування став чорний колір (18,29%). Він на цій позиції свідчить про наявність бажання протидії, спротиву зовнішньому тиску. Цей підхід є дещо суб'єктивним, адже люди, які обирають цей колір, не зовсім дослухаються до закликів оточуючих щодо тверезої оцінки ситуації, що склалася. Це ніби протест проти долі, бажання йти наперекір усім і всьому. Це більш характерно для моряків, що займають позицію самостійної протидії піратам.

Помаранчево-червоний є наступним у ранжуванні кольорів (14,27%). На другій позиції в кольоровій розкладці може бути свідченням того, що моряки прагнуть нормальної активної діяльності, самореалізації. Перебування в полоні пов'язане ніби з завмиранням життя на одному місці. Більшість потреб особистості не задовольняється. Саме тому висока мотивація дії прагне виходу назовні. Саме цього й не вистачає в полоні морякам.

Для подальшого аналізу з метою виявлення потреб, що придушуються полоненими моряками, ми розглянемо сьомий і восьмий вибір кольорової розкладки. На першій позиції в ранжируванні зафіксовано помаранчево-червоний колір (57,26% на восьмій позиції). Цей колір на останніх позиціях свідчить про фізіологічне та нервово виснаження, а також про потребу в захисті від зовнішніх факторів. У моряків, що знаходилися в піратському полоні, виникають і специфічні проблеми, такі як незадоволення протягом

тривалого часу сексуальних потреб, нервове та фізіологічне напруження тощо. Саме про ці обмеження й говорить такий колірний вибір моряків.

Далі за результатами ранжирування йде чорний колір (51,33% на сьомій позиції). Чорний колір у цьому випадку несе в собі підкреслення та посилення якостей кольору, що знаходиться з ним у парі. Проте перебування його на сьомій позиції може свідчити про певний рівень стресу та глибокий ступінь його прояву.

Третім за результатами ранжирування став фіолетовий колір (40,42% у сумі – 8,07% на сьомій позиції та 32,35% на восьмій позиції). Фіолетовий колір, що займає сьому позицію, є неінформативним. Проте на восьмій позиції в кольоровій розкладці він є показником напруженості, стримування емоцій, вибірковості контактів, активізації самоконтролю. Це може свідчити про бажання моряків відсторонитися від контактів та спілкування з піратами. Також напруженість викликає вимушене стримування емоцій стосовно піратів, адже вони озброєні та переважають кількісно. У такій ситуації необхідна активізація самоконтролю для уникнення конфліктів і чвар.

Четверте місце за результатами ранжирування займає темно-синій колір (33,15% на сьомій позиції). Таке розташування цього кольору може вказувати на прагнення до подолання пригніченості, тримання себе в руках, збереження активності. Моряки, які були в полоні піратів, постійно прагнули звільнення від тиску піратів, оскільки відчуття відсутності свободи є дуже травмуючим фактором. Моряки повинні були стримувати свої негативні емоції стосовно піратів і жодним чином не провокувати їх своєю поведінкою. Також темно-синій колір свідчить про нереалізовану потребу в теплих міжособистісних відносинах. Ситуація полону характеризується відсутністю нормальних взаємин, адже пірати поведуться стосовно моряків агресивно та ворожо. У середині ж екіпажу взаємини також не можуть бути теплими та дружніми, оскільки моряки перебувають у важких умовах та постійній напрузі. Саме тому актуальність цієї проблеми поступово зростає.

На п'ятому місці за результатами ранжирування знаходиться синьо-

зелений колір (10,39% за восьмою позицією). Це може свідчити про пригнічення здатності до відстоювання своєї позиції, невдоволення своїм соціальним статусом, тверезу, розсудливу оцінку ситуації, зниження волі. В умовах полону ці характеристики набувають особливого значення, адже будь-які прояви непокірної поведінки моряків жорстоко караються. Пірати вимагають суворої покори їхнім вимогам. Особливо важко перенести цю ситуацію керівному складу судна, тому що вони втрачають в полоні свій статус і стають рівними з рештою полонених. Відповідно, у них знижуються вольові зусилля щодо протистояння піратам, бо вони тверезо оцінюють ситуацію та розуміють свою безсилість.

Шосте місце посідає коричневий колір (7,45% за сьомою позицією). Цей колір може свідчити про наявність у моряків стресу, викликаного пригніченням фізіологічних потреб, самообмеженням, відсутністю дружніх відносин. Перебуваючи в полоні, моряки тривалий час змушені перебувати на одному місці, не виходити на палубу, харчуватися вкрай поганою їжею, пити воду дуже поганої якості, не дотримуватися правил особистої гігієни тощо. Такі погані умови призводять до невдоволення елементарних фізіологічних потреб особистості. Моряки змушені обмежувати себе в усьому. Також це спричиняє загострення конфліктів та погіршення відносин.

Після аналізу результатів контрольної групи, до якої ввійшли **моряки, що не перебували в піратському полоні**, були отримані такі результати.

Перше місце за результатами ранжирування посів темно-синій колір (52,49%). Він характеризує спокій та умиротворення. Саме така позиція темно-синього кольору може свідчити про те, що моряки, які не були в піратському полоні, бачать вихід із цієї ситуації в емоційному балансі (відсутності різких сплесків емоцій) та захисті від зовнішніх впливів. Також вони вважають, що зможуть зберегти внутрішню рівновагу та спокій, збалансувати свою активність і пасивність у певних ситуаціях.

На другому місці опинився помаранчево-червоний колір (29,26%). Цей колір символізує життєву силу, прагнення до успіху та життєвих благ. Крім

того, він може свідчити про волю до перемоги та боротьби. Моряки, які вибрали цей колір, уявляють собі, що в разі необхідності зможуть боротися з піратами, протистояти їм та подолати складну ситуацію своїми силами. Ці моряки впевнені в тому, що їм вистачить сил і можливостей для самостійної ліквідації піратів.

Третє місце за результатами ранжирування отримав чорний колір (18,25%). Моряки, що ставлять цей колір на першу позицію, ніби протестують проти ситуації, що може скластися. Вони, не маючи досвіду, не можуть тверезо оцінити обставини та реальну загрозу піратів, проте готові відстоювати власні інтереси навіть проти загальної волі. Вони виступають рішуче проти піратських дій.

Друге місце в кольоровому ряду групи моряків, які не були в піратському полоні, за результатами ранжирування отримали такі кольори. Так, на першому місці за кількістю вибору опинився коричневий колір (46,63%). На цій позиції він може свідчити про фізичний дискомфорт або хворобу, відчуття втрати коренів, втрату домашнього осередку. Моряки, які не були в полоні піратів, розуміють, що полон є дуже стресогенною ситуацією (за наявною інформацією). Вони усвідомлюють, що ця ситуація спричиняє шкоду як психологічному, так і фізичному здоров'ю, а також тривалу розлуку з близькими. Вибір цього кольору свідчить про те, що моряки прагнуть домашнього комфорту та затишку, фізичного та психологічного здоров'я.

Друге місце за результатами ранжирування отримав чорний колір (29,19%). Чорний колір на другій позиції ніби заперечує все, що характеризують кольори, які йдуть за ним, і, навпаки, підкреслює попередній колір. Саме тому на цій позиції він не є досить інформативним. Проте, у більшості випадків чорний колір розташовувався за червоним і тому підкреслював життєву силу й активність.

На третьому місці знаходиться помаранчево-червоний колір (24,18%), що символізує життєву силу, прагнення до успіху та життєвих благ, волю до

перемоги та боротьби. Цей колір на другій позиції характеризує тих моряків, які прагнуть активних дій щодо визволення судна. Моряки, які не були в полоні піратів, вважають, що зможуть самостійно протидіяти піратам і зберегти в полоні певну активність. Вони вважають можливою самостійну ліквідацію піратів.

Під час подальшого аналізу з метою виявлення потреб, що придушуються моряками, які були в піратському полоні, ми розглянемо сьомий та восьмий вибір кольорової розкладки. На першому місці знаходиться сірий колір (61,36% за восьмою позицією). Це свідчить про те, що моряки, які не були в ситуації піратського полону, бояться, що не зможуть реалізувати свою потребу у спілкуванні, активності, взаємодії з оточуючим світом. Полон, як загалом відомо, обмежує й ці сфери життя особистості.

Друге місце за результатами ранжирування отримав жовтий колір (45,32% за сьомою позицією). Жовтий колір на сьомій позиції вказує на занепокоєння, дистрес, знижений фон настрою. Моряки з контрольної групи вибором цього кольору підкреслюють свій страх втратити престиж і власну позицію. Вони бояться такої ситуації та її наслідків.

Третє місце за результатами ранжирування займає чорний колір (38,64% за восьмою позицією). Він несе в собі посилення якостей кольору, що знаходиться з ним у парі. Проте на останній позиції він протиставляється першому кольору в розкладці. Найбільш часто чорний колір на останній позиції зустрічався разом із темно-синім на першій позиції. Це говорить про те, що при достатньо вираженій самостійності та незалежності моряки прагнуть запобігти конфлікту за рахунок підвищення самоконтролю.

Четверте місце посідає коричневий колір (28,38% за сьомою позицією). Це може свідчити про очікування моряками стресу, викликаного пригніченням фізіологічних потреб, самообмеженням, відсутністю дружніх відносин. Страх цей викликають розповіді та інформація ЗМІ щодо перебування в полоні.

Останнє місце в ранжируванні займає помаранчево-червоний колір (26,3% за сьомою позицією). Цей колір на останніх позиціях вказує на побоювання моряків із контрольної групи за свій фізіологічний та нервовий стани. Вони, ймовірно, очікують проблем у сексуальній сфері, нервового та фізіологічного напруження тощо. Саме про такі очікування говорить такий колірний вибір моряків.

Таким чином, проаналізувавши кольорову розкладку щодо поняття «*полон*», можна зробити такі висновки:

- моряки, що були в полоні, більш адекватно оцінюють свої сили та саму ситуацію полону. Моряки з контрольної групи дещо переоцінюють свої ресурси та недостатньо чітко уявляють головні проблеми полону;
- моряки, які були в полоні менш схильні до «уникнення» ситуації полону. Вони більш стійкі та витривалі, бо вже один раз пройшли через це. Морякам, які не були в полоні піратів, важче адекватно оцінити ситуацію полону та протистояти їй. Вони вдаються до більш легких засобів захисту від неї, а саме: уникання та заперечення;
- загалом обидві групи надають поняттю «полон» негативне забарвлення та оцінку;
- питання статусу під час полону стоїть більш гостро для моряків із контрольної групи. Моряки-жертви піратського полону адекватніше оцінюють значення свого статусу в полоні;
- побоювання моряків-жертв піратів щодо перебування в полоні є більш обґрунтованими, ніж моряків, що не були в полоні.

4.1.2. Особливості неусвідомленого компоненту самосприйняття та самооцінки моряків в аспекті пережитої травматичної ситуації піратського полону

Як уже було доведено, перебування в піратському полоні має певний вплив на особистість моряків. Зокрема зміни можуть стосуватися самооцінки

та самосприйняття. Адже, за словами багатьох полонених моряків, життя розділилося для них ніби на два етапи: «до» та «після» полону. Це є однією з ознак екстремального травматичного впливу на психіку. Отже, при вивченні особливостей самооцінки та самосприйняття нами були отримані результати, для подальшого аналізу яких нами були виділені основні характеристики, що найбільш повно дозволяють характеризувати особистість моряків в аспекті її сприйняття. Такими компонентами стали *Я-концепція, емоційно-вольова сфера, сприйняття себе в соціумі, часова перспектива*.

Аналіз особливостей Я-концепції моряків, які були в піратському полоні, наведено в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2.

Оцінка ознак Я-концепції у групі моряків, які були в піратському полоні

Ознаки	«Я-реальне»	«Я-ідеальне»
Наявність пошкоджених або мертвих деталей (самосприйняття)	– 21,52% відносної частоти згадування отримали шрами, синці та подряпини на малюнку себе; – 3,79% частоти згадування припадає на пошкоджені кінцівки та голову (перебинтовані або в гіпсі)	Не зустрічалося
Розміри рук та їх м'язистість (самооцінка)	– 56,17% відносної частоти згадування отримали тонкі руки, що не відповідають тулубу; – 21,72% частоти припадає на м'язисті та довгі руки, що є більшими за решту тіла; – 18,32% частоти згадувань мають звичайні, пропорційні руки; – 3,79% відносної частоти отримав портрет себе без	– 13,67% частоти згадування мають тонкі руки, що не відповідають пропорціям тулуба; – 51,11% частоти припадає на м'язисті та довгі руки, що є більшими за решту тіла; – 31,43% частоти згадувань мають звичайні, пропорційні руки; – 3,79% відносної частоти отримав портрет себе без

Продовження таблиці 4.2

	рук та ніг (щось подібне до колобка)	рук та ніг (щось подібне до колобка)
Розміри та пропорції ніг (самооцінка, самосприйняття)	<ul style="list-style-type: none"> – 61,21% відносно частоти згадування отримали тонкі та короткі ноги, що є меншими за тулуб і з маленькими ступнями; – 17,96% частоти мають товсті ноги з широкими ступнями, що є диспропорційними тілу; – 17,04% частоти згадувань мають звичайні, пропорційні ноги; – 3,79% відносно частоти отримав портрет себе без рук та ніг (щось подібне до колобка) 	<ul style="list-style-type: none"> – 25,33% частоти згадування припадає на тонкі та короткі ноги, що є меншими за тулуб та з маленькими ступнями; – 31,82% відносно частоти припадає товсті ноги з широкими ступнями, що є диспропорційними тілу; – 39,06% частоти згадувань мають звичайні, пропорційні ноги; – 3,79% відносно частоти отримав портрет себе без рук та ніг (щось подібне до колобка)
Зображення лінії землі (лінії основи) (самосприйняття)	– 38,65% відносно частоти згадування має малювання лінії основи або землі	– 26,34% частоти згадування отримало малювання лінії основи або землі
Відстрочене малювання рис обличчя та голови в цілому (самоідентифікація)	– 17,61% відносно частоти згадування має затримка в малюванні голови та рис обличчя	– 6,28% частоти згадування отримала затримка в малюванні голови та рис обличчя
«Зрізання» краями малюнка нижніх кінцівок (самооцінка, самосприйняття)	– 9,33% частоти згадування отримало «зрізання» нижнім краєм малюнка ніг	– 3,78% частоти згадування отримало «зрізання» нижнім краєм малюнка ніг
Контакт малюнка з верхнім краєм сторінки (самосприйняття)	– 14,29% відносно частоти згадування має контакт верхнього краю малюнка з верхнім краєм сторінки	– 6,78% відносно частоти згадування має контакт верхнього краю малюнка з верхнім краєм сторінки
Використання нижнього краю сторінки замість лінії основи (самосприйняття)	– 12,35% відносно частоти згадування має використання як основи нижнього краю листа	– 7,21% частоти згадування отримало використання як основи нижнього краю листа

Продовження таблиці 4.2

Лінія землі (лінія основи), що йде до низу (самосприйняття, самооцінка)	– 10,62% відносної частоти згадування має нахил лінії основи (землі) до низу	– 3,78% частоти згадування отримав нахил лінії основи (землі) до низу
Рух людини на малюнку (самосприйняття)	– 14,51% відносної частоти згадування має рух людини на малюнку	– 26,33% частоти згадування отримав рух людини на малюнку
Зображення малюнка дуже слабкими лініями (самооцінка)	– 11,87% відносної частоти згадування припадає на зображення малюнка слабкими тонкими лініями.	– 5,92% частоти згадування має зображення малюнка слабкими тонкими лініями.
Самокритичність (самооцінка)	– 15,48% відносної частоти згадування припадає на критичну позицію та готовність до виправлень своїх помилок	– 15,48% частоти згадування припало на критичну позицію та готовність до виправлень своїх помилок

У результаті порівняльного аналізу можна припустити, що наявність на малюнку «Я-реального» шрамів, синців може свідчити про психічні травми в теперішньому стані, а відсутність її в «Я-ідеальному» – про бажання позбутись їх у майбутньому. Пошкоджені кінцівки та голова на малюнках коментувалися досліджуваними, як відображення наявного стану речей: нещодавньої травми руки та головного болю.

Руки, зображені на малюнку, як правило, відбивають упевненість у своїх силах і рівень самооцінки. Як видно з результатів, більшість досліджуваних хотіли б підвищити рівень своєї впевненості та своїх можливостей, про це свідчить збільшення кількості м'язистих рук на малюнках «Я-ідеального» та велика кількість тонких рук у малюнках «Я-реального». Проте у випадку з малюнками «Я-реального» також присутні як м'язисті, так і пропорційні руки, тобто не всі моряки, які були в полоні, мають занижену самооцінку. Зображення себе на малюнку без рук може вказувати на відчуття власної безпорадності та відсутності можливості впливати на те, що коїться навколо.

Аналізуючи зображення ніг на малюнку, можна сказати, якщо людина намальована з тонкими та короткими ногами, то це свідчить про невпевненість у власній позиції та своїх можливостях. Навпаки, якщо ноги зображені товстими та довгими, то особистість відчуває впевненість у своїх силах і можливостях. Моряки, які були в піратському полоні, хотіли б мати більшу впевненість у власних силах і позиції. Про це свідчить збільшення кількості зображення нормальних і товстих ніг на малюнку «Я-ідеальне», ніж на малюнку «Я-реальне». Зображення себе на малюнку без ніг вказує на відчуття власної безпорадності та відсутність можливості щось змінити.

Особливості малювання лінії основи або землі здебільшого інтерпретуються як ознака незахищеності, адже вона ніби слугує точкою відліку та забезпечує стабільність малюнка в цілому. Невелике зменшення частоти згадування лінії основи може свідчити про бажання моряків бути більш захищеними, ніж вони є наразі.

Затримка малювання рис обличчя та голови в цілому вказує на труднощі самоідентифікації. Доведено, що моряки, які були в полоні піратів, недостатньо ідентифікують себе з реальним своїм образом, у той час як з «Я-ідеальним» більшість цих моряків співвідносять себе значно легше. Це може свідчити про їхню теперішню невдоволеність собою та бажання позитивних змін у майбутньому.

Аналізуючи випадки «зрізання» нижніх кінцівок краєм листа, можна говорити про наявність відчуття рухової та дієвої безпорадності особистості. При малюванні «Я-ідеального» зменшується кількість «зрізань», що свідчить про бажання моряків узяти ситуацію під контроль.

Контакт верхнього краю малюнка з верхнім краєм сторінки може свідчити про бажання сховатися від реального світу у власних роздумах і фантазіях. Тобто людина не хоче сприймати реальність і себе в ній. Проте на бажання змінити стан реальних речей вказує зменшення кількості контактів малюнка з верхнім краєм листа в «Я-ідеальному», ніж в «Я-реальному».

Використання нижнього краю сторінки як лінії основи може свідчити

про відчуття генералізованої незахищеності, адже таким чином людина ніби шукає опору та не може її знайти. Це прагнення моряків знайти свою власну точку опори та стати більш захищеними може бути наслідком тривалого вторгнення піратів в особисте життя моряків під час полону.

Проаналізувавши нахил лінії землі (основи) до низу можна говорити про відчуття самотності та невпевненості в собі. Моряки, які були в піратському полоні, схильні до відчуття себе самотніми, оскільки тривалий час у полоні вони не мали підтримки та розуміння з боку оточуючих. Зменшення частоти згадування нахилу лінії основи (землі) в «Я-ідеальному», ніж у «Я-реальному» ймовірно свідчить про бажання набутти впевненості та позбутися відчуття самотності.

Рух людини на малюнку може означати відчуття задовільної адаптації досліджуваного. Тобто не у всіх моряків, які були полоні піратів, знизилась адаптаційні можливості. Збільшення частоти згадування руху людини на малюнку «Я-ідеального» у порівнянні з «Я-реальним» свідчить про бажання моряків відновити власні адаптаційні ресурси після тривалого впливу піратського полону.

Слабкі лінії на малюнку свідчать про можливу наявність генералізованого відчуття неповноцінності, нерішучість і страх поразки. Перебування в піратському полоні має дуже сильний психотравмуючий вплив, наслідками якого може бути втрата відчуття впевненості у своїх силах, втрата рішучості та набуття відчуття страху. При малюванні «Я-ідеального» зменшується кількість тонких слабких ліній порівняно з малюнком «Я-реального», що може свідчити про прагнення моряків до збільшення ступеня впевненості в собі та своїх силах, прагнення до повноцінного життя.

Самокритичність є дуже важливою рисою при інтерпретації результатів методики. Якщо особистість здатна до усвідомлення та аналізу своїх дій, то це може вказувати на нормальний перебіг інтелектуальних функцій та емоційну рівновагу. Як при малюванні «Я-реального», так і при малюванні

«Я-ідеального» самокритичність випробуваних була на однаковому рівні. Отже, моряки, які були в піратському полоні не втратили остаточно емоційної рівноваги та інтелектуальної працездатності.

Таким чином, проаналізувавши ознаки за методикою, які відбивають характеристику Я-концепції моряків, які були в полоні піратів, можна зробити такі висновки:

- більшість моряків – жертв піратського полону демонструють при малюванні наявність у них психічної травми, що вони пережили, та бажання позбавитися її наслідків;
- розбіжності між зображеннями «Я-реального» та «Я-ідеального» говорять про бажання моряків, які були в полоні, підвищити рівень своєї впевненості в собі та своїх силах, своєї захищеності. Також вони прагнуть до налагодження нормальних соціальних контактів, зміцнення власної позиції. Актуальною є і проблема самоідентифікації моряків, які були в піратському полоні з реальністю.

Особливості представлення неусвідомлених характеристик емоційно-вольової сфери моряків, які були в піратському полоні, ми наводимо в таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Оцінка ознак емоційно-вольової сфери у групі моряків, які були в піратському полоні

Ознаки	«Я-реальне»	«Я-ідеальне»
Повернення до малювання певних деталей малюнка	– 12,63% відносної частоти згадування отримало стирання раніше намальованої деталі; – 5,71% частоти згадування припадає на викреслювання однієї з деталей	– 8,56% частоти згадування припало на стирання раніше намальованої деталі; – 4,89% відносної частоти згадування має викреслювання однієї з деталей
Малюнок займає всю	– 16,52% відносної частоти згадування отримало	- 12,03% частоти згадування припадає на зображення

Продовження таблиці 4.3

сторінку або ж не вміщується на ній	зображення малюнка на всю сторінку; – 3,78% частоти має малюнок, що не вміщується на сторінці	малюнок на всю сторінку; - 0% частоти має малюнок, що не вміщується на сторінці
Розміщення малюнка у верхньому лівому куті сторінки	– 17,48% відносної частоти згадування має розташування малюнка у верхньому лівому куті листа	– 14,06% частоти згадування отримало розташування малюнка у верхньому лівому куті сторінки
Відхилення від заданого розташування малюнка	– 12,98% відносної частоти згадування отримало відхилення розташування малюнка від звичайного положення	– 8,31% частоти згадування припадає на відхилення розташування малюнка від звичайного положення
Використання нижнього краю сторінки замість лінії основи	– 12,35% відносної частоти згадування припадає на використання як основи нижнього краю листа	– 7,21% частоти згадування має використання як основи нижнього краю листа
Зображення людини у профіль, що спрямований у сторону протилежну ведучій руці досліджуваного	– 6,33% відносної частоти згадування припало на зображення людини у профіль, що спрямований у протилежну сторону відносно ведучої руки	– 0% частоти згадування отримало зображення людини у профіль, що спрямований у протилежну сторону відносно ведучої руки
Ненормальний тип штриховки	– 6,89% відносної частоти згадування має велика кількість часу, витраченого на штриховку – 12,34% частоти згадування отримав сильний натиск під час штриховки; – 6,89% частоти згадування припадає на повернення до штриховки	– 3,78% відносної частоти згадування отримала велика кількість часу, витраченого на штриховку; – 7,56% частоти згадування має сильний натиск під час штриховки; – 0% частоти згадування прийшлося на повернення до штриховки
Паузи та затримки у процесі малювання	– 12,35% відносної частоти згадування мають затримки та паузи у процесі малювання;	– 3,78% частоти згадування отримали паузи та затримки під час малювання

Продовження таблиці 4.3

Натиск	<ul style="list-style-type: none"> – 6,65% відносної частоти згадування припадає на виконання малюнка жирними лініями; – 12,34% частоти згадування має малювання жирними лініями певних об'єктів; – 18,78% відносної частоти згадування отримало зображення контуру людини на малюнку жирними лініями; – 26,25% частоти згадування припало на малювання лінії землі жирними лініями; – 3,84% відносної частоти згадування має на виконання верхівки малюнка жирними лініями 	<ul style="list-style-type: none"> – 3,78% частоти згадування отримало виконання малюнка жирними лініями; – 3,78% відносної частоти згадування припадає на малювання жирними лініями певних об'єктів; – 6,62% частоти згадування має зображення контуру людини на малюнку жирними лініями; – 0% частоти згадування припало на малювання лінії землі жирними лініями; – 0% відносної частоти згадування має на виконання верхівки малюнка жирними лініями
Недоречні коментарі до малюнків	– 6,36% відносної частоти згадування мають недоречні коментарі до малюнка	– 3,78% частоти згадування отримали недоречні коментарі до малюнка
Присутність на малюнку сонця, що сідає	– 3,78% відносної частоти згадування припадає на зображення сонця, що сідає, на малюнку	– 0% частоти згадування має зображення на малюнку сонця, що сідає

За результатами порівняльного аналізу даних можна сказати, що якщо досліджуваний повертається до малювання однієї й тієї ж деталі, стирає та перемальовує її, викреслює одну з основних деталей малюнка, то це може вказує на наявність у нього відчуття тривоги, негативного акцентування на певній деталі і, як наслідок, дії або відносинах. Невелике зменшення кількості стирань і викреслювань в «Я-ідеальному», ніж у «Я-реальному» може свідчити про бажання позбутися відчуття тривоги в майбутньому та зменшенні негативних акцентуацій. Здебільшого акцентуації приходилися на аспекти впевненості в собі та захищеності. Беручи до уваги особливості

піратського полону, можна стверджувати, що саме ці особистісні аспекти піддаються негативному впливу.

Малюнок, який займає майже всю сторінку або не вміщується на ній, може вказувати на наявність в особистості фрустрації, відчуття ворожості, потреби в агресивних діях, дратівливості, напруги тощо. Наявність таких проявів не є дивною, адже пірати, утримуючи моряків в полоні, принижують їх, б'ють, позбавляють можливості задовольнити свої потреби тощо. Такі насильницькі дії призводять до розвитку негативних емоційних станів. Про це свідчить зменшення ознак у малюку «Я-ідеального» порівняно з «Я-реальним».

Аналізуючи намагання розмістити малюнок у верхньому лівому куті, можна припустити, що це вказує на наявність у моряків тривожності або регресії (реакції уникання). Вірогідно, це може бути наслідком стресогенного впливу піратського полону. Психотравмуючі події полону призводять до бажання уникати ситуації, що склалася. Також стрімкі зміни ситуації під час полону викликають тривогу за своє майбутнє. Зменшення кількості розміщення малюнків «Я-ідеального» в лівому верхньому куті порівняно з «Я-реальним» може говорити бажання позбутися відчуття тривоги.

Відхилення від звичного розміщення малюнка на сторінці може вказувати на намагання демонструвати агресивну поведінку. За час перебування в полоні в моряків накопичується агресія стосовно піратів, судновласника тощо. Належного виходу вона не отримує і саме тому переходить у бажання агресивної поведінки. В «Я-ідеальному» кількість нетипового розміщення малюнка дещо зменшилася порівняно з «Я-реальним». Це виражає бажання моряків позбутися зайвої агресії.

Використання нижнього краю сторінки як лінії основи може говорити про депресивне забарвлення настрою, пов'язане з обмеженням рухової та розумової активності, неможливістю задовольнити основні потреби.

Зображення людини у профіль, спрямований убік, протилежний ведучій руці досліджуваного, може свідчити про наявність ворожих

імпульсів, що придушуються або сублімуються. Ворожі настрої у моряків, які були в піратському полоні, виникають ймовірно щодо самих піратів. Постійні знущання, побої та катування моряків не можуть не знайти відповідної реакції з боку членів екіпажу.

Ненормальний тип штриховки зазвичай вважається проявом тривожності. До ненормального типу належить штриховка, яка виконується довше звичайного часу, з великим натиском, робиться з повтором. При зображенні «Я-ідеального» та «Я-реального» переважну кількість часу в моряків займала штриховка тла моря, а у випадку «Я-реального» – ще й повернення до неї. Це може говорити про наявність у моряків тривожних відчуттів щодо перебування в морі. Здебільшого це викликано їхнім страхом знову потрапити в піратський полон. Також сильний натиск під час штриховки спостерігався на малюнку птахів у небі. Ці птахи, напевне, відбивали трансформований образ пірата, що ніби спостерігає за моряками та викликає тривогу. Кількість тривожних проявів при малюванні «Я-ідеального» зменшується порівняно з «Я-реальним», що може говорити про бажання моряків подолати свої страхи.

Наявність пауз і затримок під час малювання може свідчити про конфлікти. У цьому випадку конфлікт скоріше за все носить внутрішній характер, адже здебільшого паузи та затримки зустрічалися при зображенні моря та птахів. Наявність конфлікту зумовлена тим, що під час перебування в полоні пірати ставилися до моряків дуже негативно, і це потребувало дій у відповідь, проте в моряків не було потрібних можливостей. І вже навіть після визволення з полону цей конфлікт для деяких моряків не є розв'язаним. Під час малювання «Я-ідеального» кількість пауз і затримок зменшилася, отже, моряки, ймовірно, малюють своє ідеальне уявлення про себе і світ, без конфліктів і страхів.

Зображення всього малюнка жирними лініями може говорити про відчуття напруження невизначеного характеру. Це може бути пов'язане з тим, що після перебування в стресовій ситуації полону не всі моряки змогли

позбутися напруги, що їх супроводжувала на полоненому судні. Малювання жирними лініями певного об'єкта (у нашому випадку птаха, сонця) свідчить про фіксацію на цьому об'єкті та ворожість по відношенню до нього. Контур людини, намальований жирними лініями, може говорити про її бажання зберегти особистісний баланс. Дуже жирно намальована лінія землі може відбивати відчуття тривоги, викликане взаємовідносинами в реальному житті. Ця тривога – ознака невдоволення взаємовідносинами, на які вплинуло перебування в піратському полоні. Зменшення кількості жирних ліній у малюнках «Я-ідеального» порівняно з «Я-реальним» говорить про ситуативність тривожних проявів і неприйнятність їх у майбутньому.

Зображення на малюнку сонця, що сідає, може говорити про наявність депресивного настрою. Такий настрої здебільшого викликаний тривалим перебуванням у піратському полоні, розлукою з близькими та рідними тощо. В «Я-ідеальному» сонця не зустрічалося, що говорить про тимчасовість депресивних настроїв.

Таким чином, проаналізувавши за методикою ознаки, які відбивають характеристики емоційно-вольової сфери моряків, можна зробити такі висновки:

- дві третини моряків – жертв піратського полону мають прояви депресивних настроїв, агресивної поведінки, напруги, конфліктів, тривоги, страху тощо;
- джерелом негативних станів у моряків є перебування в піратському полоні та діяльність піратів;
- більшість негативних емоційних проявів є внутрішніми та відкрито майже не демонструються моряками;
- розбіжності між зображеннями «Я-реального» та «Я-ідеального» говорять про бажання моряків, які були в полоні, позбутися негативних емоційних проявів і станів.

Аналіз особливостей відношень у соціумі моряків, які були в піратському полоні, наводиться нами в таблиці 4.4.

**Оцінка ознак власного «Я» моряків у соціумі в групі моряків, які
були в піратському полоні**

Ознаки	«Я-реальне»	«Я-ідеальне»
Використання мінімуму деталей у малюнку	– 3,79% відносної частоти отримав портрет себе без рук та ніг (щось подібне до колобка)	– 3,79% відносної частоти отримав портрет себе без рук та ніг (щось подібне до колобка)
Напрямок вітру на малюнку	– 17,48% відносної частоти згадування має вітер, що дме знизу вгору	– 14,06% частоти згадування отримав напрям вітру згори донизу
Сонце, яке намальоване за хмарою	– 6,58% відносної частоти згадування припадає на зображення сонця за хмарами	– 0% частоти згадування має зображення сонця за хмарами.
Зображення органів почуттів на малюнку	– 3,78% відносної частоти згадування отримало зображення на малюнку лише очей; – 9,87% відносної частоти згадування має відсутність носа, вух, рота на малюнку	– 3,78% частоти згадування має зображення на малюнку лише очей; – 6,69% відносної частоти згадування припадає на відсутність носа, вух, рота на малюнку
Наявність на малюнку зайвих деталей	– 3,78% відносної частоти згадування має зображення дерев, кущів – 12,34% частоти згадування отримав малюнок птаха в небі; – 12,58% відносної частоти згадування припадає на зображення хмар	– 15,92% частоти згадування припадає на зображення дерев, кущів; – 3,78% частоти згадування має малюнок птаха в небі; – 0% відносної частоти згадування отримало зображення хмар
Відстрочене малювання рис обличчя та голови в цілому	– 17,61% відносної частоти згадування має затримка в малюванні голови та рис обличчя	– 6,28% частоти згадування отримала затримка в малюванні голови та рис обличчя
Малюнок займає маленьку площу	– 9,89% відносної частоти згадування має розміщення малюнка на	– 3,78% відносної частоти згадування отримало розміщення малюнка на

Продовження таблиці 4.4

доступного простору	маленькій площі	маленькій площі
Схильність до ретельного відцентрування малюнка	– 18,38% відносної частоти згадування має схильність до ретельного відцентрування малюнка	– 6,34% частоти згадування отримала ретельне відцентрування малюнка
Позиція людини на сторінці (профіль, анфас)	– 10,68% відносної частоти згадування припадає на зображення	– 6,89% відносної частоти згадування отримало зображення малюнка
	малюнка людини в абсолютний профіль; – 3,78% частоти згадування має малювання людини в абсолютний анфас	людини в абсолютний профіль; – 3,78% частоти згадування припадає на малювання людини в абсолютний анфас
Повна відсутність спонтанних коментарів	– 6,36% відносної частоти згадування має відсутність спонтанних коментарів до малюнка	– 6,36% частоти згадування отримала відсутність спонтанних коментарів до малюнка

За результатами аналізу даних, отриманих за методикою, можна сказати, що якщо в малюнку використовується мінімальна кількість деталей, то це може бути ознакою замкненості. Зменшення контакту з оточуючим середовищем спостерігається і при малюванні «Я-ідеального». Це може свідчити про бажання моряків, які були в полоні піратів, дещо відпочити від соціальної активності через утому. Також небажання малювати обов'язкові деталі є виявом ворожості моряків. Вони не налаштовані поки що на дружні відносини, адже через полон випали з нормальних соціальних контактів.

Зображення вітру на малюнку говорить про ставлення до реального світу та світу фантазій. Вітер, що дме знизу вгору, ймовірно, говорить про бажання моряків перейти з реального світу до своїх фантазій. Це зустрічається в малюнку «Я-реального», тобто моряки бажають залишити реальність, яка їх травмує (ситуацію полону). У малюнку ж «Я-ідеального» зустрічається напрямом вітру, що дме згори донизу. Це може свідчити про прагнення моряків перенести свої бажання з ідеального світу до реальності.

Сонце, яке зображене за хмарами може свідчити про наявність

тривожних і напружених відносин з ворожою, загрозовою фігурою. У межах ситуації піратського полону сонце інтерпретується як образ пірата. Цей образ викликає в моряків відчуття тривоги, страху, напруги тощо. При зображенні «Я-ідеального» не зустрічається малюнок сонця за хмарами, що свідчить про те, що цьому загрозовому образу немає місця в майбутньому.

Зображення на малюнку лише очей є ознакою наявності зайвої підозрілості та обережності в соціальних контактах. Переживши ситуацію піратського полону, моряки починають із побоюванням ставитися до нових соціальних контактів, адже нещодавно мали негативний досвід. Відсутність на малюнку рота, вух, носа може говорити про небажання спілкуватися. Психотравмуючий вплив піратського полону в деяких випадках призводить до бажання зменшити кількість соціальних контактів та відпочити на самоті. При зображенні «Я-ідеального» зменшується кількість ознак, що свідчать про бажання соціальної ізоляції. Це може означати бажання повернутися до нормальної соціальної активності в майбутньому.

Дерева та кущі на малюнку зазвичай асоціюються з близькими та рідними. Невелика кількість цих елементів на зображенні «Я-реального» може говорити про недостатню підтримку близьких та рідних у ситуації полону (зокрема, через її неможливість). Збільшення кількості кущів та дерев на малюнку «Я-ідеального» свідчить про бажання більше часу бути з рідними та близькими, отримувати їх підтримку. Птах у небі, як вже вказувалося раніше, асоціюється з образом пірата. Хмари на малюнку можуть співвідноситися з тривожністю через взаємовідносини з оточуючими. Відсутність хмар на малюнках «Я-ідеального», ймовірно, говорить про бажання налагодити нормальні соціальні контакти в майбутньому.

Відстрочене малювання рис обличчя може свідчити про небажання сприймати органами почуттів зовнішні стимули. Сильний психотравмуючий вплив ситуації піратського полону здебільшого призводить до бажання зменшити кількість соціальних контактів і, відповідно, ніби «не чути та не бачити» нікого. При зображенні «Я-ідеального» зменшується кількість ознак,

які говорять про бажання соціальної ізоляції, що може свідчити про прагнення до нормалізації спілкування з оточуючим світом.

Якщо малюнок займає маленьку площу доступного простору на сторінці, це може говорити про наявність у досліджуваного відчуття неповноцінності, тенденції до уникнення реальності. Перебування в полоні істотно обмежує можливості особистості моряка, його ресурси. Саме тому може виникати відчуття неповноцінності та безсилля. Жорстокість подій, що розвиваються навколо, спричиняє бажання відсторонення від реальності. При зображенні «Я-ідеального» зменшується кількість малюнків на маленькій площі, що може свідчити про бажання повернутися до реальності та повноцінного життя.

Аналізуючи схильність моряків до ретельного відцентрування малюнка, доцільно зауважити, що ця тенденція вказує на відчуття незахищеності, невміння адаптуватися до середовища. Моряки в піратському полоні майже беззахисні перед обличчям озброєних піратів. Крім того, стрімкі зміни ситуації та настроїв під час полону роблять адаптацію майже неможливою. Через такі особливості перебування в полоні в моряків можуть фіксуватися зазначені відчуття. Під час зображення «Я-ідеального» зменшується ступінь відцентрування малюнка порівняно з «Я-реальним». Це є свідченням бажання моряків бути більш захищеними в майбутньому та краще адаптуватися до навколишнього середовища.

Якщо детальніше розглянути позицію людини на малюнку, то можна виділити певні особливості. Зображення людини в повний профіль може свідчити про певну замкненість у собі, уникання реального світу, обмеження соціальних контактів. Це здатне викликати ворожістю ситуації піратського полону, неможливістю на неї вплинути. Зображення людини в абсолютний анфас – небажання компромісу та пристосування. Таким чином моряки ніби протестують проти дій піратів і намагаються хоч якось протистояти їх впливу. Зменшення кількості цих ознак на малюнку «Я-ідеального» може вказувати на бажання налагодити нормальні соціальні контакти в

майбутньому.

Повна відсутність у досліджуваного спонтанних коментарів є ознакою замкненості та бажання обмежити свої соціальні контакти. До цього скоріше за все моряків спонукає ворожа обстановка полону та неможливість налагодити повноцінні соціальні контакти. При зображенні «Я-ідеального» кількість цих ознак не є меншою, ніж на малюнку «Я-реального».

Таким чином, проаналізувавши за методикою ознаки, які відбивають характеристики відношень у соціумі моряків, що були в полоні піратів, можна зробити такі висновки:

- чверть моряків, які були в полоні, почали з обережністю ставитися до соціальних контактів, особливо нових;
- спостерігається загальне зменшення кількості соціальних контактів та їх глибини;
- у кожного десятого моряка зустрічається бажання соціальної ізоляції та відсторонення від процесів, що відбуваються навколо;
- певні відносини починають викликати напруження. Відносини з піратами можна вважати ворожими та здебільшого травмуючими для моряків;
- майже в усіх моряків, які були в полоні піратів, спостерігається бажання відновити нормальне становище в соціумі в майбутньому;
- чверть моряків – жертв піратського полону відчують недостатність підтримки рідних і близьких під час полону (через її неможливість) та намагаються отримати її після визволення.

Аналіз особливостей часової спрямованості (перспективи) моряків, які були в піратському полоні, наведено в таблиці 4.5.

За результатами порівняльного аналізу даних отриманих за методикою, можна сказати, що розміщення малюнка у верхньому лівому куті може вказувати на бажання повернутися до минулого, тобто до «відправної точки». Це прагнення відбиває бажання моряків повернутися до нормального життя, яке було до полону. У зображенні «Я-ідеального» фіксація на минулому

зменшується, що може говорити про бажання йти далі в майбутнє.

Таблиця 4.5

Оцінка ознак спрямованості часової перспективи особистості у групі моряків, які були в піратському полоні

Ознаки	«Я-реальне»	«Я-ідеальне»
Спрямування вітру на малюнку у вертикальній площині	– 3,78% відносної частоти згадування отримало зображення на малюнку вітру, який дме знизу вгору (у напрямку з лівого кута до правого)	– 9,89% частоти згадування має зображення на малюнку вітру, який дме згори донизу (у напрямку з правого кута до лівого)
Розміщення малюнка у верхньому лівому куті сторінки	– 17,48% відносної частоти згадування має розташування малюнка у верхньому лівому куті сторінки	– 14,06% частоти згадування отримало розташування малюнка у верхньому лівому куті сторінки
«Зрізання» краями сторінки країв малюнка	– 6,72% частоти згадування отримало «зрізання» лівим краєм сторінки малюнка; – 3,36% частоти згадування має «зрізання» правим краєм сторінки малюнка	– 0% відносної частоти згадування отримало «зрізання» лівим краєм сторінки малюнка; – 9,64% частоти згадування припадає «зрізання» правим краєм сторінки малюнка
Зображення лінії землі (лінії основи), спрямованої до низу	– 10,62% відносної частоти згадування має нахил лінії основи (землі) до низу зліва направо	– 3,78% частоти згадування отримав нахил лінії основи (землі) до низу до низу зліва направо
Розміщення малюнка відносно центру малюнка	– 9,76% відносної частоти згадування має розміщення малюнка зліва від центру; – 3,78% відносної частоти згадування має розміщення малюнка справа від центру	– 3,78% відносної частоти згадування має розміщення малюнка зліва від центру; – 12,35% відносної частоти згадування має розміщення малюнка справа від центру

Випадки «зрізання» краями сторінки малюнка також характеризують часову перспективу. Зрізання лівого краю малюнка може свідчити про

фіксацію на минулому та деякий страх перед майбутнім. Тобто моряки, переживши ситуацію полону, не впевнені в майбутньому, оскільки не знають, як їм доведеться жити далі з цим тяжким досвідом. «Зрізання» правого краю виражає бажання швидше опинитися в майбутньому, для того щоб якнайшвидше піти від минулого досвіду. При малюванні «Я-реального» спостерігалася тенденція до фіксації на минулому, у той час, як при малюванні «Я-ідеального» моряки більшу увагу приділили майбутньому.

Лінія землі (основи), що йде до низу зліва направо, може говорити про відчуття сумніву стосовно майбутнього та навіть небезпеки. Моряки, які були жертвами піратського полону, ще не до кінця адаптуватися до нормальних умов життя, що викликає в них тривоги та страх відносно майбутнього. При малюванні «Я-ідеального» кількість ознак невпевненості в майбутньому знижується, що може говорити про бажання скорішої адаптації та повернення до нормального життя в майбутньому.

Розміщення малюнка відносно центру може свідчити про спрямованість у часі. Так, розміщення малюнка зліва від центру вказує на тенденції переважання елементів минулого, що тісно пов'язане з емоційною сферою. Тобто нещодавно пережиті в минулому сильні емоції все ще мають певний вплив на сучасний стан моряків. Розміщення малюнка справа від центру може свідчити про спрямованість у майбутнє. Також це вказує на домінування інтелектуальної сфери над емоціями, тобто моряки розуміють, що життя триває і треба дивитись у майбутнє без страхів минулого. Зображення «Я-ідеального» частіше орієнтоване в майбутнє, ніж зображення «Я-реального», що може говорити про прагнення моряків до скорішого подолання наслідків піратського полону.

Таким чином, проаналізувавши за методикою ознаки, які відбивають характеристики часової спрямованості моряків, що були в полоні піратів, можна зробити такі висновки:

- на теперішньому етапі моряки більш спрямовані в минуле, на спогади про нормальне життя, також їм ще не дають спокою важкі спогади полону;
- більшість моряків прагне успішного майбутнього та якнайшвидшої адаптації до нормальних умов життя;
- також можна виділити присутність бажання сховатися від негативного впливу піратського полону в минулому або ж скоріше перейти до майбутнього.

Виходячи з аналізу отриманих за методикою даних у моряків, які були у піратському полоні, можна виділити такі особливості:

- у більшості моряків – жертв піратського полону спостерігається наявність пережитої психічної травми, наслідками якої є прояви депресивних настроїв, агресивної поведінки, напруги, конфліктів, тривоги, страху тощо;
- розбіжності між зображеннями «Я-реального» та «Я-ідеального» говорять про бажання моряків, які були в полоні, підвищити рівень своєї впевненості в собі та своїх силах, своїй захищеності. Також вони прагнуть до налагодження нормальних соціальних контактів, зміцнення власної позиції, позбавлення від негативних емоційних проявів та станів;
- більшість моряків украй негативно ставляться до піратів та їхньої діяльності. Її наслідками є негативні емоції, напруга, страхи, тривожність тощо. Найгіршим є те, що моряки переживають ці негативні стани в собі, майже без зовнішніх проявів;
- майже в половини моряків спостерігається порушення соціальної сфери життя (конфлікти, замкнутість, відстороненість тощо). Чверть моряків прагнуть підтримки та розуміння з боку близьких та рідних;
- більшість моряків орієнтовані на майбутнє та намагаються скоріше забути про ситуацію полону. Вони асоціюють себе або зі звичним минулим, або ж майбутнім після полону.

Зауважимо, що паралельно нами було проведено вивчення показників «Я-реального» та «Я-ідеального» і в контрольній групі моряків. Отримані

результати та їх характеристика наведені в додатку М.

4.2. Аналіз рівня життестійкості моряків – жертв піратського полону

Наведений вище аналіз впливу ситуації піратського полону на особистість моряка показав, що його наслідками є суттєві зміни в емоційно-вольовій сфері досліджуваних, а також у їх самосприйнятті, самооцінці тощо. Проведений аналіз дозволив нам отримати дані, які можна означити, як комплекс переконань щодо власної особистості та комплекс відносин, змістом яких є позиціонування себе в навколишньому світі та у взаєминах з оточуючими. Усі зазначені характеристики, на нашу думку, є досить важливими в аспекті проведеного дослідження внутрішніх ресурсів особистості, а саме: її життєвої стійкості.

Аналіз отриманих за методикою С. Мадді, Д. О. Леонтьєва, О. І. Рассказової даних дозволив нам сформулювати загальне уявлення стосовно основних, на думку авторів, структурних одиниць життестійкості особистості: залученості, контролю та прийняття ризику. Зауважимо, що під життестійкістю (*hardiness*) розуміється система переконань про себе, про світ, про відносини зі світом. Саме вона включає в себе вже зазначені три порівняно автономних компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику. Вважається, що виразність цих компонентів і життестійкості в цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого подолання (*hardy coping*) зі стресами і сприйняття їх як менш значущих [38; 39; 40; 41; 42; 67].

Розглянемо характеристику основних компонентів життестійкості.

Залученість (*commitment*) – це активна життєва позиція особистості, впевненість у тому, що тільки діяльна людина може знайти в житті щось варте й цікаве. Особистість, що має розвинений компонент залученості, отримує більше задоволення від власної діяльності, і, навпаки, низький

рівень прояву цього компонента породжує почуття знехтуваності, відчуття себе «поза» життям [51; 162].

Контроль (*control*) – це впевненість у тому, що, тільки борючись і долаючи труднощі, можна змінити те, що відбувається, і бути господарем своєї долі. З іншого боку, противагою цьому є відчуття власної безпорадності. Особистість, що має розвинений компонент контролю, впевнена, що сама обирає власну діяльність, свій шлях [164; 165].

Прийняття ризику (*challenge*) – готовність ризикувати, переконаність у тому, що на будь-яких помилках можна вчитися. Особистість із високим рівнем прийняття ризику сприймає свій життєвий шлях як спосіб набуття досвіду, готова діяти за відсутності надійних гарантій успіху, на свій страх і ризик. Така людина вважає прагнення до простого комфорту та безпеки збідненням життя особистості. Основою прийняття ризику є ідея розвитку через активне засвоєння знань із досвіду та подальшого їх використання [143; 167].

Автори відзначають, що компоненти життєстійкості розвиваються в дитинстві та частково в підлітковому віці, хоча їх можна розвивати і пізніше [49; 50]. С. Мадді підкреслює важливість виразності всіх трьох компонентів для збереження здоров'я і оптимального рівня працездатності й активності в стресогенних умовах. Можна говорити як про індивідуальні відмінності кожного з трьох компонентів у складі життєстійкості, так і про необхідність їх узгодженості між собою та з загальною (сумарною) мірою життєстійкості [166; 168].

Проведене дослідження дозволило отримати результати, які відбито в таблиці 4.6.

Аналізуючи рівні виразності такої шкали, як «залученість», ми можемо констатувати, що саме в моряків, які перебували в піратському полоні, достовірно частіше зустрічається високий та середній показники за цією шкалою (див. рис. 4.1).

Результати є достовірними на рівні $p \leq 0,05$ у порівнянні з другою

групою моряків. Дещо зворотною є картина відносно виразності низького рівня «залученості» як структурної одиниці життєстійкості особистості. Цей показник достовірно частіше зустрічається в групі моряків, які не перебували в полоні та не мали досвіду спілкування з піратами (43,20% проти 0% при $p \leq 0,01$). Така картина може бути зумовлена тим, що саме залученість моряків у ситуацію є головним методом протидії стресовим ситуаціям, які довелося пережити полоненим морякам. Залученість у ситуацію допомагала фахівцям морської справи сприймати полон як своєрідне випробування, яке було обумовлене специфічними особливостями їх професійної діяльності.

Таблиця 4.6

Рівні виразності основних шкал життєстійкості моряків

Показники життєстійкості	Рівні виразності	1-ша група (%)	2-га група (%)	ϕ
	Високий	45,21	25,25	2,87*
	Середній	54,79	31,55	2,12*
	Низький	0	43,20	3,41**
	Високий	59,01	29,50	2,17*
	Середній	35,89	41,20	1,49
	Низький	5,10	29,30	3,10**
	Високий	24,45	59,45	2,54*
	Середній	68,20	40,55	1,89
	Низький	7,35	0	1,65
* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$				

На наш погляд, саме залученість моряків у ситуацію допомагали їм не втрачати контроль над нею, що в свою чергу також посилювало психологічний опір стресогенному впливу.

Контроль, на думку авторів методики, також є однією зі складових життєстійкості особистості. Відмітимо, що високий рівень виразності цього

показника спостерігався в групі полонених моряків (59,01% проти 29,50% при $p \leq 0,05$). А от середній та низький рівні виразності шкали «контролю» достовірно частіше фіксувалися саме в контрольній групі досліджуваних (див. рис. 4.2).

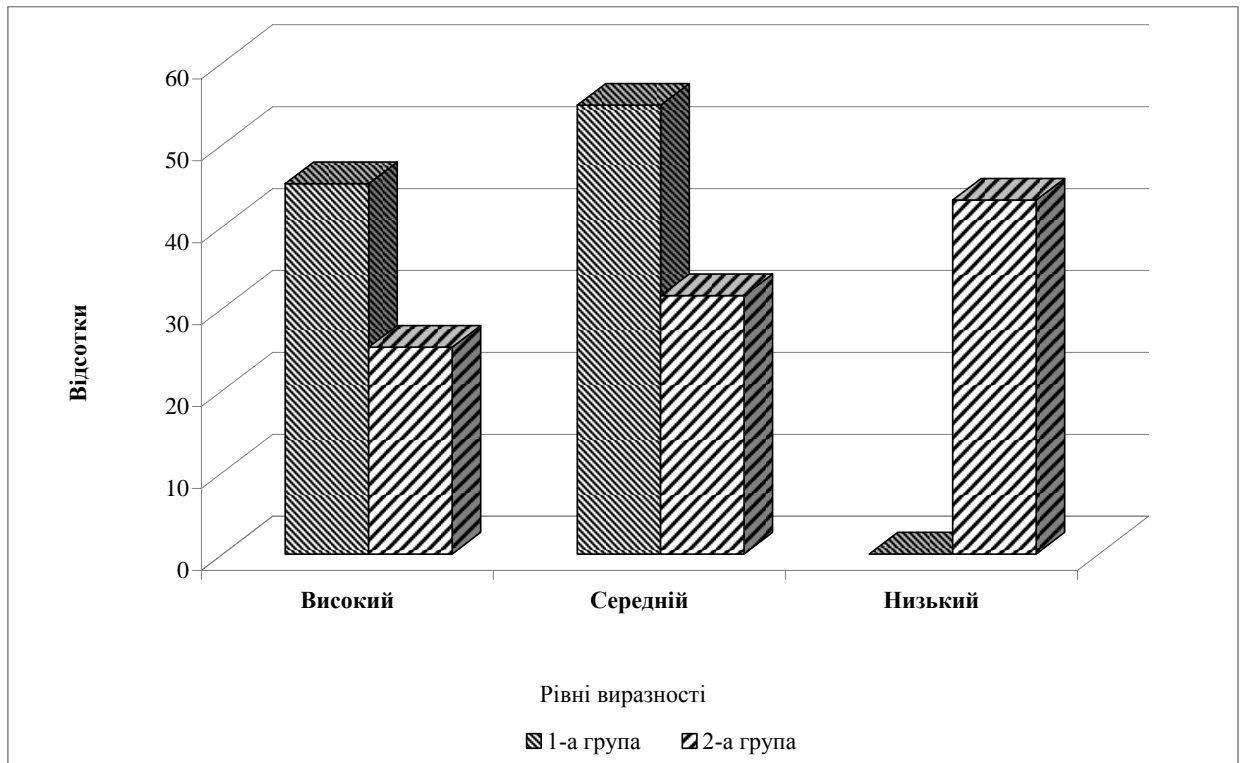

Рис. 4.1. Рівні виразності шкали «залученість» у моряків

Зауважимо, що достовірні відмінності виявлено лише щодо виразності низького рівня шкали «контролю» ($p \leq 0,01$). Наведені результати стосовно виразності високого рівня «контролю» саме в групі моряків, які були захоплені піратами, можна пояснити тим, що лише максимальна його концентрація та найпотужніший прояв могли забезпечити в екстремальних умовах збереження життєвої стійкості моряка. Отже, цим і пояснюється превалювання в більшості моряків 1-ї групи саме високого рівня прояву зазначеної шкали. Контроль людини над усім, що відбувається з нею, навколо неї допомагає прогнозувати перебіг подій у майбутньому. Коли людина володіє інформацією щодо ситуації, в якій їй довелося опинитись, вона є більш впевненою та спокійною. Позбавлення контролю над усім, що відбувається навколо, одразу дезорганізує та спантеличує особистість, робить

її більш уразливою та слабкою. Вважається, що чим менш виразним є цей компонент, тим менше людина вірить в те, що в її діях є сенс. Також додамо, що в таких випадках людина уникає складностей, залишається пасивною.

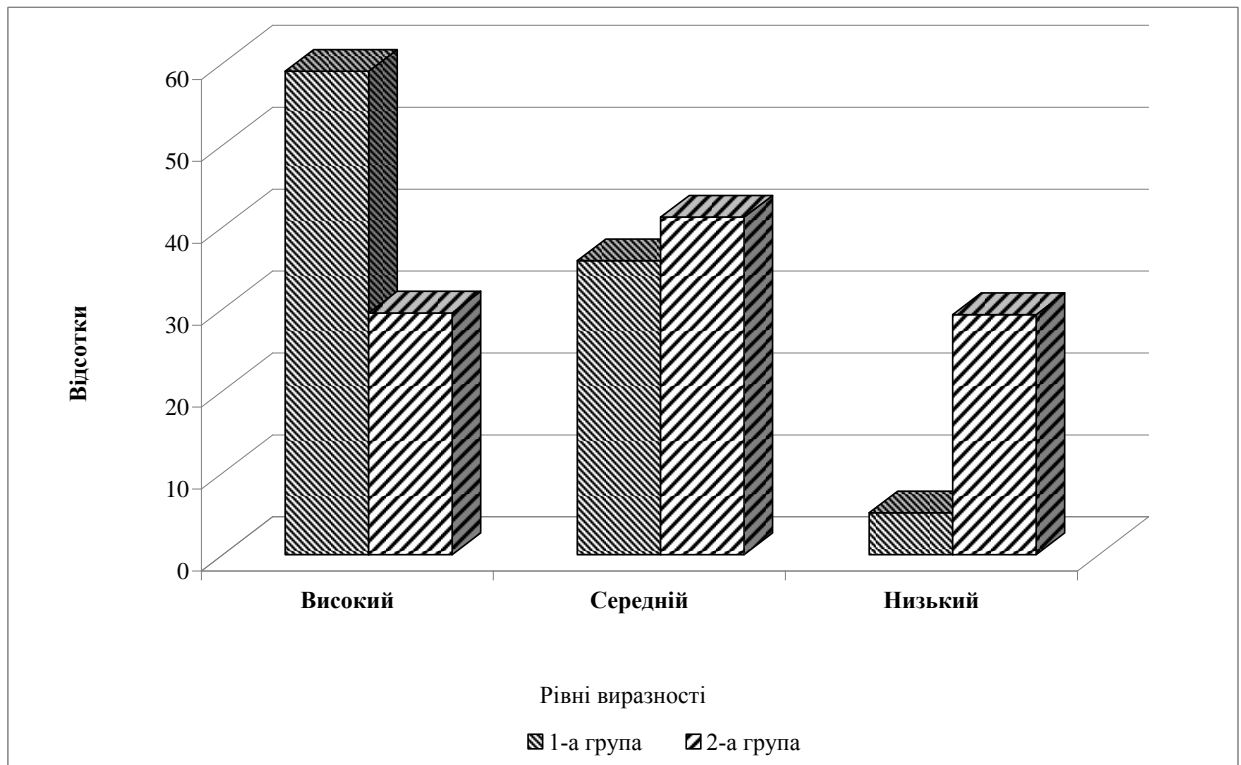

Рис. 4.2. Рівні виразності шкали «контроль» у моряків

Виразність високого показника «прийняття ризику» в моряків достовірно частіше зустрічається в 2-й групі випробуваних (59,45% проти 24,45% при $p \leq 0,05$). Середній рівень виразності цієї шкали є суттєво більшим у 1-ї групі моряків, зауважимо, що розбіжності в даних результатах не були статистично підкріплені. Аналогічними виявилися показники виразності та низького рівня шкали прийняття ризику (див. рис. 4.3).

На нашу думку, це може свідчити про те, що моряки, які не були в піратському полоні, більш схильні до необдуманого ризику й імпульсивних рішень. Моряки, які були в піратському полоні, розуміють усю небезпеку необдуманих вчинків, проте вони не схильні діяти зовсім без ризику. Але ризик на їхню думку має бути зваженим і виправданим. Цей компонент життєстійкості дозволяє особистості залишатися відкритою навколишньому світові, приймати події, що відбуваються, як виклик і можливість набути

НОВИЙ ДОСВІД.

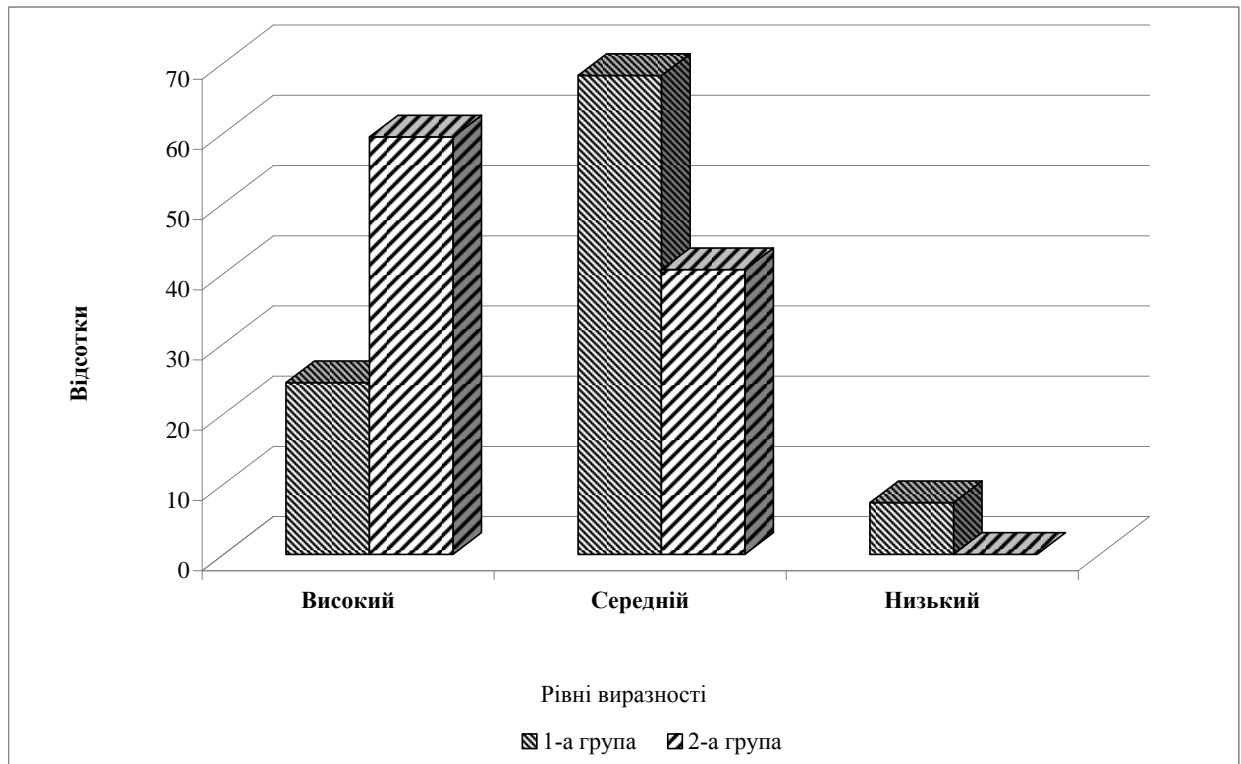

Рис. 4.3. Рівні виразності шкали «прийняття ризику» в моряків

Таким чином, за результатами цієї методики можна припустити, що загальний рівень життєстійкості є вищим у моряків 1-ї групи, ніж 2-ї. Найбільш статистично помітні розбіжності спостерігаються за шкалами «контролю» та «залученості», саме ці два компоненти є більш розвиненими в моряків, які були в полоні піратів. Вочевидь, саме ці риси особистості моряка й допомагають зберегти життєстійкість у стресовій ситуації.

Незважаючи на те, що проведена на цьому етапі дослідження методика вважається на сьогодні єдиною щодо вивчення основних компонентів життєстійкості особистості, наша думка не співпадає з думкою авторів. На наш погляд, життєстійкість особистості утворює значно більшу кількість структурних компонентів. Це можна пояснити тим, що залученість, контроль та прийняття ризику є лише окремими показниками, які висвітлюють частину такого симптомокомплексу, як життєва стійкість особистості.

Проведений у I розділі монографії психологічний аналіз феномену

піратства, особливостей піратського полону тощо дозволив зробити нам висновок, що виділених С. Мадді основних компонентів життєстійкості недостатньо для її повного та всебічного вивчення.

Відомо, що «hardiness» визначає ступінь здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи при цьому внутрішню збалансованість та високий рівень ефективності професійної діяльності. Ця категорія визначається як ключова особистісна характеристика, яка обумовлює силу опору особистості стресогенним ситуаціям, а також внутрішню психологічну цілісність особистості в комплексі зі здатністю людини адекватно діяти в конкретній ситуації [9; 24].

Саме з метою виправлення цієї ситуації та отримання максимально розгорнутої інформації стосовно структури життєстійкості особистості нами було проведене додаткове дослідження, яке складалось із експертної оцінки, яка проходила у два етапи, та факторного аналізу, метою якого було виокремлення чітких структурних одиниць феномену життєстійкості. Отримані результати наведено в параграфі 4.3 монографії.

4.3. Виділення основних компонентів і наповнення структури життєстійкості моряків, які перебували в ситуації піратського полону

Експертна оцінка була проведена з залученням провідних фахівців морської справи, а саме: капітанів суден та осіб командного складу судна, у кількості 11 осіб, які мали досвід перебування в піратському полоні. Метою цього етапу дослідження стало виявлення основних особистісних характеристик, які б сприяли збереженню життєстійкості моряків в умовах піратського полону.

Членам експертної групи було запропоновано надати перелік якостей, які: 1) допомагали морякам зберегти життєву стійкість у ситуації піратського полону; 2) особистісних якостей, які заважали їхнім колегам зберегти свою життєстійкість у ситуації піратського полону. На наступному етапі ці всі

якості були піддані ранжируванню моряками, які мали досвід потрапляння до полону. Усі отримані результати дозволили побудувати рангову структуру якостей, які забезпечують збереження життєстійкості моряка в ситуації піратського полону.

Усього у більш-менш схожих діапазонах згадування було відібрано 21 якість, після оцінки яких залишилося 16 якостей, що отримали ранг. Усі вони були піддані аналізу та представлені в таблиці 4.7 згідно з отриманими балами.

Таблиця 4.7

Рейтингові показники особистісних якостей, що, на думку моряків, допомогли їм зберегти життєстійкість у ситуації піратського полону

№ з/п	Якість	Рейтинг
1.	Ретельне обмірковування своїх дій	11
2.	Включеність у те, що відбувається	12
3.	Уважність	13
4.	Витримка	1
5.	Доброта	0
6.	Здатність контролювати ситуацію	2
7.	Лідерські якості	6
8.	Комунікабельність	14
9.	Організованість	3
10.	Чуйність	15
11.	Професійна компетентність	4
12.	Схильність до ризику	16
13.	Вміння бути стриманим	0
14.	Сміливість	7
15.	Здатність співчувати	0
16.	Готовність прийти на допомогу	8
17.	Вміння зберігати спокій	5
18.	Тактовність	0
19.	Терпіння	0
20.	Толерантність	9
21.	Холоднокрівність	10

Було встановлено, що найбільшу кількість виборів отримала така

якість, як *витримка* (75,10%). Витримка як особистісна якість є дуже важливою для фахівців морської справи. Аналізуючи розповіді моряків, які перебували в піратському полоні, можна стверджувати, що витримка є однією з найголовніших особистісних якостей моряка в умовах екстремальної ситуації.

Адже під час довгих місяців полону саме витримка допомагає зберегти психологічну рівновагу та цілісність. Зауважимо, що головною відмінністю полону є те, що ситуація депривації погіршується постійними провокаціями з боку піратів. Це ніби своєрідна «перевірка» витримки екіпажу. Усе це робиться з метою «зламу» психіки моряків та підштовхування судновласника або влади до виплати викупу. Наприклад, чого лише варті показові «страхи» на палубі або коли моряків прив'язують до човна та тягнуть по воді. Завдяки витримці моряки можуть уникати конфліктних ситуацій та не йти на провокації піратів.

Наступний щабель за вибором моряків було відведено *здатності контролювати ситуацію* (66,45%). Така якість перекликається із структурною одиницею життестійкості «контроль» із концепції С. Мадді. За словами моряків, які стали жертвами піратського полону, здатність контролювати ситуацію є важливою особистісною якістю через те, що ситуація навколо може досить істотно змінюватися. Володіння інформацією полегшує орієнтацію моряків у всьому, що відбувається з ними. Крім того, контроль за ситуацією допомагає надавати достовірні дані владі та судновласникам, які проводимуть переговори щодо звільнення членів екіпажу. Завдяки відзначеній якості екіпаж може сховати важливі запаси та речі від піратів, як було в декількох випадках. Отже, ця якість є однією з найважливіших під час піратського полону. Здатність контролювати ситуацію також можна співвіднести зі структурним компонентом «контроль» життестійкості особистості [67].

Організованість також є однією з найважливіших якостей, які, на думку експертів, визначають рівень життєвої стійкості моряків (60,25%).

Саме організованість моряків багато в чому допомогла зберігати екіпаж та судно під час нападу піратів. На думку моряків, які були в полоні, організовані дії екіпажу допомагали уникнути руйнування судна під час захоплення, допомагали підтримувати судно у справному стані тощо. Слід зауважити, що організованість визначалась випробуваними з двох сторін: і як внутрішній її прояв – самоорганізованість, і як зовнішня характеристика, яка полягає в дотриманні загальноприйнятих правил, уставу, за яким живе команда, тощо.

Як відмічають моряки, що були в полоні, члени екіпажу-громадяни Алжиру, Філіппін та інших країн, що розвиваються, є не досить організованими. Через це здебільшого і страждають інші члени екіпажу, до того ж це підвищує ймовірність захоплення судна в полон. Адже саме організовані дії під час атаки піратів допомагають у більшості випадків відбити її. Навіть за рекомендаціями ведучих організацій з протидії піратству, організованість екіпажу є однією з провідних якостей у протистоянні піратам.

Так само і під час перебування моряків в полоні організованість членів екіпажу допомагає протистояти піратському впливу. Поряд із цим організованість особистості, на нашу думку, допомагає впорядковувати її знання та вміння, що підвищує її ресурси опору, а разом із тим і саму її життєстійкість.

Професійна компетентність як один з основних компонентів, що визначають життєстійкість моряка в ситуації полону, була відмічена 54,10% з усіх виборів. Саме рівень володіння професійними знаннями, на думку опитаних, є запорукою збереження життєстійкості та особистісної цілісності. Професійні вміння та навички підвищують загальний рівень самооцінки моряка, роблять його більш упевненим і здатним контролювати ситуацію. Цей компонент набуває ще більшої значущості, якщо врахувати, що пірати здебільшого є неосвіченими та не мають необхідного рівня спеціальних навичок щодо морської справи.

Аналізуючи розповіді моряків, які перебували в піратському полоні, можна сказати, що професійна компетентність допомагала їм і під час полону, і після нього. Завдяки зусиллям екіпажів захоплених суден пірати не змогли використовувати їх у своїх цілях. Також необхідно враховувати відсутність практичного застосування професійних знань під час перебування в полоні. Це також є досить важким випробуванням для професійних навичок екіпажу. Професійні навички відіграють неабияку роль і під час протистояння захопленню судна піратами та проведення профілактичних заходів щодо протидії піратам. Крім того, високий професіоналізм надає впевненості у своїх силах та підвищує самооцінку моряків. На наш погляд, добре володіння професійними навичками підвищує опірні ресурси особистості і життєстійкість узагалі.

Уміння зберігати спокій є якістю, яка отримала 49,65% та часто коментувалася як одна з головних характеристик особистості, що дозволяє регулювати внутрішню напругу, зосереджуватися на головному, не нервувати та бути зібраним. Моряки відмічали, що якщо в ситуації полону «здають нерви», то всі інші якості стають просто не потрібні, адже починається повна дезорганізація поведінки людини. Спокій серед екіпажу є запорукою його безпеки та збереження.

Лідерські якості як надто важливі для збереження життєстійкості оцінили в 40,55%. Слід зауважити, що людина, якій властиві такі характеристики, може підтримувати тих, хто зневірився у власних силах, здатна брати відповідальність за прийняті рішення на себе, може демонструвати сміливість і рішучість у найскладніших ситуаціях.

Цю низку логічно продовжує така якість, як *сміливість*, що набрала 35,15% виборів. Цю особистісну рису можна назвати професійно важливою якістю, яка повинна бути притаманна будь-якому фахівцеві морської справи. У морі на плавсклад постійно чатують певні несподіванки та небезпеки, у тому числі пірати. Завдяки сміливим діям під час перебування в піратському полоні моряки змогли приховати від піратів певні речі та документи,

незважаючи на загрозу бути жорстоко покараними. Проте занадто сміливі вчинки призводять іноді й до фатальних наслідків. Так, наприклад, були випадки, коли моряки намагалися власними руками визволити судно від піратів, але все одно їм це не вдавалося, оскільки пірати все ж таки озброєні. Після цього на екіпаж чекало суворе покарання й обмеження з боку піратів. Отже, сміливість є позитивною особистісною якістю лише в певних межах. Життестійкість особистості посилюється, на нашу думку, впевненістю в собі, а також готовністю діяти з певним ризиком, тобто інакше кажучи сміливістю. Така характеристика набуває особливої актуальності, коли моряки опиняються в піратському полоні. Смілива людина має більше шансів залишитися психологічно неушкодженою.

Наступну сходинку відведено такій якості, як *готовність прийти на допомогу* (25,60%). Цей вибір можна пояснити тим, що екіпаж судна за будь-яких умов є ніби однією сім'єю, оскільки в морі їм більше ні від кого чекати допомоги, лише одне від одного. У важкій ситуації піратського полону екіпаж судна, як правило, гуртується навколо загальної загрози та намагається протистояти їй. Моряки допомагають одне одному у важких обставинах піратської загрози. Пірати здебільшого борються з цим явищем. Вони розділяють екіпаж на групи за національною ознакою, статусом, віком та іншими ознаками, намагаючись таким чином розрізнити екіпаж, адже «гуртом і батька легше бити». У деяких випадках добре організований і згуртований екіпаж може спричинити багато проблем піратам як під час захоплення судна, так і під час утримання його в полоні. Готовність прийти на допомогу є однією з ключових якостей особистості. Як правило, на нашу думку, людина, здатна прийти на допомогу іншій людині, має досить високу життестійкість, бо вона впевнена у власних можливостях і силах.

Толерантність – це якість, яка отримала 22,15% голосів. За словами моряків, їм доводилося бути толерантними як стосовно піратів, так і щодо інших членів екіпажу. Під час полону навіть члени екіпажу не завжди поводитися достойним чином. Були випадки, коли певні члени екіпажу

співпрацювали з піратами. Не дивлячись на це, решта членів екіпажу мали толерантно ставитися до «зрадників» і не йти на відкритий конфлікт. Також бранці піратів повинні були зберігати толерантність до членів піратських угруповань, тому що спілкування з ними було досить неприємним, проте вимушеним. Також важливим аспектом є різні культурні та релігійні особливості членів екіпажу та самих піратів. Тому морякам потрібно було з повагою ставитися до тих або інших уподобань чи традицій оточуючих. Для роботи в міжнаціональних екіпажах моряки мають бути достатньо толерантними та зваженими. Толерантність, з нашої точки зору, не пов'язана безпосередньо з життєстійкістю особистості, проте може їй сприяти.

Десяту сходинку займає така якість, як *холоднокровність* (19,90%). Холоднокровність, із точки моряків, які були в піратському полоні, є важливою особистісною рисою. Саме ця якість не давала піратам зрозуміти, чи приховують щось члени екіпажу від них, чи ні. Багато членів екіпажу піддавалися погрозам зброєю, побиттю, проте не видавали важливої інформації та зберігали холоднокровність. Зазначена риса допомагала морякам, на їх думку, зберігати контроль над ситуацією та не піддаватися впливу піратів. Крім того, холоднокровність також допомагає членам екіпажу виконувати свої професійні обов'язки під час відбиття нападу піратів, а також при виконанні вказівок і вимог піратів стосовно подальшого напрямку руху судна вже після захоплення в полон. Холоднокровність допомагає полоненим морякам і, з нашої точки зору, пов'язана з життєвою стійкістю особистості.

Решті якостей ми не надали розгорнуту характеристику, оскільки вони, на думку опитаних, є менш значущими в процесі збереження життєстійкості. Проте всі якості, навіть ті, що отримали лише один бал, були включені до процедури факторного аналізу, метою якого було визначення структурних компонентів життєстійкості особистості.

Таким чином, за результатами анкетування найбільш важливими в ситуації піратського полону є витримка, уважність і терпіння. Компоненти,

що входять до складу структури життєстійкості за Д. О. Леонтєвим та О. І. Рассказовою, займають майже останні місця в рейтингу, що може свідчити про недостатність проведеного цими авторами дослідження щодо структури життєстійкості моряків.

Отже, наступним кроком на цьому етапі дослідження стало проведення факторного аналізу методом головних компонентів із Varimax raw обертанням, результати якого відображені в таблиці 4.8.

Отримані під час проведення процедури факторного аналізу результати дозволили розподілити компоненти на три чинники, наділені необхідним факторним навантаженням.

Фактор 1: витримка (0,455); здатність контролювати ситуацію (0,389); лідерські якості (0,404); організованість (0,380); вміння бути стриманим (0,822); сміливість (0,651); вміння зберігати спокій (0,611); холонокровність (0,634).

Фактор 2: ретельне обмірковування своїх дій (0,265); включеність у те, що відбувається (0,853); комунікабельність (0,607); професійна компетентність (0,588); схильність до ризику (0,421); тактовність (0,504); терпіння (0,711); толерантність (0,610).

Фактор 3: доброта (0,229); чуйність (0,551); здатність співчувати (0,447); готовність прийти на допомогу (0,331).

Перший фактор зібрав у собі характеристики, які можна означити міткою *«вольовий потенціал»*.

Другий фактор склали особистісні якості, що в сукупності можна назвати *«адаптаційний потенціал»*.

Третій фактор утворили характеристики, що можна позначити міткою *«соціально-перцептивні здібності»*.

**Факторна структура компонентів, які забезпечують життєстійкість
моряків у ситуації піратського полону**

Rotated Component Matrix(a)										
	Component									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ретельне обмірковування своїх дій		,265						,125		
Включеність у те, що відбувається		,853			-,291					,235
Уважність		,406						-,240		-,135
Витримка	,455	,174					,110			
Доброта			,229	,118				,102		-,119
Здатність контролювати ситуацію	,389			,371						
Лідерські якості	,404			-,170	-,163			-,130	-,194	
Комунікабельність		,607								
Організованість	,380					,116				
Чуйність			,551				,265			
Професійна компетентність		,588						-,542		
Схильність до ризику		,421								
Вміння бути стриманим	,822									
Сміливість	,651									
Здатність співчувати			,447		,800					
Готовність прийти на допомогу			,331							
Вміння зберігати спокій	,611							,200		
Тактовність		,504			,239					
Терпіння		,711								
Толерантність		,610						-,231		
Холоднокрівність	,634					,198				
Extraction Method: Principal Component Analysis.										
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.										
a Rotation converged in 38 iterations.										

Отримані під час проведення факторного аналізу дані дозволяють провести паралель із показниками основних шкал категорії життєстійкості, які були виділено С. Мадді, а саме: адаптивні характеристики відповідають

шкалі «контроль», вольові – шкалі «залученість», соціально-перцептивні – шкалі «прийняття ризику». Цей умовний зв'язок можна спробувати пояснити шляхом виокремлення сутності кожного з компонентів життєстійкості. Отже, залученість пов'язана з упевненістю в собі, яка мотивує людину до самореалізації, лідерства, адекватної поведінки. Залученість дозволяє людині відчувати свою значущість, цінність і брати участь у вирішенні життєво важливих завдань навіть за наявності стресогенних факторів.

«Контроль» – цей компонент життєстійкості відбиває впевненість людини в наявності причинно-наслідкового зв'язку між її діями та результатами. Вважається, що особистість прагне контролю тому, що потребує бути ефективною при взаємодії з оточуючими.

«Прийняття ризику» – це буквально прийняття нового досвіду, відкритість світові та готовність приймати та віддавати.

Таким чином, можна стверджувати, що в процесі дослідження запропонована С. Мадді структура життєстійкості особистості була підтверджена, але виділення додаткових елементів в її структурі потребує подальшого їхнього вивчення.

4.4. Оцінка основних компонентів життєвої стійкості моряків, які перебували в піратському полоні

Подальше наше дослідження було сплановано згідно з отриманими та наведеними вище даними стосовно змістовної структури життєвої стійкості моряка, який потрапив до піратського полону.

Розкриваючи сутність фактору, що отримав мітку «адаптаційний потенціал», ми провели вивчення адаптаційних здібностей моряків, які мали досвід потрапляння до піратського полону.

4.4.1. Особливості адаптивності моряків – жертв піратського полону

Для визначення особливостей адаптивності моряків, що були в піратському полоні з усіх шкал методики для подальшого розгляду нами були обрані шкали 3-го та 4-го рівня як найбільш інформативні. Отримані результати наведені в таблиці 4.9.

Таблиця 4.9

Рівні виразності основних показників адаптаційних здібностей моряків

Показники	1-ша група (стени)	2-га група (стени)
Поведінкова регуляція	9	7
Комунікативний потенціал	3	3
Моральна нормативність	7	6
Особистісний адаптаційний потенціал	6,33	5,33

Наведені дані дозволили зробити такі припущення. Аналізуючи показник «поведінкової регуляції» моряків, що були в піратському полоні, та порівнюючи його з результатами контрольної групи, ми бачимо, що він є вищим на 2 стени (див. рис. 4.4). Незважаючи на те, що показники двох груп знаходяться в діапазоні високого рівня виразності значення, можна сказати, що моряки 1-ї групи відрізняються трохи більшим рівнем прояву основних елементів поведінкової регуляції. Отже, можна припустити, що їм властиві більш адекватна самооцінка, вищий рівень нервово-психічної стійкості, а також наявність більшого соціального схвалення (соціальної підтримки) з боку оточуючих людей. При цьому зауважимо, що структурні елементи не є першоосновою регуляції поведінки. Вони лише відображають співставлення потреб особистості, її мотивів, емоційного фону, настрою тощо. Система

регулювання – це складне ієрархічне утворення. Інтеграція всіх її рівнів в єдиний комплекс і забезпечує стійкість процесу регуляції поведінки. Вплив піратського полону на психіку моряків, дія їхнього пресингу, призвели до підвищення рівня поведінкової регуляції. Моряки під час полону вимушені були контролювати свої поведінкові прояви та «тримати себе в руках». Цей вплив упродовж тривалого часу призвів до змін у поведінковій регуляції. Проте ці зміни не є радикальними та дуже значними.

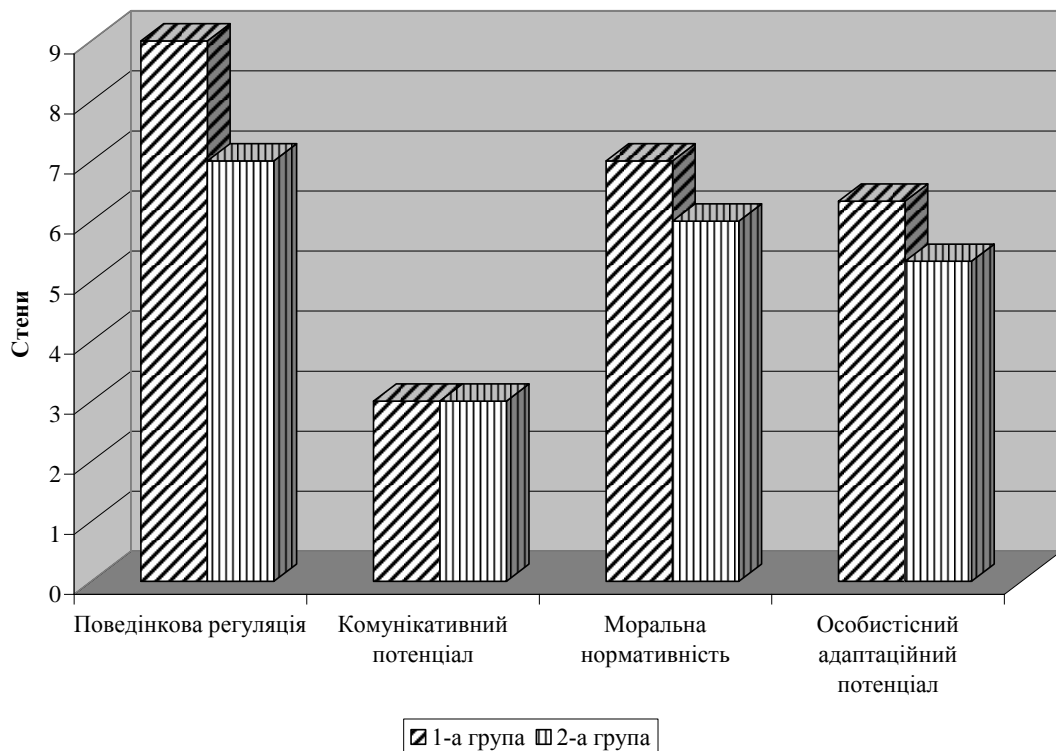

Рис. 4.4. Рівні виразності основних показників адаптаційних здібностей моряків

«Поведінкову регуляцію», на наш погляд, можна пов'язати з такими особистісними якостями, як організованість, вміння бути стриманим, вміння зберігати спокій, терпіння і холонокровність. Саме ці якості були виділені моряками, які перебували в полоні, як одні з найважливіших для підтримання життєстійкості. Збільшення рівня виразності «поведінкової регуляції» ще раз підкреслює важливість цих якостей для життєстійкості моряків. Поведінкова регуляція є важливим компонентом особистості моряка – жертви піратського полону.

Показники «комунікативного потенціалу» в моряків обох груп однакові (див. рис. 4.4). Це, на наш погляд, пов'язане з тим, що моряки, перебуваючи в полоні, все одно перебувають у соціальній взаємодії. «Комунікативний потенціал» знаходиться на низькому рівні у обох групах. Комунікація між членами екіпажу є вкрай важливою, оскільки гарантує успішне виконання професійної діяльності. Низькі показники за шкалою «комунікативного потенціалу» в моряків можна пояснити, на наш погляд, тим, що спілкування на борту корабля є майже суто професійним, стислим і викликаним професійною необхідністю. Налагоджувати нові контакти морякам потрібно досить рідко, а отже, висока комунікабельність їм зазвичай не потрібна.

Проте за результатами анкетування моряків, що перебували в піратському полоні, можна виділити якості, пов'язані з комунікативним потенціалом, а саме: комунікабельність, вміння бути стриманим, запальність та демонстрація агресивної поведінки. Тобто під час полону необхідність соціальних контактів зростає, оскільки моряки практично завжди знаходяться в соціальному оточенні, їхній стан перебування пов'язаний з умінням побудувати відносини з іншими людьми. Комунікативні можливості (чи вміння досягти контакту і взаєморозуміння з оточуючими) у кожної людини різні. Вони здебільшого визначаються наявністю досвіду і потреби спілкування, а також рівнем конфліктності. Але не дивлячись на потребу в комунікативних навичках під час полону, моряки не можуть швидко змінити рівень їх прояву, проте підкреслюють їх важливість для підтримання життєстійкості.

Аналізуючи результати за шкалою «моральної нормативності», можна відмітити, що рівень її прояву в моряків 1-ї групи є вищим, ніж у випробуваних контрольної групи. Результат 1-ї групи ставиться до високого рівня прояву «моральної нормативності», у 2-ї – до середнього (див. рис. 4.4). Це, на наш погляд, може бути пов'язане з тим, що моряки, які побували в полоні, більшою мірою навчилися тримати під контролем власні емоції та почуття. Вони виконують свої «соціальні ролі» для того, щоб зберегти своє

життя та здоров'я від піратських покарань. Моряки з контрольної групи можуть більш гнучко поводитися у своїх колективах, без серйозних для них наслідків. Адже моральна нормативність забезпечує здатність адекватно сприймати індивідом пропоновану для нього певну соціальну роль. Основними компонентами процесу соціалізації є сприйняття морально-етичних норм поведінки та ставлення до вимог безпосереднього соціального оточення. Ці фактори й обумовлюють успішне співіснування поруч піратів і моряків.

Із рівнем «моральної нормативності», на наш погляд, пов'язані такі особистісні якості, що були виділені моряками, які були в полоні в анкеті, а саме: тактовність, толерантність, терпіння, вміння бути стриманим. Ці якості допомагають морякам підтримувати високий рівень життєстійкості особистості під час перебування в піратському полоні, адже правильна поведінка є запорукою безпеки особистості.

За результатами дослідження показники «особистісного адаптаційного потенціалу» є вищими в 1-й групі, проте показники обох груп знаходяться на середньому рівні (див. рис. 4.4). Професія моряка потребує певного рівня адаптаційних можливостей особистості. Саме тому, на наш погляд, показники «особистісного адаптаційного потенціалу» знаходяться на такому рівні. Вищі показники у досліджуваних 1-ї групи пов'язані, з нашої точки зору, з тим, що після перебування в піратському полоні моряки отримали певні навички та знання, які підвищують їхній загальний рівень адаптації. Вони вже є більш підготовленими до певних життєвих негараздів та несподіванок. Також важливим є те, що моряки – жертви піратського полону мають більші ресурси опору негативним факторам, адже тривалий стресовий вплив на організм викликає підвищення його опірності.

Таким чином, аналізуючи особливості адаптивності моряків можна виділити таке:

- загальний адаптаційний потенціал є вищим у моряків, які були в полоні піратів. Це пов'язане з навичками та знаннями, набутими в полоні, що допомагають морякам покращити свої адаптаційні можливості;
- також у моряків, які були у піратському полоні, вищими є показники «моральної нормативності» та «поведінкової регуляції». Це може говорити про більший ступінь контролю своєї поведінки залежно від обставин та більший ступінь прийняття правил і норм. Цей компонент вочевидь отримав своє підкріплення в умовах жорстких обмежень і позбавлень полону та був достатньо ефективним.

4.4.2. Особливості нервово-психічної стійкості моряків, які набули досвід перебування в піратському полоні

В аспекті дослідження особливостей життестійкості моряків, що мали досвід потрапляння до піратського полону, з метою продовження поглибленого вивчення основних її компонентів (за результатами факторного аналізу), нами був проведений аналіз сформованості нервово-психічної стійкості моряків.

Для вивчення особливостей нервово-психічної стійкості ми використали методику «Прогноз» [115], що містить у собі дві основні шкали: шкалу «відвертості» та шкалу «нервово-психічної стійкості». Аналіз отриманих результатів, на думку авторів методики, доцільно починати з шкали «відвертості». Отже, за вказаною шкалою моряки 1-ї групи отримали 4,31 бали, а моряки 2-ї групи набрали 3,78. Дещо більші результати за цією шкалою у 1-й групі, на наш погляд, можуть бути пов'язаними з тим, що моряки, які перебували в полоні, є більш психологічно закритими та стомленими тривалими моральними і фізичними навантаженнями. Проте результати можна вважати достовірними та їх можливо аналізувати далі.

На основі аналізу даних за шкалою «нервово-психічної стійкості» моряки 1-ї групи отримали 5,8 бали, а моряки 2-ї групи набрали 3,71 (див.

рис. 4.5). У результаті статистичної обробки отриманих даних можна сказати про наявність статистично значимих відмінностей за цією шкалою ($t = 2,58$, $p \geq 0,01$). Ці показники дають можливість оцінити нервово-психічну стійкість, яка є відображенням одночасно психічного та соматичного рівнів здоров'я індивіда. Нервово-психічна стійкість показує ризик дезадаптації особистості в умовах стресу, тобто тоді, коли система емоційного відображення функціонує в критичних умовах, спричинених як зовнішніми, так і внутрішніми факторами.

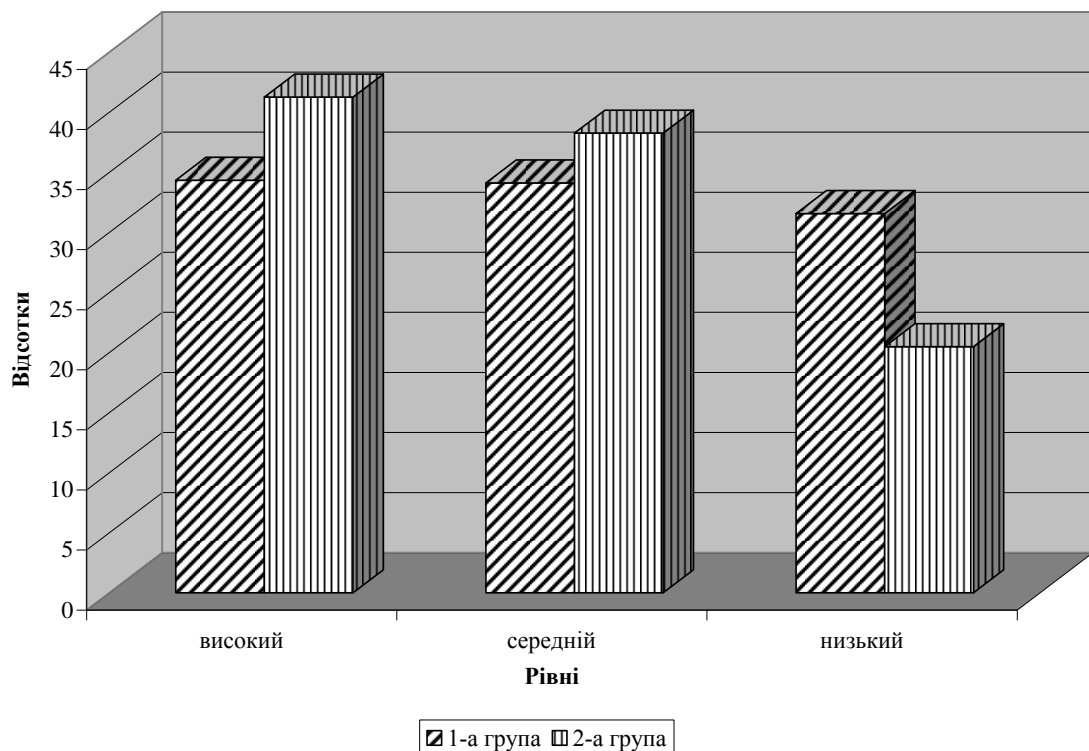

Рис. 4.5. Рівень нервово-психічної стійкості у групах досліджуваних моряків

Аналізуючи відмінності між групами досліджуваних за рівнями нервово-психічної стійкості, можна виявити деякі особливості (див. табл. 4.10).

Високий рівень нервово-психічної стійкості частіше зустрічається в моряків 2-ї групи ($t = 2,53$; $p \geq 0,01$) порівняно з моряками 1-ї групи. Більша нервово-психічна стійкість моряків 2-ї групи пов'язана з тим, що вони за

останній час не переживали сильних стресових впливів та їхні особистісні ресурси є ще достатньо сильними. Також важливу роль відіграє фактор професійного психологічного відбору. Адже, як відомо, нервово-психічна стійкість є одним із ключових моментів у відборі плавскладу [54].

Моряки 1-ї групи, навпаки, є сильно виснаженими тривалим перебуванням у піратському полоні. Їхні фізіологічні та психологічні ресурси спустошені. Хоча є велика ймовірність, що після реабілітації та відновлення організму моряків, які були в піратському полоні, вони будуть ще більш стійкими до дезадаптації в умовах стресу. Одним із факторів цього є те, що при проходженні професійного психологічного відбору вони повинні були мати достатній рівень нервово-психічної стійкості.

На середньому рівні нервово-психічної стійкості статистично значимих відмінностей не було знайдено. Це свідчить про те, що значна кількість як звичайних моряків, так і тих, які були в полоні, мають достатній рівень нервово-психічної стійкості. Хоча у випадку моряків, які були в полоні піратів, можна сказати, що на середньому рівні могли опинитись і ті моряки, що раніше мали високий рівень нервово-психічної стійкості, однак через виснаження та втому втратили колишній рівень.

Низький рівень нервово-психологічної стійкості має більша кількість моряків 1-ї групи, ніж другої. На цьому рівні нервово-психологічної стійкості ми спостерігаємо статистично значимі розбіжності ($t = 2,69$; $p \geq 0,005$), що говорить про наявність стійкої тенденції до розбіжностей. Більшість моряків 1-ї групи перебувають у стані занепаду сил та особистісних ресурсів. Негативний вплив піратського полону в цьому випадку проявляється у вигляді зниження рівня опірності та стійкості психіки моряка до зовнішніх впливів.

Рівень нервово-психічної стійкості моряків

Рівні шкали нервово-психічної стійкості	1-ша група (%)	2-га група (%)	t	p
високий	34,33	41,26	2,53	0,01
середній	34,11	38,26	1,38	–
низький	31,56	20,48	2,69	0,005

Таким чином, можна сказати, що ситуація піратського полону виснажує фізіологічні та психологічні ресурси особистості моряка. Вона призводить до тимчасового, на наш погляд, зниження рівня нервово-психічної стійкості та підвищення ризику дезадаптації особистості в умовах стресу, хоча в подальшому може сприяти підвищенню її рівня.

4.5. Особливості копінг-поведінкових стратегій моряків – жертв піратського полону

Поняття копінг-поведінки використовують для характеристики засобів поведінки людини в різноманітних складних ситуаціях [52; 70; 86; 87]. Зазвичай таку спрямовану поведінку визначають як когнітивні чи поведінкові зусилля людини, що постійно змінюються для того, щоб подолати специфічні вимоги, які значно перевищують ресурси особистості [2; 10; 11; 33; 172]. Саме для визначення особливостей копінг-поведінки моряків нами був проведений наступний блок дослідження. Отримані результати містяться в таблиці 4.11.

Проаналізувавши результати частоти використання копінг-стратегії, спрямованої на «вирішення завдання», можна сказати про наявність стійких розбіжностей між результатами двох груп ($p \leq 0,001$). Показник у 1-й групі є

вищим, ніж у другій майже в 4 рази (див. рис. 4.6). Це, на наш погляд, пов'язано перш за все з тим, що моряки, які були в піратському полоні усвідомлюють всю важливість цієї стратегії.

Таблиця 4.11

Домінуючі копінг-стресові поведінкові стратегії моряків

Типи копінгу	1-ша група (%)	2-га група (%)	ϕ	p
Вирішення завдання	41,10	9,75	4,41	0,001
Орієнтація на емоції	0	0	–	–
Уникнення	20,05	44,25	3,29	0,01
Відволікання	29,85	25,80	0,42	–
Соціальне відволікання	9,00	20,20	4,18	0,001

Проаналізувавши результати частоти використання копінг-стратегії, спрямованої на «вирішення завдання», можна сказати про наявність стійких розбіжностей між результатами двох груп ($p \leq 0,001$). Показник у 1-й групі є вищим, ніж у другій майже в 4 рази (див. рис. 4.6). Це, на наш погляд, пов'язано перш за все з тим, що моряки, які були в піратському полоні усвідомлюють всю важливість цієї стратегії. Адже під час полону вони зрозуміли, що від цієї загрозливої ситуації важко сховатися або якимось чином ігнорувати її. Вийти з ситуації полону можливо лише шляхом розв'язання цієї проблеми. Крім того, моряки чітко розуміли, що лише від їхніх рішень та дій у більшості випадків залежить їхня доля.

Частота використання копінг-стратегії «орієнтація на емоції» в обох групах дорівнює 0 (див. рис. 4.6). Це може бути пов'язане з тим, що, на думку моряків, під час рейсу розв'язувати свої проблеми за допомогою емоцій марно, адже екіпаж повинен ефективно співпрацювати та знаходити спільну мову одне з одним протягом багатьох місяців. Тим паче, емоційним проявам не місце на судні з озброєними піратами.

Показники частоти використання копінг-стратегії «уникнення» дозволяють говорити про наявність стійкої тенденції до розбіжностей між результатами двох груп ($p \leq 0,01$). Показник за цією стратегією у 2-й групі вищий, ніж у першій удвічі (див. рис. 4.6). Цей факт, на наш погляд, пов'язаний насамперед із тим, що моряки, які були в піратському полоні не схильні до уникнення проблем та негараздів, адже під час полону ці проблеми нікуди не зникнуть та їх не оминуть. Моряки з контрольної групи розуміють, що великої кількості проблем, з якими вони стикаються, можна уникнути.

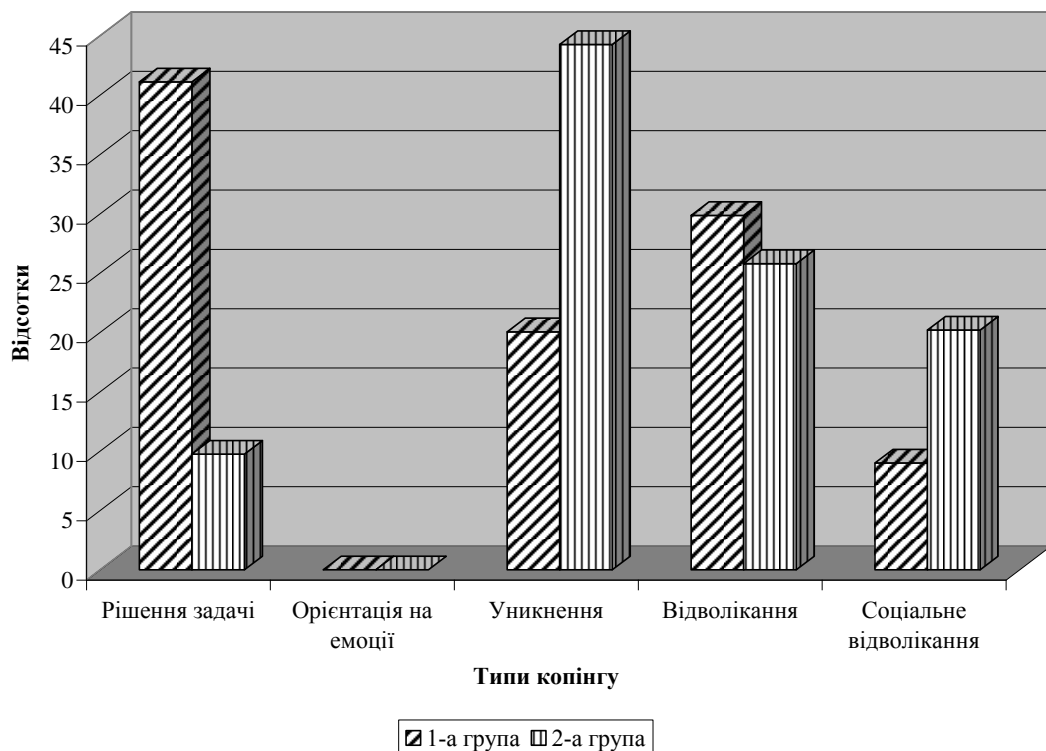

Рис. 4.6. Показники частоти використання стратегій копінг-поведінки в моряків

За результатами частоти використання копінг-стратегії, спрямованої на «відволікання», статистично значимих розбіжностей не виявлено. Показники в обох групах є досить близькими (див. рис. 4.6). З нашого погляду, моряки обох груп схильні до відволікання від проблем. Можна припустити, що навіть у ситуації піратського полону виникає необхідність у відстороненості від стресового впливу. Оскільки полон зазвичай триває досить довгий час,

необхідність у відволіканні зростає, адже людині досить важко постійно витримувати надсильні стресові навантаження.

Показники частоти використання копінг-стратегії «соціального відволікання» дозволяють говорити про наявність стійкої тенденції до розбіжностей між результатами двох груп ($p \leq 0,001$). Показник за цією стратегією у 2-й групі вищий, ніж у першій у два рази (див. рис. 4.6). Це може пов'язане з тим, що моряки, які були в піратському полоні, не завжди могли вільно спілкуватися між собою. Тобто в певних випадках не було можливості для нормального спілкування та, як наслідок, соціального відволікання. Моряки, які не були в полоні, мали не обмежені можливості для спілкування та соціальної взаємодії. Усе це сприяло їхньому більш активному використанню цієї копінг-стратегії.

Таким чином, за результатами зазначеної методики можна зробити висновок, що моряки 1-ї групи більш орієнтовані на копінг-стратегії «вирішення завдання» та «відволікання», на відміну від моряків 2-ї групи. Останні здебільшого використовують копінг-стратегії «уникнення», «відволікання» та «соціального відволікання». Ці особливості можуть свідчити про схильність моряків, які були в полоні піратів до використання у стресових ситуаціях більш конструктивних копінг-стратегій. Це може бути пов'язане з тим, що перебуваючи в дуже стресогенній ситуації піратського полону, моряки на практиці перевірили ефективність копінг-стратегій і засвоїли найбільш ефективні з них.

4.6. Структура життєвої стійкості моряків, які перебували в піратському полоні

Завершальним кроком у дослідженні категорії життєвої стійкості стало уточнення її структури. Нагадаємо, що в параграфі 2.1. монографії нами представлена структура життєстійкості, запропонована С. Мадді. Отримані при проведенні нашого дослідження результати ми вважаємо доцільним

використати для уточнення існуючої структури категорії «hardiness», але вже в аспекті її використання щодо виживання людини в умовах піратського полону. Отже, початком виділення основних складових життестійкості моряка стало виокремлення головних компонентів, що склали основу факторної структури з урахуванням їхньої «ваги» (див. рис. 4.7).

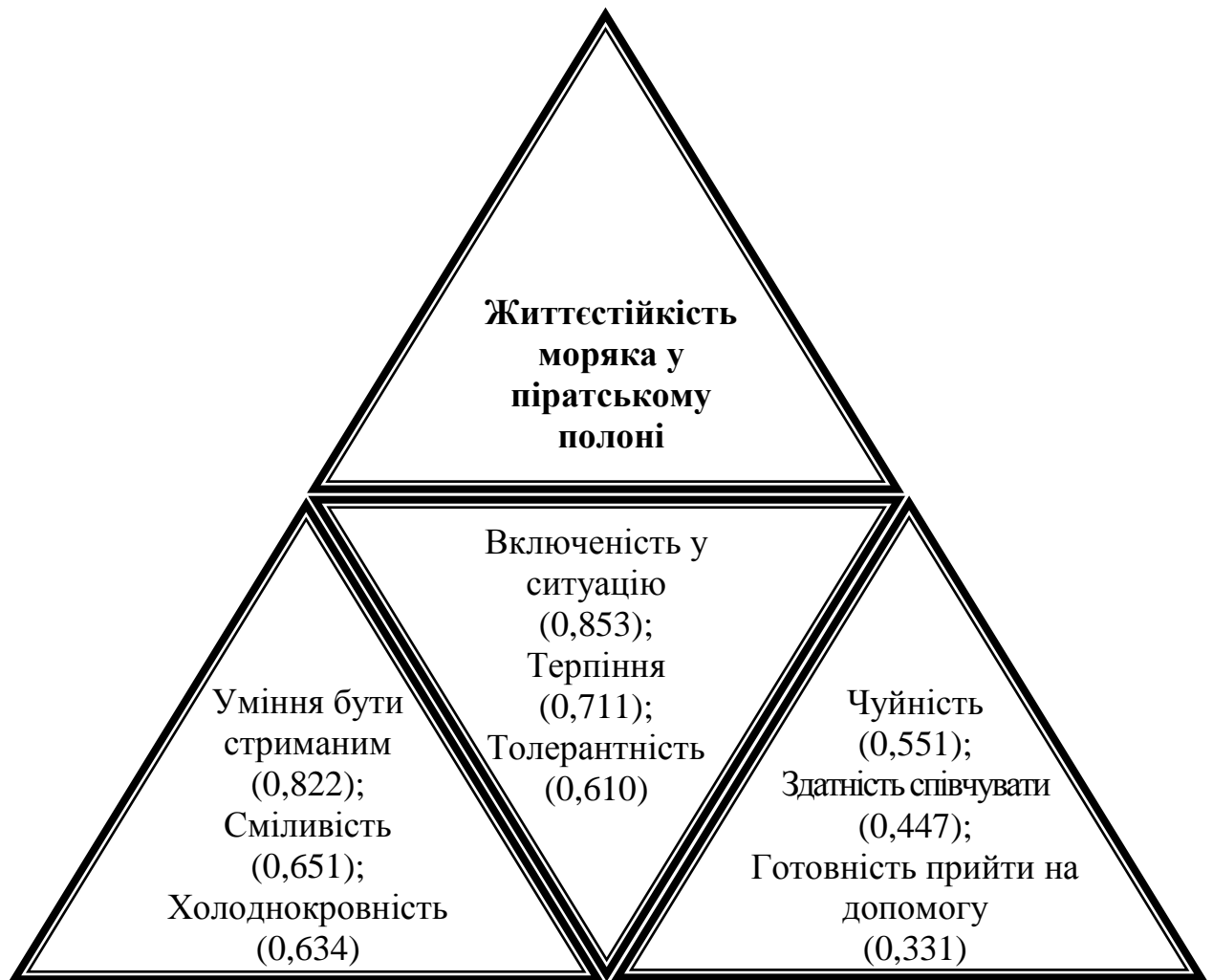

Рис. 4.7. Графічне представлення основи життєвої стійкості моряка в піратському полоні

Отже, за результатами факторного аналізу переважно більшість якостей, від яких залежить рівень життестійкості моряка в ситуації піратського полону, склали характеристики вольового компоненту (приблизно 60%), а одну третину – якості, які можна назвати просоціальними.

Ми провели кореляційний аналіз, який дозволив доповнити отримані дані та виявити ступінь взаємозв'язку між уже зазначеними й іншими

якостями, які входять до складу життєвої стійкості моряка. Аналізуючи взаємозв'язки психологічних компонентів, що зумовлюють життєстійкість моряка в ситуації полону, ми відзначили існування низки достовірних кореляційних плеяд (див. рис. 4.8).

Одразу зауважимо, що проведений кореляційний аналіз дозволив зафіксувати існування взаємозв'язків життєстійкості особистості з усіма її компонентами, які додатково виділялися нами на основі експертної оцінки та факторного аналізу. Поряд із цим ми додатково ввели показник стажу роботи випробуваних і самооцінку суб'єктивного рівня життєвої стійкості моряків.

Так, було встановлено, що між показниками життєстійкості особистості та показником рівню нервово-психічної стійкості було відмічено середній прямий зв'язок ($r = 0,45$, при $p \leq 0,05$). Між показником життєстійкості та самооцінки, а також життєстійкості та адаптаційного потенціалу встановлено середній за силою прямий взаємозв'язок ($r = 0,41$ при $p \leq 0,05$ та $r = 0,62$ при $p \leq 0,05$). При цьому самооцінка тісно пов'язана з адаптаційним потенціалом особистості ($r = 0,52$ при $p \leq 0,05$).

Поряд із цим зауважимо, що адаптаційний потенціал моряка в ситуації полону визначається рівнем нервово-психічної стійкості особистості ($r = 0,70$ при $p \leq 0,05$), а також комунікативними здібностями людини ($r = 0,40$ при $p \leq 0,05$). Необхідно також зазначити, що життєстійкість моряків зумовлюється таким типом копінгу в ситуації стресу, як вирішення завдання ($r = 0,49$ при $p \leq 0,05$) – середній за силою позитивний зв'язок.

Поряд із цим були зафіксовані додаткові зв'язки між зазначеними компонентами. Так, з'ясувалося, що стаж роботи моряків досить суттєво впливає на моральну нормативність фахівця ($r = 0,64$ при $p \leq 0,05$), а також обрання копінг-поведінки за типом «вирішення завдання» ($r = 0,70$ при $p \leq 0,05$). У свою чергу обидва зазначені компоненти також пов'язані між собою ($r = 0,40$ при $p \leq 0,05$).

**Кореляційна матриця взаємозв'язків компонентів життєстійкості
моряків у ситуації піратського полону**

Показники	Життєстійкість	Стаж	Нервово-психічна стійкість	Самооцінка	Комунікативний потенціал	Моральна нормативність	Адаптаційний потенціал	Вирішення завдань	Уникнення	Відволікання	Соціальне відволікання
Життєстійкість	–	,23	,45	,41	,26	,18	,62	,49	-,33	-,20	,11
Стаж	,23	–	,27	,31	,12	,64	,23	,70	-,21	,24	,28
Нервово-психічна стійкість	,45	,27	–	,36	,11	,68	,70	,54	-,35	-,31	,35
Самооцінка	,41	,31	,36	–	,08	,24	,52	,44	,18	,20	,15
Комунікативний потенціал	,26	,12	,11	,08	–	,22	,40	,35	-,45	,22	,25
Моральна нормативність	,18	,64	,68	,24	,22	–	,32	,40	,18	,33	,29
Адаптаційний потенціал	,62	,23	,70	,52	,40	,32	–	,34	-,59	,21	,17
Вирішення завдання	,49	,70	,54	,44	,35	,40	,34	–	-,33	-,21	-,13
Уникнення	-,33	-,21	-,35	,18	-,45	,18	-,59	-,33	–	,11	,24
Відволікання	-,20	,24	-,31	,20	,22	,33	,21	-,21	,11	–	,15
Соціальне відволікання	,11	,28	,35	,15	,25	,29	,17	-,13	,24	,15	–
Σ	2,22	2,81	2,80	2,89	1,56	3,48	2,92	2,59	-1,55	1,04	2,16

Крім того, спрямованість людини на вирішення завдання зумовлюється

такими показниками, як нервово-психічна стійкість ($r = 0,54$ при $p \leq 0,05$), самооцінка ($r = 0,44$ при $p \leq 0,05$). Перший компонент у свою чергу пов'язаний із моральною нормативністю людини ($r = 0,68$ при $p \leq 0,05$ – сильний взаємозв'язок), а вищезазначена самооцінка впливає на рівень адаптаційного потенціалу моряка ($r = 0,52$ при $p \leq 0,05$) – у цьому випадку спостерігається середній за потужністю прямий взаємозв'язок.

Так, було встановлено, що між показниками життєстійкості особистості та показником рівню нервово-психічної стійкості було відмічено середній прямий зв'язок ($r = 0,45$, при $p \leq 0,05$). Між показником життєстійкості та самооцінки, а також життєстійкості та адаптаційного потенціалу встановлено середній за силою прямий взаємозв'язок ($r = 0,41$ при $p \leq 0,05$ та $r = 0,62$ при $p \leq 0,05$). При цьому самооцінка тісно пов'язана з адаптаційним потенціалом особистості ($r = 0,52$ при $p \leq 0,05$).

Поряд із цим зауважимо, що адаптаційний потенціал моряка в ситуації полону визначається рівнем нервово-психічної стійкості особистості ($r = 0,70$ при $p \leq 0,05$), а також комунікативними здібностями людини ($r = 0,40$ при $p \leq 0,05$). Необхідно також зазначити, що життєстійкість моряків зумовлюється таким типом копінгу в ситуації стресу, як вирішення завдання ($r = 0,49$ при $p \leq 0,05$) – середній за силою позитивний зв'язок.

Поряд із цим були зафіксовані додаткові зв'язки між зазначеними компонентами. Так, з'ясувалося, що стаж роботи моряків досить суттєво впливає на моральну нормативність фахівця ($r = 0,64$ при $p \leq 0,05$), а також обрання копінг-поведінки за типом «вирішення завдання» ($r = 0,70$ при $p \leq 0,05$). У свою чергу обидва зазначені компоненти також пов'язані між собою ($r = 0,40$ при $p \leq 0,05$).

Крім того, спрямованість людини на вирішення завдання зумовлюється такими показниками, як нервово-психічна стійкість ($r = 0,54$ при $p \leq 0,05$), самооцінка ($r = 0,44$ при $p \leq 0,05$). Перший компонент у свою чергу пов'язаний із моральною нормативністю людини ($r = 0,68$ при $p \leq 0,05$ – сильний взаємозв'язок), а вищезазначена самооцінка впливає на рівень

адаптаційного потенціалу моряка ($r = 0,52$ при $p \leq 0,05$) – у цьому випадку спостерігається середній за потужністю прямий взаємозв'язок.

Зауважимо, що адаптаційний та комунікативний потенціали особистості зменшуються при використанні людиною в стресових ситуаціях такого типу копінгу, як «уникнення» ($r = -0,59$ при $p \leq 0,05$ та $r = -0,45$ при $p \leq 0,05$, відповідно).

Отже, наведені характеристики взаємозв'язків дозволяють встановити, що максимально сильним є взаємозв'язок життєстійкості особистості та її адаптаційного потенціалу, наступним йде «вирішення завдання» як адаптивний тип копінгу в стресовій ситуації, нервово-психічна стійкість особистості та рівень її самооцінки.

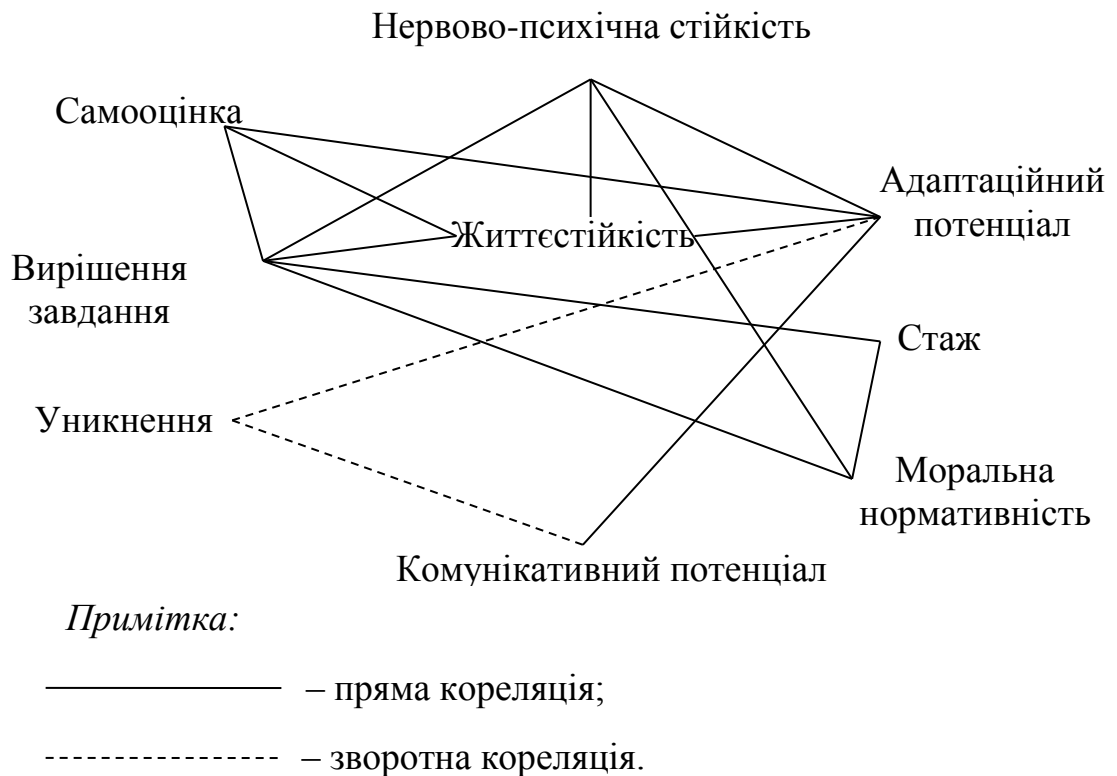

Рис. 4.8. Корелограма компонентів, що обумовлюють життєву стійкість моряків у ситуації піратського полону

Таким чином, можна припустити, що найбільш важливим компонентом у збереженні життєстійкості особистості моряка в ситуації піратського полону є його адаптаційний потенціал.

Висновки до розділу

1. Аналіз неусвідомленого ставлення колишніх бранців піратів до цієї травматичної ситуації дозволив встановити, що вони більш адекватно оцінюють свої сили та саму ситуацію полону. Моряки з контрольної групи дещо переоцінюють свої ресурси та недостатньо чітко уявляють сутність полону та його можливі наслідки. Відмічається, що колишні полонені більш стійкі та витривалі. Загалом обидві групи випробуваних моряків надають поняттю «полон» негативне забарвлення.

2. Розгляд особливостей оцінки моряків себе реального та себе ідеального дозволив встановити, що переважна більшість моряків, які пережили ситуацію полону, демонструють наявність у них психічної травми, що вони пережили, та бажання позбавитися її наслідків. Наявні розходження між зображеннями «Я-реального» та «Я-ідеального» свідчать про прагнення моряків, які були в полоні, підвищити рівень упевненості в собі та своїх силах. Також вони прагнуть до налагодження нормальних соціальних контактів, зміцнення власної соціальної позиції.

Особливої актуальності набуває проблема ідентифікації моряків, які були в піратському полоні, з реальністю. За оцінками емоційно-вольової сфери моряків було встановлено, що більшість колишніх бранців характеризуються проявами депресивних настроїв, агресивної поведінки, напруги та тривоги. Також відмічається, що більшість негативних емоційних проявів є внутрішніми та відкрито майже не демонструються моряками.

Проведений аналіз показав яскраво виразне бажання моряків, які були в полоні, позбутися негативних емоційних проявів і станів. У кожного десятого моряка спостерігається бажання соціальної ізоляції та відсторонення від процесів, що відбуваються навколо. При цьому майже в усіх моряків, які були в полоні піратів, є бажання відновити нормальне положення в соціумі в майбутньому. Відмічається, що більшість моряків після повернення з полону прагне успішного майбутнього та якнайскорішої адаптації до нормальних

умов життя.

3. За результатами дослідження складових категорії життєстійкості було встановлено, що загальний рівень життєстійкості є вищим у моряків, які мали досвід перебування в піратському полоні. Максимальні статистичні розбіжності між групами зафіксовані відносно виразності шкал «контролю» та «залученості»: вони є більш сформованими в моряків, які були в полоні піратів. Результати всебічного дослідження основних компонентів, що є основою життєстійкості моряка в полоні піратів, встановили, що до її складу належать якості «вольового потенціалу», «адаптаційного потенціалу», а також «соціально-перцептивні здібності». Крім того, факторний аналіз виявив, що переважну більшість якостей, від яких залежить рівень життєстійкості моряка в ситуації піратського полону, склали характеристики вольового компоненту (приблизно 60%), а одну третину склали якості, які можна назвати просоціальними.

4. Аналіз так званих «додаткових компонентів життєстійкості моряків» дозволив констатувати, що загальний адаптаційний потенціал є вищим у моряків, які пережили полон. Крім того, вони відрізняються і вищими показниками «моральної нормативності» та «поведінкової регуляції». А от високий рівень нервово-психічної стійкості частіше зустрічається в моряків 2-ї групи порівняно з моряками 1-ї групи. Негативний вплив піратського полону в цьому випадку знайшов свій прояв у вигляді зниження рівня опірності та стійкості психіки моряка до зовнішніх впливів.

5. Характеризуючи особливості копінг-поведінки випробуваних, можна сказати, що моряки 1-ї групи більш орієнтовані на копінг-стратегії «вирішення завдання» та «відволікання». Моряки ж 2-ї групи здебільшого використовують копінг-стратегії «уникнення», «відволікання» та «соціального відволікання».

6. Розроблена структура взаємозв'язків основних складових життєстійкості моряків свідчить, що максимально сильним є взаємозв'язок життєстійкості особистості та її адаптаційним потенціалом, наступним йде

«вирішення завдання» як адаптивний тип копіngu в стресовій ситуації, нервово-психічна стійкість особистості та рівень її самооцінки. Вищенаведене дозволяє припустити, що найбільш важливим компонентом збереження життєстійкості особистості моряка в ситуації піратського полону є його адаптаційний потенціал.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Феномен піратства має міждисциплінарну природу і психологічна наука ще повинна знайти своє місце в ряді інших наук, які вивчають проблеми сучасних флібустьєрів і розробляють засоби протидії захопленню суден і потраплянню екіпажів у піратський полон. Суть соціального замовлення психологічній науці на сьогодні якраз і повинна полягати в тому, щоб розкрити природу піратства XXI століття, запропонувати силовим структурам ефективні засоби протистояння йому, а самим морякам, які побували в піратському полоні, надати дієву допомогу з відновлення порушеного психічного здоров'я.

1. З точки зору психології під піратством ми розуміємо спосіб життя, мислення і здійснення людиною особливої діяльності, включаючи її мотиви та виправдання тих, хто використовує піратство як мету (іноді як самоціль) і засіб для досягнення своїх потреб та інтересів.

З психологічної точки зору сучасні піратські угруповання можна розподілити на три основні групи: ситуативну злочинну групу (звичайні злочинці, які скоюють примітивні дії з метою елементарної наживи, наприклад, крадуть щось із судна); організовану злочинну групу (члени організованих піратських угруповань, які проводять складні операції і розумно розпоряджаються викраденим); злочинну організацію (представники напіввійськових формувань, які іноді навіть можуть мати якийсь офіційний статус).

Основними соціально-психологічними детермінантами, що сприяють розвитку сучасного піратства біля берегів Сомалі, є безкарність діяльності піратських угруповань з боку міжнародних організацій; соціально-економічний занепад, розруха та низький рівень життя в Сомалі; фактична бездіяльність з боку адміністрацій сомалійських автономій; зацікавленість молодих сомалійців в участі в піратських рейдах (піратська діяльність

виступає для них єдиною можливістю досягти значного успіху з невеликим рівнем витрат).

Піратський полон є особливим видом протиправної діяльності, головною об'єктивною метою якої є досягнення піратами через залякування інших людей особистого збагачення.

Піратський полон відрізняється від інших злочинів (наприклад, захоплення заручників терористами) тим, що страх сам по собі не розглядається піратами як основна мета їх діяльності. Захоплення моряків здійснюється не заради самого страху, а є своєрідним об'єктивним важелем цілеспрямованого впливу на судновласника і світове співтовариство з метою збагачення, при якому створення обстановки страху необхідне піратам як засіб її досягнення.

2. На поведінку моряка, який опинився в ситуації піратського полону, впливають вроджені і набуті психологічні особливості (темперамент, задатки, характер), стійкі мотиви поведінки (сформовані стереотипи, виховання), його соціальний статус тощо.

Визнання своїх реальних можливостей, прийняття реальності власної вразливості, суб'єктивна готовність до будь-яких зовнішніх змін, у тому числі й до того, що зміни можуть виявитися непередбачуваними, а збіг обставин – несприятливим, дозволяють морякам мінімізувати вплив піратського полону на їх фізичне і психічне здоров'я. При цьому у моряків, що потрапили до піратського полону, включається так званий «особистий код виживання» – особливий паттерн структури установок і навичок, який дозволяє людині перетворити зміни, що відбуваються з нею в умовах полону, в її можливості.

Вказаний «код виживання» є, за своєю суттю, відображенням життєвої стійкості моряка, яка дозволяє йому взаємодіяти з середовищем і відчувати суб'єктивне відчуття живучості.

Під феноменом «життестійкість моряка» ми розуміємо особистісний потенціал фахівця, що набуває якостей копінг-ресурсу в контексті адаптаційного процесу до умов піратського полону.

3. Перебування моряків у полоні проходить за певними фазами, що змінюють одна одну. Залежно від особливостей протікання фаз піратського полону та їх тривалості змінюється й динаміка психічних станів моряків. Так, на фазі захоплення судна в 75,91% випадків у моряків відзначалися напруга та максимальна мобілізація внутрішніх ресурсів. Також спостерігались страх, паніка та ступорозні реакції. Моряками ця фаза відзначена, як найнебезпечніша з усіх. На фазі пограбування кают у моряків найчастіше фіксуються прояви занепокоєння та придушення нестримного бажання протидії піратам. У момент, коли обидві сторони розуміють, що їм доведеться бути певний час разом, настає фаза оцінки один одного. Саме в цей період у більшості моряків фіксуються прояви страху та тривоги, вони говорять про відчуття власної безпорадності та приреченості через зневіру в можливе визволення. Деякі з полонених відзначали, що почували себе дуже самотніми, адже гостро потребували підтримки близьких і родичів. При настанні фази взаємних поступок у більш, ніж чверті полонених моряків, з'являється впевненість у собі, адже вони починають усвідомлювати, що потрібні піратам для отримання викупу. У моряків зростає показник стану стомлюваності, частіше фіксуються злість і агресія. На фазі розподілу ролей, коли екіпаж вже досить тривалий час знаходиться в полоні, відзначаються прояви стану піднесення (здебільшого у молодих моряків, які наполягають на самостійному знищенні піратів та визволенні корабля). Разом з цим у кожного третього члена екіпажу відзначаються прояви депресивних станів, байдужість до того, що відбувається. На цій фазі у моряків досить помітним є стан зосередженості, який, на відміну від запальних молодих фахівців, найчастіше відзначався саме в досвідченій частини екіпажу. Загальне загострення ситуації міжособистісної взаємодії серед моряків свідчить про настання фази чвар серед екіпажу. На цьому етапі доводиться стикатись з

виникненням агресивних проявів у моряків, які іноді досить важко ними контролюються. Також у 37,25% полонених моряків саме на цій стадії помічено прояви стану мобілізації розумових і фізичних ресурсів, а у кожного четвертого фіксуються депресивні прояви та стан апатії. Довгоочікуваною для моряків є фаза викупу та визволення. На цій фазі одна третина полонених характеризується слабкістю, знесиленням. Приблизно така ж кількість бранців вирізняється станом піднесення, що супроводжується підвищенням настрою, покращенням опірності психіки негативним впливам.

4. Дослідження віддалених наслідків піратського полону на особистість моряка полягало у вивченні ставлення колишніх бранців до ситуації полону, а також особливостей самосприйняття в аспекті пережитої психотравмуючої ситуації.

Узагальнення результатів неусвідомленого ставлення моряків до ситуації полону показало, що у своїй переважній більшості полон характеризується моряками як ситуація, що викликає фізичний дискомфорт або хворобу, відчуття втрати коренів і підтримки близьких людей. Така ситуація активізує прагнення до успіху в моряків, до набуття життєвих благ та до активних дій. Разом з цим ми констатуємо, що наявність втоми й перенесеного стресу в моряка після полону зумовлює бажання відгородитися, звільнитися від обов'язків, закритися від зовнішніх впливів. У зв'язку з цим виникає бажання досягти емоційного комфорту, стабільності. Такі особливості зумовлюються наявністю в моряків таких асоціацій з полоном, як нервові та фізіологічне виснаження, напруженість, пригніченість, необхідність відстоювати власну позицію та боротьба за виживання.

Аналіз особливостей Я-концепції моряків, які пережили ситуацію піратського полону, показав наявність у них ознак психічної травми на фоні гострого бажання позбавитися не тільки розмов, а й думок про подію, що виходить за межі їх звичайного досвіду. Надто актуальною серед цієї

категорії фахівців стає потреба в підвищенні рівня впевненості в собі та своїх силах, а також відчуття власної захищеності.

Щодо емоційно-вольової сфери моряків можна сказати, що більшість моряків, які перебували в піратському полоні, характеризуються агресивністю, схильністю до конфліктної поведінки та внутрішньою напругою. У моряків спостерігається бажання позбутись власних негативних емоційних проявів і станів.

У межах соціальних взаємин колишні бранці демонструють вибірковість у встановленні контактів (у кожного десятого спостерігаються бажання ізолюватися та відсторонитися від того, що відбувається навколо). Майже у всіх полонених моряків відзначається потреба в реадaptaції до соціуму.

В аспекті оцінки власної часової перспективи колишніми полоненими помічено домінування спрямованості на минуле, на спогади про нормальне життя «до полону». Разом з тим у більшості моряків відзначається бажання закритися від негативного впливу піратського полону в минулому та будувати своє майбутнє без впливу пережитої ними травматичної ситуації.

5. Аналіз рівнів виразності шкал життестійкості показав, що найвищий прояв у моряків – жертв піратського полону, знайшли показники «залученості» та «контролю». Така шкала, як «прийняття ризику», є більш виразною в контрольній групі моряків. При розробці рангової структури якостей, які забезпечують життестійкість моряка в ситуації піратського полону встановлено, що найважливішими серед них є витримка, здатність контролювати ситуацію, організованість, професійна компетентність, вміння зберігати спокій, лідерські якості, сміливість, готовність прийти на допомогу, толерантність та холоднокривність.

Факторну структуру життєвої стійкості моряка, який пережив ситуацію піратського полону утворили три основні компоненти: «вольовий потенціал», «адаптаційний потенціал» і «соціально-перцептивні здібності», які в свою чергу відповідають показникам основних шкал категорії життестійкості, що

були виділені С. Мадді, а саме: адаптивні характеристики відповідають шкалі «контроль», вольові – шкалі «залученість», соціально-перцептивні – шкалі «прийняття ризику».

При аналізі якості взаємозв'язків психологічних компонентів, що зумовлюють життєстійкість моряка в ситуації полону, ми відзначили існування низки достовірних кореляційних плеяд, розгляд яких дозволив встановити, що максимально сильним є взаємозв'язок життєстійкості особистості з її адаптаційним потенціалом, рівнем нервово-психічної стійкості особистості та її самооцінкою. Крім того життєстійкість моряка визначається й обранням в стресовій ситуації такого типу копінг-поведінки, як «вирішення завдання».

Встановлено, що найбільш важливим компонентом у збереженні життєстійкості особистості моряка в ситуації піратського полону є його адаптаційний потенціал.

Потребує подальшого дослідження проблема розробки та створення відповідних програм підготовки моряків до дій у ситуаціях піратського полону, а також програм, спрямованих на навчання моряків навичкам збереження власної життєстійкості в різноманітних екстремальних ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 100 дней в плену у сомалийских пиратов: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://navoine.ru/articles/1470>. Дата обращения: 19.09.2011.
2. **Абабков, В. А.** Адаптация к стрессу. Основы теории, диагностики, терапии / Абабков В.А., Перре М. – СПб.: Речь, 2004. – 166 с.
3. **Абульханова-Славская, К. А.** Стратегии жизни / Абульханова-Славская К.А. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
4. **Александрова, Л. А.** К концепции жизнестойкости в психологии / Александрова Л.А. // Сибирская психология сегодня: Сб. научных трудов. Вып. 2 / под ред. М.М. Горбатовой, А.В. Серого, М.С. Яницкого. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2004. – С. 82-90.
5. **Александрова, Л. А.** К осмыслению понятия «жизнестойкость личности» в контексте проблематики психологии способностей / Л.А. Александрова // Психология способностей: современное состояние и перспективы исследований: материалы научной конференции, посвященной памяти В.Н. Дружинина. – М.: «Институт психологии РАН», 2005. – С. 16-22.
6. **Александрова, Л. А.** О составляющих жизнестойкости личности как основе ее психологической безопасности в современном мире / Л.А. Александрова // Известия ТРТУ. Тематический выпуск «Гуманитарные проблемы современной психологии». – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2005. – № 7 (51). – С. 83-84.
7. **Ананьев, Б. Г.** Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
8. Ананьевские чтения – 2008: Психология кризисных и экстремальных ситуаций: междисциплинарный подход //Материалы научно-практической конференции «Ананьевские чтения – 2008» / Под редакцией Л.А. Цветковой, Н.С. Хрусталёвой. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 2008. – 840 с.

9. **Андреева, Т. В.** Жизнестойкость детей: Семейная психология: Учебное пособие / Т.В. Андреева. – СПб.: Речь, 2004. – С. 206-207.
10. **Анцыферова, Л. И.** Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуации и психологическая защита / Анцыферова Л.И. // Психологический журнал. – 1994. – Т. 14. – № 2. – С.309-334.
11. **Анцыферова, Л. И.** Сознание и действия личности в трудных жизненных ситуациях / Анцыферова Л.И. // Психологический журнал. – 1996. – № 1. – С. 3-12.
12. **Апресян, Ю. Д.** Новый большой англо-русский словарь / под ред. Ю.Д. Апресяна, Э.М. Медникова. – М.: Русский язык, 1993. – Т. I. – 944 с.
13. **Асмолов, А. Г.** Психология личности: Принципы общепсихологического анализа / А.Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2001. – 416 с.
14. **Бабочкин, П. И.** Становление жизнеспособной молодежи в динамично изменяющемся обществе / П.И. Бабочкин. – М.: Социум, 2000. – 176 с.
15. **Балабанов, О. О.** Правові основи підготовки, працевлаштування та праці моряків / О.О. Балабанов, Н.О. Балабанова. – Одеса: Фенікс, 2011. – 200 с.
16. **Басанец, Н. Г.** Руководство для офицера по охране судна (Ship Security officer – SSO) : Учеб. Пособ. / Басанец Н.Г., Марков С.А. – Одесса: Фенікс, 2010. – 256 с.
17. **Биленчук, П. Д.** Транснациональная преступность: состояние и трансформация: Учебное пособие / Биленчук П.Д., Еркенов С.Е., Кофанов А.В. – К.: Атика, 1999. – 272 с.
18. **Богомаз, С. А.** Жизнестойкость человека как личностный ресурс совладания со стрессами и достижения высокого уровня здоровья / С.А. Богомаз // Материалы научно-практических конгрессов 4

Всероссийского форума «Здоровье нации – основа процветания России», 2008. – Т. 2. – С. 24-27.

19. **Бодалев, А. А.** Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А.А Бодалев. – М.: Флинта; Наука, 1998. – 168 с.

20. **Бодалев, А. А.** Как становятся великими или выдающимися? /А.А. Бодалев, Л.А. Рудкевич. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2003. – 287 с.

21. **Бодалев, А. А.** О человеке в экстремальной ситуации (эмоциональная и интеллектуальная составляющая отношения в выборе поведения) / А.А. Бодалев // Мир психологии. – 2002. – № 4 (32). – С. 127-134.

22. Борьба с пиратством ИноСМИ сообщают // Морской информационный бюллетень. – № 2. – Одесса: ФМПСУ, 2009. – С. 19.

23. Борьба с пиратством: новейшие данные // Морской. – 2011. – № 17-18. – Одесса: ЧППОМ. – С. 36-37.

24. **Бубенко, В. Ю.** Саморегуляция: виды и содержание / Бубенко В.Ю., Козлов В.В. // Человеческий фактор: Проблемы психологии и эргономики. – 2003. – № 1. – С. 5-7.

25. **Будаков, М. О.** Морское пиратство: что делать мировому сообществу и Украине?/ М.О. Будаков // Морской информационный бюллетень. – № 1. – Одесса: ФМПСУ, 2011. – С. 20-21.

26. **Бурлачук, Л. Ф.** Психология жизненных ситуаций / Бурлачук Л.Ф., Коржова Е. Ю. – М.: Российское педагогическое агентство, 1998. – 263 с.

27. **Бурлачук, Л. Ф.** Словарь-справочник по психодиагностике / Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. – СПб.: Питер, 1999. – 528 с.

28. Быть пиратом — нелегкая работа: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://navoine.ru/articles/1449>. Дата обращения: 30.09.2011.

29. В цифрах // Морской. – 2010. – № 8. – Одесса: ЧППОМ. – С. 2-3.

30. **Войтенко, М.** Вызов морскому сообществу / М. Войтенко // Морской флот. – № 1. – Москва: Марин-Пресс, 2009. – С. 53-57.
31. Всё, что необходимо знать о психологическом состоянии моряков // Морской. – 2011. – № 16/1. – Одесса: ЧППОМ. – С. 10-11.
32. **Горбачевич, К. С.** Словарь синонимов русского языка / Горбачевич К.С. – М.: Эксмо, 2009. – 608 с.
33. **Гримак, Л.** Резервы человеческой психики: Введение в психологию активности / Гримак Л. – М.: Политиздат, 1989. – 319 с
34. **Гришина, Н. В.** Психология социальных ситуаций / [Сост. Н.В. Гришина]. - СПб.: Питер , 2001. – 403 с.
35. **Даль, В. И.** Толковый словарь живого русского языка. – 7-е изд. / В.И. Даль – М.: Русский язык, 1980. – Т. 3. – 555 с.
36. **Двинин, О.** Опасные фазы пиратского плена / [О. Двинин, М. Григор'ев, М. Наконечный, В. Никольский] // Морской флот. – №3-4. – Москва: Марин-Пресс, 2009. – С. 41-43.
37. **Дробижева, Л. М.** Политический экстремизм и терроризм: социальные корни проблемы. / Л.М. Дробижева, Э.А. Паин // Век толерантности: научно-публицистический вестник. – №5. – М.: МГУ, 2003. – С. 26.
38. **Дробинина, Л. В.** Взаимосвязь жизнестойкости, удовлетворенности жизнью и субъективного благополучия у жителей региона Сибири / Л.В. Дробинина // Мат-лы XIV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов-2007». Секция «Психология». – М.: МГУ, 2007. – С. 458-459.
39. **Дробинина, Л. В.** Возрастные особенности жизнестойкости / Л.В. Дробинина // Актуальные проблемы психологии активности личности: Материалы Всероссийской науч.-практ. конф. с междунар. участием / под. ред. СБ. Малых, В.И. Гребенниковой, Е.А. Белан, Е.В. Харитоновой. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2009. – С. 46-51.

40. **Дробинина, Л. В.** Жизнестойкость как интегральная характеристика инновативной компоненты личности / Л.В. Дробинина // Проблемы актуализации молодежного потенциала в условиях инновационного развития России: Мат-лы Молодежного сибирского психологического Форума (г. Томск, 28-29 ноября 2007 г.) / Под ред. С.А. Богомаза, Ю.В. Сметановой. – Томск: Дельтаплан, 2007. – С. 92-97.

41. **Дробинина, Л. В.** Изучение взаимосвязи жизнестойкости и креативности как характеристик инновативной компоненты личности / Л.В. Дробинина // «Студенты в научном поиске». Мат-лы 4-й Всерос. студенческой науч.-практич. конф. / Под ред. Р.А. Ахмерова, Е.Д. Дорофеева, СП. Дырина: в 2-х т. – Набережные Челны: Изд-во Института управления, 2007. – Т.1: Психология. – С. 60-62.

42. **Дробинина, Л. В.** Особенности базисных убеждений у людей с высокой жизнестойкостью / Л.В. Дробинина // Психология – наука будущего: Материалы II Международной конференции молодых ученых (г. Москва, 30-31 октября 2008г.) / Под ред. А.Л. Журавлева, Е.А. Сергиенко, А.С. Обухова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – С. 128-130.

43. Если вам звонит пират, или алгоритм действий для тех, чье судно угнали: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.korabel.ru/news/comments/esli_vam_zvonit_pirat_ili_algorithm_deystviy_dlya_teh_che_sudno_ugnali.html. Дата обращения: 29.09.2011.

44. **Ефремова, Т. Ф.** Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т. Ф. Ефремова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 2001. – 989 с.

45. **Иванов, П. Н.** Ретроспективное интервью как метод изучения мышления / П.Н. Иванов // Проблемы мышления в производственной деятельности. – Ярославль: изд-во ЯрГУ, 1980. – С. 117-119.

46. **Ильинский, И. М.** О воспитании жизнеспособных поколений российской молодежи / И.М. Ильинский // Государство и дети: реальность России. – М.: Российское педагогическое агентство, 1995. – 234 с.

47. **Ильясов, Ф. Н.** Терроризм – от социальных оснований до поведения жертв / Ф.Н. Ильясов // Социологические исследования. – №6. – М.: РАН, 2007. – С. 78–86.

48. **Ивченко, В.** «Пиратский бизнес» обрастает связями / В. Ивченко // Морской информационный бюллетень. – № 2. – Одесса: ФМПСУ, 2009. – С. 16-17.

49. **Калинина, Н. В.** Тренинг жизненной стойкости в развитии социальной компетентности подростков / Н.В. Калинина // Сельская школа. – 2006. – №2. – С. 120-128.

50. **Калинина, Н. В.** Формирование жизненной стойкости личности в подростковом и юношеском возрасте / Н.В.Калинина // Стратегии формирования антикризисного поведения подростков и молодежи: Материалы IV Областной научно-практической конференции психологов системы образования. – Ульяновск: ИПК ПРО, 2001. – С. 35-49.

51. **Карпушина, Л. В.** Взаимосвязи личностных ценностей и жизнестойкости учащейся молодежи (кросскультурный аспект) / Л.В. Карпушина // Человек. Образование. Профессия: тез. докл. V Международной научно-практической конференции (6-8 июля 2009 г.). – М.: ПИ РАО, МГППУ, 2009. – С. 222-225.

52. **Кожевникова, Е. Ю.** Психологические ресурсы в преодолении трудных жизненных ситуаций / Е.Ю. Кожевникова // Психология XXI века: Тез. международной науч.-практ. конф. студентов и аспирантов. – СПб., 2002. – С. 106-108.

53. **Козлов, В. В.** Социальная работа с кризисной личностью: Методическое пособие / Козлов В.В. – Ярославль, 1999. – 238 с.

54. **Кокун, О. М.** Психологія: Навчальний посібник / О.М. Кокун. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 184 с.

55. **Коржова, Е. Ю.** Психология жизненных ориентаций человека / Е.Ю. Коржова; Российский гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – СПб.: Изд-во Русской христианской гуманитарной акад., 2006. – 383 с.

56. **Корольчук, М. С.** Психофізіологія діяльності : Підручник / М.С. Корольчук. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
57. **Коростылева, Л. А.** Особенности стратегий самореализации и стили человека // Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 4 / под ред. Е.Ф.Рыбалко, Л.А.Коростылевой. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2000. – С. 47 - 61.
58. **Коростылева, Л. А.** Уровни самореализации личности // Психологические проблемы самореализации личности. Вып. 4 / под ред. Е.Ф.Рыбалко, Л.А.Коростылевой. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2000. – С. 21–46.
59. **Крюкова, Т. Л.** Возрастные и кроскультурные различия в стратегиях совладающего поведения / Татьяна Леонидовна Крюкова // Психологический журнал. – 2005. – Т.26. – №2. – С.5-15.
60. **Крюкова, Т. Л.** Психология совладающего поведения / Т.Л. Крюкова; М-во образования и науки Рос. Федерации, Костром. гос. ун-т им. Н. А. Некрасова. – Кострома : КГУ им. Н.А. Некрасова, 2010. – 294 с.
61. **Куликов, Л. В.** Здоровье и субъективное благополучие личности / Куликов Л.В. // Психология здоровья / Ред. Г. С. Никифоров. – СПб., Изд-во СПбГУ, 2000. – С. 405-442.
62. **Куликов, Л. В.** Психогигиена личности: Основные понятия и проблемы: Учебное пособие / Куликов Л.В. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2004. – 464 с.
63. **Леонтьев, Д. А.** Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира / Д.А. Леонтьев // 1-я Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии: материалы сообщений под ред. Д.А. Леонтьева, Е.С. Мазур, А.И. Сосланда. – М.: Смысл, 2001. – С. 100-109.
64. **Леонтьев, Д. А.** Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации: Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В. Ломоносова. Вып. 1 / под ред. Б.С. Братуся, Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – 407 с.

65. **Леонтьев, Д. А.** Моделирование «экзистенциальной дилеммы»: эмпирическое исследование личностного выбора / Леонтьев Д.А., Мандрикова Е.Ю. // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14. «Психология». – 2005. – №4. – С. 37-42.
66. **Леонтьев, Д. А.** Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Леонтьев Д.А. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
67. **Леонтьев, Д. А.** Тест жизнестойкости / Леонтьев Д.А., Рассказова Е.И. – М.: Смысл, 2006. – 63 с.
68. **Леонтьев, Д. А.** Шанс для творчества / Д.А. Леонтьев // Конфликт в конструктивной психологии: тезисы докладов и сообщений на 2-й научно-практической конференции по конструктивной психологии (г. Красноярск, 7-10 июня 1990 г.). – Красноярск, 1990. – С. 17-20.
69. **Лепешкин, Н. Я.** Психологические основы терроризма и антитеррористической деятельности в современных условиях: учебно-методическое пособие / Н.Я. Лепешкин, В.Г. Василин, А.И. Обирин, В.Е. Талынев; под ред. проф. И.Ф. Ярулина. – Хабаровск: Хабаровский пограничный институт Федеральной службы безопасности Российской Федерации, 2008. – 348 с.
70. **Либина, Е. В.** Стили реагирования на стресс: психологическая защита или совладание со сложными обстоятельствами? / Либина Е.В., Либин А.В. // Либин А.В. (Ред). Стиль человека: психологический анализ. – М.: Смысл, 1998. – С. 190-205.
71. **Логинова, М. В.** Влияние жизнестойкости на успешную адаптацию личности студента к условиям обучения в ВУЗе / Логинова М.В. // Журнал «Гуманитарные и социально-экономические науки». – № 6. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 36-39.
72. **Логинова, М. В.** Жизнестойкость как внутренний ключевой ресурс личности / Логинова М.В. // Вестник Московского Университета МВД России. – № 6. – 2009. – С. 19-22.
73. **Логинова, М. В.** Жизнестойкость как выход за пределы самого

себя и реализация человеческой сущности / Логинова М.В., Одинцова М.А. // Психология человека в современном мире. Том I. Комплексный и системный подходы в исследованиях психологии человека. Материалы Всероссийской юбилейной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения С.Л. Рубинштейна. – М.: Институт психологии РАН, 2009. – С. 266-272.

74. **Логинова, Н. А.** Психобиографический метод исследования и коррекции личности: Учебное пособие / Логинова Н.А. – Алматы: Казак университету, 2001. – 172 с.

75. **Магомед-Эминов, М. Ш.** Личность и экстремальная жизненная ситуация / Магомед-Эминов М.Ш. // Вестник Моск. ун-та. Сер. 14, Психология. – 1996. – № 4. – С. 26-35.

76. **Мадди, Сальвадоре Р.** Смыслообразование в процессе принятия решений / Мадди Сальвадоре Р. // Психологический журнал. – 2005. – № 6. – Т.26. – С. 87-101.

77. **Мадди, Сальвадоре Р.** Теории личности: сравнительный анализ Мадди Сальвадоре Р. [Пер. с англ.]. – СПб., 2002. – 567 с.

78. **Маклаков, А. Г.** Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / Маклаков А.Г. // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 16-24.

79. **Максимова, В. Н.** Движение к взрослости: критерии и этапы / Максимова В.Н. // Мир психологии. – 2002. – № 3 (31). – С. 239-245.

80. **Мандрикова, Е. Ю.** Виды личностного выбора и их индивидуально-психологические предпосылки: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 – Общая психология, психология личности, история психологии / Е.Ю. Мандрикова. – М., 2005. – 27 с.

81. **Матеюк, О. А.** Аналіз соціально-психологічних методів впливу на особистість / Матеюк О.А., Потапчук Є.М. // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, випуск 3 (10), 2000. – С. 54-57.

82. **Медведева, Е. В.** Взаимосвязь ценностно-смысловых ориентации и жизнестойкости инвалидов / Е.В. Медведева // Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – 2008. – Выпуск 2. – С. 172-177.
83. Морское пиратство сегодня // Морской. – 2010. – № 8. – Одесса: ЧППОМ. – С. 14-15.
84. Морской разбой новый виток борьбы за спокойное море // Морской. – 2011. – № 14-18. – Одесса: ЧППОМ. – С. 16-18.
85. Моряки «Арианы»: «Любимая пытка пиратов – связывать и бросать на раскаленную палубу»: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://odessa.kp.ua/daily/130110/209781>. Дата обращения: 27.09.2011.
86. **Муздыбаев, К. З.** Стратегия совладания с жизненными трудностями / Муздыбаев К.З. // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Том 1. – Вып. 2. – С. 27-30.
87. **Муздыбаев, К. З.** Стратегия совладения с жизненными трудностями / Муздыбаев К.З. // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – № 2. – С. 58-67.
88. **Мэй, Р.** Мужество творить / Р. Мэй: [Пер. с англ.]. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2008. – 160 с.
89. **Мэй, Р.** Открытие бытия / Р. Мэй: [Пер. с англ.]. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2004. – 224 с.
90. **Наливайко, Т. В.** К вопросу осмысления концепции жизнестойкости С. Мадди / Наливайко Т.В. // Вестник интегративной психологии. Тезисы. – 2006. – Вып. 4. – С. 127-130.
91. **Наливайко, Т. В.** Смысл понятия жизнестойкость и связь ее с некоторыми чертами и свойствами личности / Наливайко Т.В., Наливайко Е.И. // Психолого-педагогические исследования в системе образования: Материалы Всероссийской научно-практической конференции: В 5 ч. Ч. 1 / Акад. повышен, квалиф. и перепод. раб. образ.; Южно-Уральск. гос. ун-т; Челяб. гос. пед. ун-т; Челяб. ин-т доп. проф.-пед. образ.; Отв.ред. Д.Ф.Ильясов. – Москва–Челябинск: Изд-во «Образование», 2004. – С. 95-98.

92. **Никифоров, Г. С.** Психология здоровья: [учеб. пособие] / под ред. Г.С. Никифорова. – Санкт-Петербург: Речь, 2006. – 479 с.
93. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
94. О проблеме пиратства у побережья Сомали: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://navoine.ru/articles/1708>. Дата обращения: 23.09.2011.
95. **Ожегов, С. И.** Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / под. ред. С.И. Ожегова, Н.Ю. Шведовой // Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
96. **Ольшанский, Д. В.** Психология терроризма / Д.В. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
97. **Осин, Е. Н.** Смыслоутрата как переживание отчуждения: структура и диагностика: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 – Общая психология, психология личности, история психологии / Е.Н. Осин. – М., 2007. – 23 с.
98. **Парсонс, Т.** О структуре социального действия / Т. Парсонс; пер. с англ. – М.: Торнтон и Сагден, 2000. – 335 с.
99. **Петровский, А. В.** Психология: Словарь 2-е издание исправленное и дополненное / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
100. Пиратство – 2008: беспрецедентные итоги // Бюллетень госфлотинспекции Украины. – 2009. – № 1-2. – С. 35-47.
101. Пираты — фактор национальной безопасности Украины: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://2000.net.ua/2000/aspekty/amplituda/70643>. Дата обращения: 17.09.2011.
102. Письмо моряка из Калининграда. Защита от пиратов: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://navoine.ru/articles/1236>. Дата обращения: 24.09.2011.

103. Политика ITF в отношении сомалийских пиратов // Морской. – 2011. – № 14-18. – Одесса: ЧППОМ. – С. 8-9.

104. **Потапчук, Є. М.** Відповідальність як ознака зрілості фахівця / Потапчук Є.М. / Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: Всеукраїнська науково-практична конференція [Серія: Психолого-педагогічні й філологічні науки], (Хмельницький, 19 листопада 2010 р.) / Державна Прикордонна служба України, національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький: НАДПСУ, 2010. – С. 167-168.

105. **Потапчук, Є. М.** Вплив соціально-психологічного клімату колективу на психічне здоров'я особистості / Потапчук Є.М. // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д. – К., 2003, т. V, ч. 2. – С. 337-342.

106. **Потапчук, Є. М.** Кризові стани у поведінці людини / Потапчук Є.М. // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. / За ред. Максименка С. Д. – К., 2001, т. III, ч. 8. – С. 350–354.

107. **Потапчук, Є. М.** Професіоналізм керівника як необхідна умова збереження психічного здоров'я підлеглого / Потапчук Є.М. // Збірник наукових праць № 18, ч. II. – Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2001. – С. 303-306.

108. **Потапчук, Є. М.** Прояви психічних розладів у людини та їх соціальна небезпека / Потапчук Є.М. // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д. – К., 2002, т. IV, ч. 7. – С. 210–214.

109. **Потапчук, Є. М.** Психічне здоров'я особистості: від норми до розладу / Потапчук Є.М. // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, випуск 13, 2001. – С. 59–62.

110. **Потапчук, Є. М.** Самовиховання як необхідна умова

самозбереження особистості / Потапчук Є.М. // Збірник наукових праць №24, ч. II. – Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2002. – С. 250-254.

111. **Потапчук, Є. М.** Сім'я як суб'єкт збереження психічного здоров'я особистості / Потапчук Є.М. // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. За ред. Максименка С. Д. – К, 2002, т. IV, ч. 6. – С. 214–218.

112. **Потапчук, Є. М.** Теоретичні основи соціально-психологічної системи збереження психічного здоров'я військовослужбовців / Потапчук Є.М. // Психологія. Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, випуск 23, 2004. – С. 253–260.

113. **Потапчук, Є. М.** Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців: Монографія / Є.М. Потапчук – Хмельницький: Вид-во Національної академії ДПСУ, 2004. – 323 с.

114. **Потапчук, Є. М.** Юридичні та психологічні аспекти шантажу / Потапчук Є.М. // Науковий вісник Державної прикордонної служби України / Науково-практичний альманах. – Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 2009. – №3. – С. 42-49.

115. Практикум по психологии состояний: учебн. пособ. / Под ред. проф. А.О. Прохорова. – СПб: Речь, 2004. – 480 с.

116. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. / Под ред. Д.Я. Райгородского – Самара.; Издательский Дом "Бахрах-М", 2011. – 672 с.

117. **Приходько, І. І.** Виявлення загроз психологічній безпеці особистості / І.І. Приходько // Психологія національної безпеки : III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22-23.09.2009 р.): тези доп. – Львів, 2009. – С. 88-90.

118. **Приходько, І. І.** Гносеологія проблеми психологічної безпеки особистості в сучасних наукових дослідженнях / І.І. Приходько // Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та

прикладні аспекти: матеріали наук.-практ. конф. Харків. нац. ун-т. внутр. справ (м. Харків, 24.04.2009 р.). – Харків, 2009. – С. 183-188.

119. **Приходько, І. І.** Концептуальний підхід для систематизації поняття психологічної безпеки людини / І.І. Приходько // Проблеми екстремальної та кризової психології. – Вип. 8. – Харків: НУЦЗУ, 2010. – С. 91-98.

120. **Приходько, І. І.** Небезпеки і загрози для психологічної безпеки особистості / І.І. Приходько // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – Вип. 1. – Львів: ЛДУВС. – 2009. – С. 37-48.

121. **Приходько, І. І.** Психологічна безпека як найважливіша умова підвищення ефективності праці персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності (теоретико-методологічний аспект) / І.І. Приходько // Психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності : тези доп. всеукраїнської наук.-практ. конф. (28.11.2008 р., м. Київ). – К.: КНУВС, 2008. – С. 32-33.

122. **Приходько, І. І.** Теоретико-методологічні основи вивчення та визначення категорії «психологічна безпека» персоналу, задіяного в екстремальних видах діяльності / І.І. Приходько // Психологічні технології в екстремальних видах діяльності: тези доп. V міжнар. наук.-практ. конф. (28–29.05.2009 р., м. Донецьк). – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2009. – С. 24-26.

123. Пытки моряков пиратами становятся обычным делом: [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://navoine.ru/articles/1539>. Дата обращения: 12.09.2011.

124. **Рассказова, Е. И.** Жизнестойкость и выбор будущего в процессе реабилитации / Рассказова Е.И. // Гуманитарные проблемы современной психологии: Известия Таганрогского радиотехнического университета. – 2005. – № 7. – С. 124–126.

125. **Рахимова, Р. М.** Молодежная политика ВУЗа среднего города / Р.М. Рахимова // Ежегодная научная конференция Сорокинские чтения. – М.:

МГУ им. Ломоносова, 2002.

126. **Ребер, А.** Большой толковый психологический словарь / Ребер Артур, – М.: Вече, 2000. – Т. 2. – 560с.

127. Рекомендуемая практика по защите от пиратов судов и судовладельцев // Морской информационный бюллетень. – №1. – Одесса: ФМПСУ, 2009. – С. 18-21.

128. **Рубинштейн, С. Л.** Бытие и сознание. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.

129. **Рубинштейн, С. Л.** Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000. – 712 с.

130. **Рыльская, Е. А.** Жизнеспособность человека в представлениях обыденного сознания / Е.А. Рыльская // Вестник МГОУ. – Серия «Психологические науки», 2008. – С. 100-106.

131. Самая любимая пытка пиратов: привязать руки к ногам и бросить на раскаленную палубу на 20 минут - моряки «Арианы»: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://most-odessa.info/articles/interview/3044.html#>. Дата обращения: 15.09.2011.

132. **Сафин, И. В.** Современные превентивные методы по защите морских судов от нападения и захвата пиратами / И.В. Сафин // Судовождение: Сб. научн. трудов / ОНМА Вып. 17. – Одесса: «ИздатИнформ», 2009. – С. 164–173.

133. Сбор подписей под петицией ITF против морского пиратства // Морской. – 2010. – № 8. – Одесса: ЧППОМ. – С. 12-13.

134. Свидетельство участника событий // Морской информационный бюллетень. – № 2. – Одесса: ФМПСУ, 2010. – С. 24.

135. **Сидоренко, Е. В.** Методы математической обработки в психологии / Сидоренко Е.В. – СПб.: Речь, 2001. – 350 с.

136. **Симонов, А. П.** Использование теории интегральной индивидуальности в юридической психологии / Индивидуальность человека: условия проявления и развития / Симонов А.П. – Пермь, 1988. – С. 16.

137. **Ситаров, В. А.** Воспитание жизнеспособных поколений: позиция И.М. Ильинского / В.А. Ситаров // Знание. Понимание. Умение. – Гуманитарные науки. – М. – 2006. – № 3. – С. 23-28.
138. **Собчик, Л. Н.** Метод цветowych выборов – модификация восьмицветового теста Люшера. Практическое руководство. / Собчик Л.Н. – СПб.: Речь, 2007. – 128 с.
139. **Собчик, Л. Н.** Введение в психологию индивидуальности. / Собчик Л.Н. – М.: ИПП-ИСП, 2000. – 512 с.
140. **Сова, Ю. И.** Смысловая саморегуляция жизнестойкого отношения студента к кризисным ситуациям: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 – Психология развития, акмеология / Ю.И. Сова. – Тамбов, 2009. – 228 с.
141. Современный толковый словарь. – М.: Большая Советская Энциклопедия, 1997. – 6110 с.
142. Сомалийские пираты и их визави. Всего лишь замечательный бизнес: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://navoine.ru/articles/1671>. Дата обращения: 16.09.2011.
143. **Сотниченко, Д. М.** Жизнестойкость как психологический феномен. Его значение в современных условиях службы в Армии / Сотниченко Д.М. // Вестник ТГПУ. – 2009. – Выпуск 8 (86). – С. 104-107.
144. **Спиридонов, Ю. А.** Феномен «укорененности в бытии»: онтологический анализ: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01 – Онтология и теория познания / Ю.А. Спиридонов. – Саратов, 2004. – 152 с.
145. **Стецишин, Р. И.** Личностно-психологические ресурсы жизнестойкости (на примере личности врача-клинициста): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 – Теория и методика профессионального образования / Р.И. Стецишин. – Краснодар, 2008. – 25 с.
146. **Стецишин, Р. И.** Направленность личности и жизнестойкость: психологическое исследование / Р.И. Стецишин // Вестник Адыгейского государственного университета. – Майкоп. – 2008. – № 3. – С. 35-47.

147. Теория и практика глубинной психокоррекция: Вторая Авт. Школа академика НАПН Украины Т.С. Яценко / Сост.: А.В. Глузман, А.Э. Мелоян, И.В. Евтушенко, С.Ш. Раджабова, Л.Г. Туз / Под редакцией академика Т.С. Яценко. – Ялта: РИО КГУ, 2009. – 221 с.

148. Теория и практика глубинной психокоррекция: Вторая Авт. Школа академика НАПН Украины Т.С. Яценко / Сост.: С.М. Аврамченко, Н.В. Дметерко, М.П. Зажирко, И.В. Евтушенко, А.Е. Мелоян, С.Ш. Раджабова / Под редакцией академика Т.С. Яценко. — Донецк: ДипиП, 2008. — 268 с.

149. Теорія та практика психологічної допомоги: навч. посіб. / [В. І. Пасічник, Л. Ф. Шестопалова, І. І. Приходько та ін.]. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2011. – 252 с.

150. **Терновский, В. Б.** Из опыта подготовки моряков по вопросам противодействия вооруженным нападениям на суда и предотвращение пиратских нападений / Терновский В.Б. // Морська освіта. – 2011. –№1-2. – С. 24-27.

151. **Тиллих, П.** Избранное. Теология культуры / П.Тиллих. – М.: Юрист, –1995. – 380 с.

152. **Топалов, В.П.** Организация и нормативное обеспечение охраны судна: Конспект лекций / В.П. Топалов, В.Г. Торский, Л.А. Позолотин; М-во образования и науки Украины, ИКЦ Одес. нац. морской акад.; Отд-ние Морского ин-та Великобритании в Украине (Морской ин-т Украины). – Одесса: Астропринт, 2009. – 216 с.

153. Три плена «Леманна Тимбера»: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://2000.net.ua/2000/derzhava/amplituda/42912>. Дата обращения: 28.09.2011.

154. У нынешних пиратов есть своя фондовая биржа: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://navoine.ru/articles/1789>. Дата обращения: 02.09.2011.

155. Упрощение процедур по найму вооруженной охраны против пиратов: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://navoine.ru/articles/1246>. Дата обращения: 01.10.2011.

156. Faïna и не только – окончательные итоги : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.otechestvo.org.ua/main/20092/2914.htm>. Дата обращения: 22.09.2011.

157. **Фетискин, Н. П.** Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – 2-е изд., доп. – М.: Психотерапия, 2009. – 544 с.

158. **Франкл, В.** Воля к смыслу / Виктор Франкл; [Пер. с англ. Д. Гурьева, А. Суворовой]. – М.: ЭКСМО-Пресс: Апрель пресс, 2000. – 368 с.

159. **Франкл, В.** Доктор и душа / Франкл В. [пер. с английского А.А. Бореев]. – СПб.: Ювента, 1997. – 287 с.

160. **Франкл, В.** Человек в поисках смысла. Сборник: Пер. с англ. и нем./ Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева; вст. ст. Д. А. Леонтьева. — М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

161. **Хайдеггер, М.** Бытие и время / М. Хайдеггер; [пер. с нем. В.В. Библихина]. – Харьков: Фолио, 2003. – 503 с.

162. **Харитонов, Е. В.** Востребованность как фактор жизнестойкости личности / Е.В. Харитонов // Материалы IV съезда психологов образования России. – М., 2008. – С. 379-380.

163. Цена пиратства // Морской. – 2011. – № 17-18. – Одесса: ЧППОМ. – С. 14-15.

164. **Циринг, Д. А.** Исследование жизнестойкости у беспомощных и самостоятельных подростков: [Текст] / Д. А. Циринг // Вестн. Том. гос. ун-та. – 2009. – № 323. – С. 336-342.

165. **Чудновский, В. Э.** К вопросу о психологической сущности устойчивости личности / Чудновский В.Э. // Психология личности: сборник статей / Сост. А.Б. Орлов. 2-е изд. доп. – М.: ООО «Вопросы психологии», 2003. – С. 77-87.

166. **Чудновский, В. Э.** К проблеме адекватности смысла жизни / Чудновский В.Э. // Мир психологии. – 1999. – № 2. – С. 74-80.

167. **Шакурова, З. А.** О смысловых составляющих понятия жизнестойкость / Шакурова З.А., Наливайко Т.В., Наливайко Е.И. // Теоретическая, экспериментальная и прикладная психология: Сборник научных трудов / Под ред. Н.А.Батурина. – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2003. – С. 160-164.

168. **Шакурова, З. А.** Связь жизнестойкости со смысложизненными ориентациями и стилем саморегуляции / Шакурова З.А., Наливайко Т.В. // Материалы ежегодной всероссийской научно-практической конференции психологов-практиков (г. Москва, 10-13 февраля 2005 года) / Под редакцией Сукманюк А.Н. – Москва, 2005. – С. 183-186.

169. **Шапаренко, О.** Моряки «Арианы»: «Любимая пытка пиратов – связывать и бросать на раскаленную палубу»: [Электронный ресурс] / Олег Шапаренко // Комсомольская правда. – Режим доступа: <http://morprom.ru/news/14079/>. Дата обращения: 03.09.2011.

170. **Шарапов, В. В.** Педагогические аспекты психофизиологической подготовленности «подфлажного моряка» (гражданина Украины) к противодействию пиратам / Шарапов В.В. // Морское обозрение. – 2010. – №1. – С.16-17.

171. **Шафран, Л. М.** Теория и практика профессионального психофизиологического отбора моряков. / Л.М. Шафран, Є.М Псядло. – О.: Фенікс, 2008. – 292 с.

172. **Шкуратова, И. П.** Личностные ресурсы как фактор совладания с кризисными ситуациями / Шкуратова И. П., Анненкова Е. А. // Психология кризиса и кризисных состояний. Междисциплинарный ежегодник. – 2007. – Вып.4. – С. 17-23.

173. **Эткинд, А. М.** Цветовой тест отношений (ЦТО). Методические рекомендации / А.М. Эткинд, Е.Ф. Бажин. – Л.: Ленинградский научно-исследовательский психоневрологический институт, 1985. – 18 с.

174. Юридические аспекты борьбы с морским пиратством // Морской информационный бюллетень. – № 1. – Одесса: ФМПСУ, 2009. – С. 22-23.

175. **Яценко, Т. С.** Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубиннопсихологический аспект) / Т.С.Яценко, Я.М.Кмит, Л.В.Мошенская. – М.: СИП РИА, 2000. – 227 с.

176. **Яценко, Т. С.** Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика / Т.С. Яценко, М.Г.Чобітько, Т.І.Донцевич. – Черкаси: "Брама", 2003. – 216 с.

177. **Allred, K. D.** The Hardy Personality: Cognitive and physiological responses to evaluative threat / Allred Kenneth D. and Smith Timothy W. // Journal of Personality & Social Psychology. – Feb. –V56 (№2). – 1989. – P. 257-266.

178. **Antonovsky, A.** Complexity, conflict, chaos, coherence, coercion and civility / A. Antonovsky. – Social Science Medicine. – 1993. – 37. – P. 969-981.

179. **Antonovsky, A.** Health, Stress and Coping / A. Antonovsky. – San Francisco: Jossey-Bass, – 1979. – 109 p.

180. **Antonovsky, A.** The structure and properties of the sense of coherence scale / A. Antonovsky. – Social Science Medicine. – 1993. – 36. – P. 725-733.

181. **Clarke, D. E.** Vulnerability to stress as a function of age, sex, locus of control, hardiness and type a personality / Clarke David E. // Social Behavior and Personality. – 1995. – V23 (№3). – P. 285-286.

182. **Ellis, A.** Rational Emotive Behavior Therapy: A Therapist's Guide / Ellis Albert and Catharine MacLaren // Atascadero, C.A: Impact Publishers. – 2004. – 166 p.

183. **Florian, V.** Does hardiness contribute to mental health during a stressful real-life situation? The roles of appraisal and coping / Florian Victor, Mikulincer Mario, Taubman Orit. // Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – Apr.68(4). – P. 687-695.

184. **Funk, S. C.** «A Critical Analysis of the Hardiness Scale's Validity and Utility» / Funk Steven C. and Kent B. Houston. // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1987. – №53. – P. 572–578.
185. **Greenberg, J. S.** *Comprehensive stress management* / Jerrold S. Greenberg. – 10th ed. – New York: The McGraw-Hill Companies, 2008. – 465 p.
186. **Huang, C.** Hardiness and stress: A critical review / Huang, Cindy // *Maternal-Child Nursing Journal*. – 1995. – Jul-Sep. – V23 (№3). – P. 82-89.
187. **Hurlburt, K.** *The Human Cost of Somali Piracy*. / K. Hurlburt. – Louisville: Oceans Beyond Piracy, 2011. – 33 p.
188. **Khoshaba, D.** Early Antecedents of Hardiness / Khoshaba, D., & Maddi, S. // *Consulting Psychology Journal*. – Spring. – 1999. – Vol. 51(№2). – P. 106-117.
189. **Kobasa, S. C.** «Effectiveness of Hardiness, Exercise, and Social Support as Resources Against Illness»/ Kobasa Suzanne C., et al. // *Journal of Psychosomatic Research*. – 1985. – №29.– P. 525–533.
190. **Kobasa, S. C.** «Type A Hardiness» / Kobasa Suzanne C., Salvatore R. Maddi and Marc A. Zola. // *Journal of Behavioral Medicine*. – 1983. – №6. – P. 41–51.
191. **LaGreca.** The Psychosocial factors in surviving stress. Special Issue: Survivorship: The other side of death and dying / LaGreca // *Death studies*. –1985. – V9(№1). – P. 23-36.
192. **Lazarus, R. S.** Psychological stress and coping in adaptation and illness / R.S. Lazarus // *Intern. J. Psychiat. Med*. – № 5. – 1974. – P.321-333.
193. **Leak, G.** Relationship between social interest, alienation, and psychological hardiness / Leak Gary K., and Williams Dale E. // *Individual Psychology: Journal of Adlerian Theory Research and Practice*. – 1989. – Sept. V45 (n3). – P. 369-375.
194. **Lee, H. J.** Relationship of Hardiness and current life events to perceived health in rural adults / Lee Helen J. // *Research in Nursing and Health*. – 1991. –Oct. V14 (№5). – P. 351-359.

195. **Maddi, S. R.** Hardiness and Mental Health / Maddi Salvatore R., and Khoshaba Deborah M. // *Journal of Personality Assessment*. – 1994. – Oct. V63 (№2). – P. 265-274.
196. **Maddi, S. R.** Hardiness: Operationalization of Existential Courage / Maddi Salvatore R. // *Journal of Humanistic Psychology*. – 2004. – Vol. 44, № 3. – P. 279-298.
197. **Nagy, S.** Relations between preventive health behavior and hardiness / Nagy Stephen and Nix Charles L. // *Psychological Reports*. – 1989. – Aug. V65 (№1). – P. 339-345.
198. **Rhodewalt, F.** On the relationship of hardiness to the Type A behavior pattern: Perception of life events versus coping with life events / Rhodewalt Frederick and Agustsdottir Sjöfn // *Journal of Research in Personality*. – 1989. – Jun. – V18 (№2). – P. 211-223.
199. **Rush, M. C.** Psychological resiliency in the public sector: «Hardiness» and pressure for change / Rush Michael C., Schoael William A., and Barnard Steven M. // *Journal of Vocational Behavior*. – 1995. – Feb 46(1). – P. 17-39.
200. **Scheier, M. F.** Dispositional optimism and physical well being: The influence of generalized outcome expectancies on health. Special Issue: Personality and Physical Health / Scheier Michael F. and Carver Charles S. // *Journal of Personality*. – 1989. – Jun. – V55(2). – P. 169-210.
201. **Sheppard, J. A.** The Relationship of Hardiness, Gender, and Stress to Health Outcomes in Adolescents / Sheppard James A., Kashani Javad. H. // *Journal of Personality*. – 1991. – Dec. V59 (4). – P. 747-768.
202. **Siddiq, S. H.** Recall of past experiences and their self-evaluated impact on hardiness-related characteristics / Siddiq S. H. and Hasan Quamar // *Journal of Personality & Clinical Studies*. – 1998. – Mar-Sep. 14(1-2). – P. 89-93.
203. **Solcava, I.** Relation between psychological Hardiness and Physiological Response / Solcava Irva and Sykora J. // *Homeostasis in Health & Disease*. – 1995. – Feb. V36 (1). – P. 30-34.

204. **Solcova, I.** Daily stress coping strategies: An effect of Hardiness / Solcova Irva and Tomanek Pavel // *Studia Psychologica*. – 1994. – V36 (5). – P. 390-392.

205. **Tillich, P.** The courage to be / P. Tillich. – N.Y: New Haven: Yale University Press. – 1952. – 175 p.

206. **Wiebe, D.** Hardiness and stress moderation: A test of proposed mechanisms / Wiebe Deborah J. // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1991. – Jan. – V60 (1). – P. 89-99.

207. **Williams, P. G.** Coping processes as mediators of the relationship between Hardiness and health / Williams Paula G., Wiebe Deborah J. and Smith Timothy W. // *Journal of Behavioral Medicine*. – 1992. – Jun. V15 (3). – P. 237-255.

ДОДАТКИ

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ТЕРМІНІВ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ПІРАТСТВО

Пірат – морський розбійник будь-якої національності, який в різні часи грабував кораблі за власним бажанням [95].

Долонійці (Dolopians) – давньогрецькі пірати, також відомі як скірійці, у другій половині VI століття до нашої ери селилися на острові Скірос. Основним районом їх діяльності було Егейське море.

Ушкуйники – новгородські річкові пірати, що промишляли по всій Волзі аж до Астрахані, в XIV столітті. Пограбування ними Костроми призвело до того, що місто було перенесено на нове, нинішнє місце.

Пірати Північної Африки, які курсували на шебеках та інших швидкохідних суднах у водах Середземного моря; вони також нерідко з'являлися і в інших морях. Крім нападу на торговельні кораблі здійснювали рейди і на прибережні землі з метою захоплення рабів. Базувалися в портах Алжиру і Марокко, часом будучи їх фактичними правителями. Представляли значну проблему для ведення середземноморської торгівлі. Особливо відзначилися в боротьбі з ними мальтійці, які тривалий час виконували антипіратську функцію.

Флібустьєр – морський розбійник XVII століття, який грабував, головним чином, іспанські кораблі і колонії в Америці. Слово походить від голландського «vrijbouter» (англійською – freebooter) – «вільний добувач». Французькі пірати, що влаштувалися в першій половині XVII століття на Антильських островах, трансформували цей термін у «flibustier».

Флібустьєр майже завжди був забезпечений особливою дозвільною грамотою. Вона називалася «комісією» (commission), або каперським свідоцтвом (letters of marque). Відсутність комісії робила флібустьєра звичайним піратом, тому флібустьєри завжди прагнули її роздобути. Вона надавалася, як правило, під час війни; в ній зазначалося, на які кораблі і

колонії має право нападати її володар і в якому порту збувати свої трофеї. Губернатори англійських і французьких островів Вест-Індії, чий колонії не отримували достатньої військової допомоги від метрополій, за гроші видавали такі папери будь-якому капітану.

Флібустьєри, що представляли собою багатонаціональні спільноти ізгоїв, вихідців з різних соціальних груп, дотримувалися своїх власних законів і звичаїв. Перед походом вони укладали між собою особливу угоду англійською *agreement*, французькою – *chasse-partie* (шасі-парті, або мисливський договір), в якому передбачалися умови розподілу майбутньої здобичи і правила компенсації за отримані рани і каліцтва (свого роду страховий поліс). На Тортузі або в Петі-Гоав (на Гаїті) пірати віддавали французькому губернатору 10 % з видобутку, на Ямайці (у 1658-1671 роках) – 1/10 частину на користь верховного лорда-адмірала Англії і 1/15 частину – на користь короля. Часто капітани флібустьєрів мали кілька комісій від різних націй. Хоча основним об'єктом їх набігів були іспанські кораблі і поселення в Новому Світі, нерідко під час воєн між Англією, Францією і Голландією вони залучалися колоніальною адміністрацією для походів проти ворожих держав. В такому випадку англійські флібустьєри іноді нападали на французів і голландців, а наприклад, французькі флібустьєри – на англійців і голландців.

Корсар – слово з'явилося на початку XIV століття від італійського «корса» і французького «ла корса». Цим терміном у країнах романської мовної групи позначався капер. У воєнний час корсар отримував від влади своєї (чи іншої) країни каперське свідоцтво (корсарський патент) на право грабежу ворожої власності, а в мирний час міг використовувати так звану репресійну грамоту (яка давала йому право на відплату за завдану йому шкоду з боку підданих іншої держави). Корсарські судна споряджались аматорами (приватним судновласником), який, як правило, і купував у влади корсарський патент або репресійну грамоту. Капітани та члени команд такого корабля називалися корсарами. У Європі слово «корсар» використовувалося

французами, італійцями, іспанцями і португальцями як по відношенню до своїх «морських партизан», так і відносно іноземних джентльменів удачі (наприклад, берберійців). У країнах німецької мовної групи синонімом «корсара» є «капер», а в англомовних країнах – приватир (від латинського слова *privatus* – приватний).

Капер – приватна особа, яка отримала від держави ліцензію (грамоту, патент, свідоцтво, доручення) на захоплення і знищення суден ворожих та нейтральних країн в обмін на обіцянку ділитися з наймачем. Така ліцензія англійською називалася *Letters of Marque* – каперське свідоцтво. Слово «капер» походить від голландського дієслова *keren* або німецькою *kapern* – захоплювати. У країнах романської мовної групи йому відповідає корсар, а в англомовних країнах – «приватир».

Печелінг або флекселінг – так в Європі і Новому Світі називали голландських каперів. Назва пішла від основного порту їх базування – Фліссінген. Термін цей з'явився десь у середині 1570-х років, коли досвідчені і витривалі голландські моряки, які називали себе «морськими шахраями», завоювали велику славу в усьому світу, а крихітна Голландія стала однією з лідируючих морських країн.

Клефти, або морські гайдуки (хайдути) – грецькі пірати в епоху Османської імперії, які нападали в основному на турецькі кораблі.

СТИСЛА ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ПІРАТСТВА

Піратство у своїй примітивній формі – морських набігів з'явилося одночасно з мореплаванням і, як не дивно, раніше морської торгівлі. Такими набігами займалися всі прибережні племена, що опанували основи мореплавання.

З появою цивілізації межа між піратами і торговцями довгий час залишалася умовною: мореплавці торгували там, де не відчували себе достатньо сильними, щоб грабувати та захоплювати в полон.

Особливо поганій слави зажили і наймайстерніші торговці стародавнього світу – фінікійці. Античні пірати, на відміну від піратів Нового часу, нападали не стільки на судна, скільки на прибережні селища і окремих подорожніх, з метою захоплення їх та продажу в рабство (пізніше також стали вимагати викуп за знатних бранців). У міру розвитку торгових і правових зв'язків між країнами і народами піратство стало усвідомлюватися як один із найбільш тяжких злочинів і почали робитись спроби спільної боротьби з цим явищем.

Розквіт античного піратства припадає на епоху анархії, викликаній Цивільними війнами в Римі, причому базою піратів була гірська місцевість Кілікія з її фортецями; базами піратів також служили острови (особливо Крит).

Римське піратство здобуло особливого розквіту після того, як Мітрідат VI Євпатор уклав союз із кілікійськими піратами, що за своєю суттю був спрямований проти Риму. У цю епоху серед жертв піратів виявився, зокрема, молодий Юлій Цезар. Зухвалість піратів зросла до того, що вони нападали навіть на порт Риму – Остію – і одного разу захопили двох преторів разом зі свитою та відзнаками.

В 67 році до н. е. Гней Помпей отримав надзвичайні повноваження для боротьби з піратами і флот у складі 500 кораблів. Розділивши Середземне

море на 30 районів і направивши в кожен район ескадру, Помпей загнав піратів у гірські фортеці Кілікії, які потім взяв. Протягом трьох місяців піратство в Середземному морі було повністю ліквідовано. Воно відновилося з наступним витком громадянських війн, причому на цей раз піратів очолив син Помпея – Секст Помпей, який після вбивства Цезаря зміцнився на Сицилії і намагався блокувати Італію. З кінцем громадянських воєн море стало безпечним.

Піратів у Римі страчували, як і розбійників, розп'яттям на хресті.

Символіка смерті, яка була наявна на піратських прапорах (а вони визначалися скоріше «куражем» команди – це були, наприклад, схрещені шаблі, смерть із косою, скелет із кубком тощо), не була безпосередньо пов'язана з жорстокістю у відношенні до супротивника. І лише прапор із зображенням пісочного годинника (символ кінця буття) ясно говорив – полонених не брати.

Найпоширенішим засобом ведення морського бою піратів був абордаж (фр. *abordage*). Кораблі супротивників зближувалися на максимально близьку відстань, як правило, борт у борт, після чого обидва кораблі міцно зчіплювалися за допомогою кішок і снастей. Потім на корабель противника висаджувалася абордажна команда, підтримувана вогнем з марсів...

СОМАЛІ У ЦИФРАХ

- Держава Сомалі отримала незалежність в 1960 році, коли об'єдналися колишні Британське Сомалі й Італійське Сомалі.
- У 1969 році в результаті військового перевороту до влади прийшов Мохаммед Сіад Барре, що оголосив курс на будівництво соціалізму з ісламською специфікою.
- В 1970-1977 роках Радянський Союз надав Сомалі значну військову та економічну допомогу, радянський флот отримав у своє розпорядження базу в Бербері.
- 300 доларів США дорівнює середньорічний дохід сомалійців.
- Більше 80 відсотків міжнародних перевезень найрізноманітніших товарів здійснюється морем.
- У рік через Аденську затоку проходить до 20000 суден, за добу – до 250. Через канал в обох напрямках проходить близько 700 млн. тонн вантажів. Це, зокрема, морські перевезення 7 % всієї нафти, споживаної людством, або 30 % нафти і газу, споживаних Європою.
- 300000 осіб загинуло в Сомалі від голоду в 1991-1992 роках.
- З 1991 року Сомалі фактично перестало існувати як держава. З тих пір централізована економіка і фінансова система не діють. Основним джерелом заробітку місцевого населення є піратство. У насиченій зброєю країні не є важкою справою організувати добре оснащені рейдерські групи. Місцева влада (вірніше, польові командири і племінні лідери) не зацікавлені в будь-якій протидії піратству, оскільки вона не впливає на їх міжнародний статус. Польові командири або закривають очі на піратський промисел, або беруть участь у ньому самі [29].

СТАТИСТИКА ПІРАТСЬКИХ НАПАДІВ

1991 р. – зареєстровано 107 піратських нападів на морські судна.

1995 – 188 нападів, загинуло 26 моряків.

1996 – 224 напади, загинуло 26 моряків.

1998 – 202 випадки нападів піратів.

1999 – 285 нападів піратів.

2000 – 469 піратських нападів, 72 моряків було вбито й 99 поранено.

2002 – 370 нападів, 68 з яких із використанням вогнепальної зброї, 10 моряків було вбито.

2003 – 445 нападів, 100 з яких із використанням вогнепальної зброї. Було вбито 21 моряка, 71 моряк і пасажир безвісти пропали, 359 людей було взято у полон. В 311 випадках судна було взято на абордаж, 19 кораблів викрадено.

2004 – 325 нападів, в результаті яких 30 моряків було вбито, 86 – викрадено, 148 – взято в заручники, 59 – поранено.

2005 – 276 піратських нападів.

2006 – 239 піратських нападів, з яких 12 безпосередньо у берегів Нігерії, у водах Сомалі – на 10 кораблів. В результаті нападів піратів 17 осіб отримали поранення.

2007 – 263 піратських нападів на морські судна, з яких 42 – у берегів Нігерії, у водах Сомалі – здійснено напади на 31 корабель. Зброя використовувалась у 72 випадках. Пірати викрали 18 суден, вбили п'ятеро членів екіпажу, були

поранені 64 чоловіки, взято в заручники 292 людини, троє безвісти зникли.

2008 – 293 напади піратів, захоплено 49 суден, взято в заручники 889 моряків. В ході нападу було відкрито вогонь по 46 суднах. 32 моряків було поранено, 11 вбито, 21 пропав безвісти (наймовірніше, загинули). Зброю було застосовано в 139 нападах.

2009 – 406 піратських нападів. Піратам вдалось захопити 49 суден із 1052 членами команд на борту. 8 моряків було вбито і 68 отримали поранення.

2010 – 445 піратських нападів. Піратам вдалося захопити 53 судна із 1190 членами команд на борту. 4185 моряків були атаковані піратами. На суднах захоплених піратами, в 2010 році знаходилось 1432 моряки [29].

**ОСНОВНІ МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ ДО РЕКОМЕНДАЦІЙ
ПО ЗАХИСТУ ТОРГОВИХ СУДЕН ВІД НАПАДІВ ПІРАТІВ І
ОЗБРОЄНИХ ГРАБІЖНИКІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ МОРЯХ ТА
ВНУТРІШНІХ ВОДАХ РЯДУ ДЕРЖАВ**

Резолюція Асамблеї ІМО А.545 (13) від листопада 1983 року була першим офіційним повідомленням з рекомендаціями про необхідні дії в разі піратського нападу[152].

У 1988 році ІМО прийнято Конвенцію про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, – Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation, 1988 (SUA) [15]. Головна мета Конвенції – забезпечити та вжити відповідні дії проти осіб, що вчинили незаконні і навмисні дії проти безпеки судна.

Стаття 3 Конвенції включає в ці дії:

- захоплення судна силою;
- акти насильства проти осіб, які перебувають на борту судна;
- розміщення на борту судна речовин або пристроїв, які можуть зруйнувати або завдати шкоди судну;
- руйнування або пошкодження морського навігаційного обладнання чи створення перешкод для його експлуатації;
- повідомлення завідомо неправдивих відомостей, які можуть створити загрозу мореплаванию.

Стаття 3 Конвенції до таких злочинів відносить також загрози з метою примусу до вчинення злочинів проти безпеки судна і його екіпажу[152].

Дані дії, вчинені незаконно і навмисно, є тяжкими злочинами, і кожна держава-учасниця Конвенції зобов'язана або покарати злочинця, або передати іншій державі-учасниці Конвенції, під чию юрисдикцію підпадає злочин, за принципом «покарай або видай». Кожна держава передбачає відповідні покарання за вказані злочини, виходячи з того, що вони

розглядаються в якості тяжких злочинів.

Резолюція Асамблеї ІМО А.683 (17) – «Запобігання і придушення піратських нападів на судна» (1991). Уряди морських держав зобов'язувалися повідомляти про всі інциденти на судах їх флоту, а також сприяти підвищенню ефективності роботи служб берегової охорони з попередження піратських дій [152].

У 1993 році Комітетом з безпеки на морі (КБМ) підготовлено дві директиви і розіслано в компанії, а також морським адміністраціям у вигляді циркулярів [152]. Перший (MSC/Circ.622) містив рекомендації урядам щодо запобігання та придушення збройного розбою на морі. Другий (MSC/Circ.623) – «Керівництво для судновласників і судових операторів, капітанів і екіпажів з питань запобігання та дій при піратському нападі на судно» [15]. В Керівництві наводяться основні дії на судні з перетворення нападу піратів і у випадку, коли він стався. Рекомендується:

- маневром судна не допускати перехід піратів на борт;
- вести посилене спостереження;
- закрити весь зовнішній контур, щоб нападники не могли потрапити всередину судна;
- пожежні насоси й рукави повинні бути в готовності;
- на берег потрібно передати повідомлення про напад і попросити допомоги місцевих органів з боротьби з піратами;
- на якірних стоянках біля берегів Африки, Південної Америки не слід повідомляти про свої координати, щоб не «навести» морських розбійників на судно;
- потрібно бути готовими до несподіваних атак, використовувати, при необхідності, радар, прожектори.

У 1999 році КБМ почав працювати над проектом зводу законів (Кодексу) про кримінальну відповідальність за вчинення нападу або захоплення екіпажу, пасажирів, вантажів або судів. В остаточному вигляді цей Кодекс поки не прийнято ІМО [152; 174].

Визначення піратських дій та рекомендації урядам за їх придушення містяться також у Конвенціях ООН: про відкрите море (1958) і з морського права (1982).

У ряді морських держав законодавчі акти щодо безпеки мореплавання містять положення, спрямовані на припинення збройного грабежу і піратських дій проти судів і покарання винних у цих злочинах. Так, нещодавно в Китаї та Індії засуджено на тривалі строки тюремного ув'язнення членів злочинних угруповань, які насильницьким шляхом захопили торгові судна і вантажі з метою особистої наживи.

Інформація про інциденти з піратами постійно збирається й аналізується Міжнародним морським бюро (ММБ); відповідні дані про небезпечні щодо піратських атак і збройних нападів райони розсилаються зацікавленим державам і судноплавним підприємствам [152].

Судновласники і власники вантажів об'єднують фінансові ресурси у фонди із розробки заходів по боротьбі зі злочинністю на морі, навчання й оснащення сил берегової охорони в місцях зосередження піратського бізнесу. У квітні 2000 року в Японії відбулася Конференція з боротьби з піратством. Зокрема її результатом стала угода між Індією та Японією про співпрацю в області протистояння морському піратству під гаслом «За безпечне, чисте і надійне море». Нещодавно в США Центр з вивчення проблем Азії опублікував дослідження «Піратство в Азії: зростаюча небезпека Морській торгівлі», яке містить ряд рекомендацій Адміністрації США по боротьбі з піратством. Зокрема рекомендується створити фонд для організації тренінгів іноземних служб патрулювання і берегової охорони проти піратства; підняти в ООН питання про те, щоб Міжнародна морська організація взяла на себе відповідальність і розробку конкретних рекомендацій щодо прийняття специфічних заходів безпеки, а також реформування сил берегової охорони у країнах Південно-Східної Азії.

У 1992 році було засновано Міжнародний центр з пошуку жертв піратства – The Piracy Reporting Centre. Центр фінансується добровільними

пожертвами судноплавних компаній та асоціацією клубів Protection & Indemnity (P & I). The Piracy Reporting Centre веде статистику і відстежує випадки нападів на судна, формуючи тим самим інформаційний масив специфіки сучасного піратства [152].

НЕСМЕРТЕЛЬНІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ СУДНА ВІД НАПАДІВ ПІРАТІВ

Відомо, що міжнародне законодавство забороняє зберігання та застосування екіпажем цивільного судна вогнепальної зброї [155]. Тим не менш, судновласники замість зброї можуть оснащувати свої судна іншими засобами захисту. Деякі засоби є спеціально призначеними, новітніми пристроями, які застосовуються для охорони і захисту судна. Наприклад, лазерні технології пропонують сліпучі гармати, що дають дезорієнтуючі спалахи. Також можуть бути використані акустичні пристрої далекої дії (акустична гармата), яка здатна шляхом створення спрямованої звукової хвилі на дистанції більше 500 метрів оглушати піратів і болісно травмувати їх барабанні перетинки. Для розвідки підозрілих об'єктів розроблено дистанційно керовані роботи-катери. Також пропонуються камери нічного спостереження, що дозволяють виявити піратські човни на відстані до двох миль. З метою ураження піратів сильним, але не смертельним, ударом струму, леєри й огорожі можуть бути приєднані до джерел високої напруги. Слизька піна також може бути використана на леєрах і палубі для зменшення захоплення шляхом створення поверхні типу «льодового катка» [16].

Базові рішення проблеми перекриття доступу для проходу на судно, як правило, включають колючий дріт, закріплену по периметру борта судна на спеціальних кронштейнах, висунутих за борт. Елементи обладнання судна – такі як пожежні рукави, сліпучі вогні й приголомшуючі сирени, також можуть знайти застосування як не смертельні засоби захисту. Використання водяних і / або пінних моніторів зарекомендувало себе як ефективний спосіб захисту від піратів: водяні струмені не тільки не дають човнам підійти впритул до борту судна, але й заважають піратам піднятися на борт. Слід заздалегідь встановити монітори в найбільш уразливих для проникнення піратів місцях і забезпечити їх дистанційне ввімкнення при нападі піратів.

Якщо подавати в систему гарячу воду, то водяний захист стає ще більш ефективним [132].

Щоб змусити екіпаж зупинити судно, під час атаки пірати часто використовують стрілецьку зброю. При цьому вони ведуть досить безладний вогонь, цілячись, головним чином, в місток. Для захисту надбудови судна від куль можна використовувати мішки з піском, сталеві кришки, а на стеклах – куленепробивну плівку. Надлишок легкозаймистих або вибухонебезпечних матеріалів, на зразок газових балонів, бажано здати в останньому порту заходу, решту – накрити кевларовими покривалами чи іншими захисними матеріалами [127].

Рекомендується заздалегідь визначити на судні місце, так звану «цитадель», де екіпаж зможе замкнутися і виграти час в очікуванні допомоги від військових. Цитадель є короткостроковим тимчасовим заходом захисту, й він лише тоді є ефективним, коли є шанси дочекатися підходу військових. Якщо весь екіпаж знаходиться в цитаделі поза фізичною досяжністю піратів, військові можуть, не ризикуючи екіпажем, штурмом звільнити судно. Необхідно, щоб цитадель було обладнано достатніми засобами зовнішнього зв'язку, бажано, щоб там були мінімальні запаси їжі та палива, щоб із цитаделі можна було вимкнути або запустити головний і допоміжний двигуни, керувати системою відеоспостереження, якщо вона є. В ідеалі, в цитаделі не повинно бути ілюмінаторів, а двері повинні бути достатньо стійкими. У разі загрози нападу на судно всі члени екіпажу повинні перейти в цитадель і перебувати там протягом усього часу нападу [150].

При проходженні судна через зону ризику необхідно посилити вахту додатковими спостерігачами, провести з ними попередній інструктаж і забезпечити їх біноклями [170]. Важливо забезпечити спеціальне спостереження за маленькими судами і рибальськими човнами, що наближаються або які важко побачити на радарі [102]. На містку повинні бути всі наявні на сьогодні фотографії суден-баз піратів. У темний час доби рекомендується використання нічної оптики. При виявленні піратських

плавальних засобів або підозрілих суден слід негайно повідомляти про них у протипіратський інформаційний центр Міжнародного морського бюро. При планованій піратській атаці слід ввімкнути суднову сирену, яка продемонструє піратам, що їх помічено, і судно готове до відсічі [16].

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПОНЯТЬ «СТІЙКІСТЬ» ТА «ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ»

Питання життєстійкості особистості мають величезне практичне значення, оскільки саме стійкість охороняє професіонала від дезінтеграції й особистісних розладів, створює основу внутрішньої гармонії, повноцінного психічного здоров'я, високої працездатності.

Дезінтеграцію особистості в сучасній психологічній науці розуміють як втрату організуючої ролі вищого рівня психіки в регуляції поведінки і діяльності, розпад ієрархії життєвих сенсів, цінностей, мотивів і цілей.
Психологічна стійкість індивідуума безпосередньо визначає його життєздатність, психічне і соматичне здоров'я.

Слово «стійкий» у багатьох мовах світу означає «стабільний, твердий, міцний, надійний».

У «Словнику синонімів російської мови» К.С. Горбачевича [32] дається два синоніми цього слова: «стабільність» і «рівновага».

Згідно англо-російського словника, термін *stability* перекладається як: 1) стійкість, стабільність, стан рівноваги; 2) сталість, твердість; а *mental stability* – психічна стабільність (стійкість).

У Великому тлумачному психологічному словнику А. Ребера [126] «стійкий» розуміється як характеристика індивіда, поведінка якого є надійною і послідовною. Його антонім – термін «нестійкий» – має у психології декілька значень. Два основних мають наступне тлумачення: 1) «нестійкий» – це індивід, що демонструє безладні і непередбачувані моделі поведінки й настрою; 2) «нестійкий» – це індивід, схильний демонструвати невротичні, психотичні або просто небезпечні для інших моделі поведінки.

«Стабільний» в цьому словнику пояснюється як риса (в теоріях особистості), що характеризується відсутністю надмірних емоційних змін. У цьому випадку часто використовується уточнююче слово «емоційна»

(стабільність).

У книзі Л.В. Куликова «Психогігієна особистості: основні поняття і проблеми», виданій в Санкт-Петербурзі в 2000 році, психологічна стійкість особистості розглядається як складна й ємна її якість, в якій поєднані цілі комплекси здібностей, широке коло різнорівневих явищ [61; 62].

Описуючи психологічну стійкість особистості, Л.В. Куликов на передній план виводить три аспекти психологічної стійкості:

- стійкість, стабільність;
- врівноваженість, відповідність;
- опірність (резистентність).

За словами Л.В. Куликова, *стійкість* проявляється в подоланні труднощів як здатність зберігати віру в себе, бути впевненим у собі, своїх можливостях, як здатність до ефективної психічної саморегуляції. *Стабільність* проявляється у збереженні здатності особистості функціонувати, здійснювати самоврядування, розвиватися, адаптуватися. *Знижена стійкість* призводить до того, що, опинившись в ситуації ризику (ситуації випробувань, ситуації втрат, ситуації соціальної депривації), людина долає її з негативними наслідками для психічного та соматичного здоров'я, для особистісного розвитку, для сформованих міжособистісних відносин [61; 62].

Врівноваженість Л.В. Куликов визначає як здатність розмірювати рівень напруги до ресурсів своєї психіки й організму. Рівень напруги завжди обумовлений не тільки стресорами і зовнішніми обставинами, а й їх суб'єктивною інтерпретацією, оцінкою. Врівноваженість як складова психологічної стійкості проявляється у здатності мінімізувати негативний вплив суб'єктивної складової у виникненні напруги, у здатності утримувати напругу в прийнятних межах. Врівноваженість – це також здатність уникати крайнощів у силі відгуку на події [62].

Опірність – це здатність до опору тому, що обмежує свободу поведінки, свободу вибору, як в окремих рішеннях, так і у виборі способу

життя в цілому. Найважливішою стороною опірності є індивідуальна й особистісна самодостатність в аспекті свободи від залежності [62].

Таким чином, *психологічна стійкість є якістю особистості, окремими аспектами якої виступають стійкість, врівноваженість, опірність. Саме психологічна стійкість дозволяє особистості протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігати здоров'я і працездатність у різних випробуваннях.*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ФЕНОМЕНА «HARDINESS» У ЗАГАЛЬНОСВІТОВІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

3.1. Концепція подолання кризових ситуацій В. Франкла

Друга світова війна принесла багато негараздів та спонукала людей до пошуку шляхів подолання стресу. Дослідженням цієї проблеми займався й австрійський психолог Віктор Франкл. Потрапивши у нацистські концентраційні табори, він по-новому поглянув на життя. Весь його життєвий та професійний досвід був реалізований у його концепції «Виживання крізь віру у себе».

«У кожного часу свої неврози – і кожному часу потрібна своя психотерапія» [160] – одна з центральних тез екзистенціального підходу В. Франкла. На його думку, сучасна людина має справу вже з фрустрацією не сексуальних потреб, як за часів З. Фрейда, а з фрустрацією потреб екзистенціальних. Сучасний пацієнт вже не стільки страждає від почуття неповноцінності, як за часів А. Адлера, скільки від глибинного почуття втрати сенсу, яке пов'язане з відчуттям порожнечі. У зв'язку з цим В. Франкл говорить про поняття екзистенціального вакууму [158].

Коли людина не знає ні того, що їй потрібно, ані того, що вона мусить, вона втрачає чітке уявлення про те, чого ж вона хоче. У результаті вона або хоче того ж, чого хочуть і інші (конформізм), або робить те, що інші хочуть від неї (тоталітаризм). За цими двома наслідками важливо не пропустити третього – появи специфічних невротичних захворювань – «ноогенних неврозів». На відміну від неврозів у вузькому сенсі слова, що за визначенням є психогенними захворюваннями, ноогенні неврози виникають не з комплексів і конфліктів у традиційному розумінні, а з докорів сумління, з ціннісних конфліктів і, не в останню чергу, – через екзистенціальну

фрустрацію, проявом і втіленням якої може в тому чи іншому випадку виступати невротична симптоматика.

Як відомо, А. Маслоу ввів класифікацію потреб, де поділив останні на нижчі та вищі, маючи на увазі при цьому, що задоволення нижчих потреб є необхідною умовою для того, щоб були задоволені і вищі [13; 99]. Цьому, однак, суперечить те, що потреба у визначенні сенсу життя і питання про нього виникають саме тоді, коли для людини настають важкі часи. Разом з цим він відмічає, що питання про сенс породжує не лише фрустрація нижчих потреб, але й їх задоволення, зокрема в «суспільстві достатку», тобто в такому суспільстві, де майже всі базові потреби є задоволеними.

В. Франкл виділив феномен, який він вважав фундаментальним для розуміння людини, – самотрансценденцію людського існування. За цим поняттям стоїть той факт, що людське буття повинно бути завжди орієнтоване назовні, на щось, що не є ним самим, на щось або на когось: на зміст, який необхідно здійснити, або на іншу людину, до якої тягнуться з любов'ю. Таким чином, з точки зору В. Франкла, людина, по суті, може реалізувати себе лише в тій мірі, в якій вона забуває про себе, не звертає на себе увагу.

А. Ейнштейн якось зауважив, що той, хто відчуває своє життя позбавленим сенсу, не тільки є нещасливим, але й навряд чи життєздатним [159]. В. Франкл вважає, що найбільші шанси вижити навіть у такій екстремальній ситуації як концентраційний табір мали ті, хто був спрямований у майбутнє, на діло, що їх чекало, на сенс, який вони хотіли реалізувати. Чи не полягає єдиний шанс на виживання людства в цілому у спільному для всіх завданні, в одному спільному прагненні до однієї загальної мети. Тобто, з точки зору В. Франкла, саме почуття сенсу зможе врятувати суспільство від деградації.

Спроба дати людині сенс звелася б до моралізування. А мораль у старому розумінні слова, з точки зору В. Франкла, вже доживає свого віку. Через якийсь час людина вже не буде моралізувати – вона онтологізуватиме

мораль. Одне з найголовніших тверджень В. Франкла: «Сенс не можна дати, його треба знайти. Сенс має бути знайдений, але не може бути створений» [160].

За В. Франклом, людина, яка вже не в змозі знайти у своєму житті сенс, так само як і вигадати його, тікаючи від почуття втрати сенсу, створює або нісенітницю, або суб'єктивний сенс. В останньому випадку це пов'язано з ризиком пройти в житті повз істинний сенс, істинну справу у реальному світі.

Сенс не тільки повинен, але і може бути знайдений, і в пошуках сенсу людину скеровує її совість. В. Франкл говорить, що совість – це орган сенсу. Її можна визначити як здатність виявити той єдиний і унікальний сенс, який криється в будь-якій ситуації. Совість належить до числа проявів, притаманних лише людині. Більше того, до останньої миті, до останнього подиху людина не знає, чи дійсно вона знайшла сенс свого життя, чи лише вірить в те, що цей сенс було здійснено.

На сучасному етапі усе частіше люди стикаються із почуттям втрати сенсу. Сенс – це також і конкретний зміст конкретної ситуації. Проте сенс є всюдисущим. В. Франкл стверджує, що немає такої ситуації, в якій би не було життям надано можливість знайти сенс, і немає такої людини, для якої життя не тримало б напоготові якусь справу [160].

В. Франкл зауважує, що життя має сенс і навіть, більше того, що воно зберігає цей сенс у будь-яких умовах і за будь-яких обставин, завдяки можливості знайти сенс навіть у стражданні. Людина не тільки шукає сенс у силу свого прагнення до сенсу, але і знаходить його трьома шляхами:

1. Людина може побачити сенс у дії, у створенні чого-небудь.
2. Людина бачить сенс у тому, щоб переживати щось.
3. Людина бачить сенс у тому, щоб когось любити.

Але навіть у безнадійній ситуації, перед якою людина є безпорадною, вона за певних умов здатна бачити сенс. Справа в позиції й установці, з якою вона зустрічає свою долю, якої вона не в змозі уникнути або змінити. Лише позиція і установка, на думку В. Франкла, дають людині можливість

продемонструвати те, на що здатна одна лише людина: перетворення, перетворення страждання у досягнення на людському рівні. У житті не існує ситуацій, які були б дійсно позбавлені сенсу. І все ж В. Франкл виділяє поняття екзистенціального вакууму, тобто відчуття втрати сенсу. І це він бачить у «суспільстві достатку», яке майже всі базові потреби, за А. Маслоу, не залишає незадоволеними. Це відбувається саме тому, що таке суспільство тільки задовольняє потребу, але не реалізує прагнення до сенсу. «Суспільство достатку» породжує і вдосталь вільного часу, який хоч і надає можливість для осмисленої організації життя, насправді лише ще сильніше сприяє прояву екзистенціального вакууму. В. Франкл говорить про можливість спостерігати це на прикладі так званих «недільних неврозів». Вже у 1933 році він описав картину хвороби при «неврозах безробіття». За відсутності роботи життя здається людям безглузким, а існування – марним. Їх пригнічує не безробіття як таке, а відчуття втрати життєвого сенсу. «У століття суспільства достатку більшість людей мають достатньо коштів для життя, проте багатьом людям зовсім невідомо, заради чого їм жити», – констатує В. Франкл [158].

Чи можна стверджувати, що життя ніколи і ні для кого не перестає мати сенс? Підставою для цього служить те, що людина в змозі навіть безвихідну ситуацію перетворити на перемогу, якщо розглядати її під людським кутом зору. Тому навіть страждання містить у собі можливість сенсу. Само собою зрозуміло, що мова тут йде тільки про ситуації, які не можна усунути, яких не можна уникнути і не можна змінити, про страждання, яке не може бути усунуте. Як лікар, В. Франкл, звичайно, має на увазі перш за все невиліковні хвороби, ракові пухлини і т. ін.

Саме там, де людина є безпорадною і позбавленою надії, будучи не в змозі змінити ситуацію, – саме там вона покликана і відчуває необхідність змінитися самій. В. Франкл говорить: «Страждання має сенс, якщо ти сам стаєш іншим».

3.2. Концепція «Мужність бути» П. Тілліха

Проблема подолання стресу викликала науковий інтерес не лише у психологічної науки, а й у філософів та навіть теологів. Одним з тих, хто розглядав внутрішні ресурси подолання стресу з точки зору екзистенціальної філософії, був Пауль Тілліх. У своїх працях він виділяє категорію мужності. З його точки зору, мужність – це самоствердження «всупереч», а саме всупереч тому, що намагається перешкодити Я ствердити самого себе [8; 151].

Також П. Тілліх розглядав категорію тривоги. Він виділяв три основні форми екзистенціальної тривоги – тривоги, породженої самим існуванням людини [151].

Три типи тривоги (за П. Тілліхом):

1. Тривога долі і смерті.
2. Тривога порожнечі й відсутності сенсу.
3. Тривога вини й осуду.

Окремо він виділяв патологічну тривогу, яка відрізняється від цих трьох видів тривоги [205].

Патологічна тривога (за П. Тілліхом) – це вид екзистенціальної тривоги, що виникає в *особливих умовах*. Характер цих умов залежить від того, як тривога співвідноситься із самоствердженням і мужністю. П. Тілліх вважає, що тривога прагне стати страхом, щоб знайти об'єкт, з яким може впоратися мужність. Вона не усуває тривоги: тривога є екзистенціальною, і її неможливо усунути. Однак мужність приймає тривогу небуття на себе. *Мужність* – це самоствердження «всупереч», а саме всупереч небуттю. Пауль Тілліх стверджує, що той, хто діє мужньо, приймає у своєму самоствердженні тривогу небуття на себе [151]. Обидва ці прийменники, «у» і «на», вживаються метафорично і вказують на те, що тривога є елементом єдиної структури самоствердження, а саме тим елементом, який надає

самоствердженню характеру «всупереч» і перетворює його в мужність. Тривога штовхає нас до мужності, оскільки альтернативою мужності може бути лише відчай. Мужність протистоїть розпачу, беручи тривогу на себе. Такий підхід П. Тілліха дає ключ до розуміння патологічної тривоги. Якщо людина є нездатною мужньо прийняти тривогу на себе, вона може ухилитися від екстремальної ситуації відчаю, сховавшись у невроті [205]. Вона, як і раніше, стверджує себе, але вже в обмеженій області. «Неврот – це спосіб позбутися небуття, позбувшись буття» [151]. П. Тілліх наголошує, що у невротичному стані самоствердження не відсутнє, навпаки, воно може бути дуже сильним і підкресленим. Однак Я, що стверджує себе, – це редуковане Я. Деякі, або навіть багато з його потенцій, не допускаються до актуалізації, бо актуалізація буття передбачає прийняття небуття і його тривоги. Той, хто є не здатним до потужного самоствердження всупереч тривозі небуття, змушений задовольнятися ослабленим, редукованим самоствердженням. Людина в цьому випадку стверджує щось менш значуще, ніж своє сутнісне або потенційне буття. Вона жертвує частиною своїх потенцій для того, щоб врятувати те, що залишилося. Ця схема пояснює двоїстість характеру невротика. Невротик є більш чутливим до загрози небуття, ніж нормальна людина. А оскільки, за П. Тілліхом, небуття відкриває таємницю буття, то невротик може виявитися більш творчою особистістю, ніж нормальна людина [151]. Характерна для його самоствердження обмежена екстенсивність може бути збалансована більшою інтенсивністю, проте ця інтенсивність концентрується в одній точці, що веде до спотвореного ставлення до реальності в її цілісності. Навіть якщо патологічна тривога набуває психотичних рис, моменти творчості все ж можливі. Такого роду прикладів достатньо в житті творчих людей. Історія культури доводить, що невротична тривога раз у раз проривається через перешкоди звичайного самоствердження і оголює такі рівні реальності, які, як правило, є прихованими від очей.

Ще однією категорією, нарівні з тривогою, яку П. Тілліх співвідносить

із мужністю, є «вітальність». *Вітальність*, – життєва сила, що знаходиться у взаємозв'язку з тим видом життя, якому вона дає силу. Так, силу людського життя неможливо відокремити від того, що середньовічні філософи називали «інтенціональністю» – ставленням до сенсів. Вітальність людини є сильною настільки, наскільки сильною є її інтенціональність, і навпаки: вони є взаємозалежними. Це робить людину найбільш вітальною з усіх живих істот. За П. Тілліхом людина здатна трансцендувати задану ситуацію, а ця здатність спонукає її до виходу за власні межі, до творчості [205]. *Вітальність* – це сила, яка дозволяє людині творити за межами самої себе, не втрачаючи при цьому самої себе. Чим більшою творчою силою володіє жива істота, тим більшу вітальність вона має. Творений людиною світ техніки є найбільш яскравим виразом людської вітальності в її безкінечній перевазі над тваринною вітальністю. Лише людина володіє досконалою вітальністю, бо лише вона має найвищу інтенціональність.

Таким чином, підхід «мужність бути» П. Тілліха базується на поняттях «тривога», «мужність» та «вітальність». На його думку, здолати життєві негаразди може лише по-справжньому мужня людина, котра може прийняти на себе тривогу, діяти всупереч обставинам та наділена силою вітальності.

3.3. Концепція салютогенезу А. Антоновського

Серед досліджень, присвячених подоланню стресу, окреме місце займають роботи Аарона Антоновського, який запропонував концепцію салютогенезу (від лат. *Salus* – благополуччя, здоров'я). На початку його кар'єри, у 1970 році, науковий інтерес був звернений до соціальних класів і здоров'я, а пізніше – до впливу стресу на здоров'я. У цей час провідна парадигма в системі громадської охорони здоров'я була сфокусована на хворобах і факторах ризику в повсякденному житті, таких, наприклад, як рак і паління, холестерин і серцеві захворювання. Стрес уявлявся як негативний фактор, який збільшував сприйнятливість і ризик захворіти. З часом таке

розуміння стресу стало більш відносним, а природа стресового агента, здібності задіяних людей і навколишнє середовище почали відігравати важливішу роль. Обидва напрями дослідження і здоров'я, і стресу, розглядали спочатку стресовий фактор як проблемні негативні події в житті людей. А. Антоновський навпаки, стверджував, що стрес і хвороби зустрічаються всюди і постійно, й дивно, що організм здатний виживати при такому постійному впливі. Він дійшов до висновку, що стрес і хаос – це частина життя і природних умов. Він сформулював цікаве питання: «Як виходить, що ми можемо вижити, незважаючи ні на що?» [179].

У його світі здоров'я відповідає континууму, і найважливішим питанням дослідження є питання про причини здоров'я (салютогенез), а не про причини хвороби (патогенез). Парадокс – це зародження парадигми салютогенезу і постмодерністської громадської охорони здоров'я на останках жертв Голокосту. Його ідея салютогенезу базувалася на відомостях про здоров'я жінок, які пережили Голокост у концтаборах [179].

У салютогенетичному підході здоров'я розглядається як континуум між двох полюсів повного здоров'я і повної хвороби. А Антоновський припустив, що індивідуальний рівень почуття когерентності в житті впливає на позицію людини в континуумі: «Центральна теза салютогенетичної моделі – це те, що сильне почуття когерентності відіграє важливу роль у подоланні повсюдного стресу в житті і, отже, захисті здоров'я... Моя гіпотеза полягає в тому, що сила почуття когерентності має прямі психологічні наслідки і, таким чином, впливає на здоров'я» [179].

Концептуально здається, що А. Антоновський шукає підтримку в багатьох теоріях, коли створює синтез і основні поняття салютогенезу [179]. Фундаментально новими концептами стали «загальні ресурси опору і почуття когерентності». Перший – це біологічні, матеріальні та психологічні фактори, які допомагають людям легше відчувати своє життя як постійне, зрозуміле і як таке, що має свою структуру. Типовими ресурсами опору є: гроші, знання, досвід, самоповага, здорова поведінка, зобов'язання, соціальна

підтримка, культурні надбання, освіта, традиції і світогляд. Якщо у людини, або в її найближчому оточенні, є такі ресурси, їй набагато легше пережити життєві неприємності. Вони допомагають людині створити когерентний життєвий досвід. Але, що є більш важливим, ніж самі ресурси, так це здатність їх використовувати, почуття когерентності – другий і найбільш відомий концепт салютогенезу. Ресурси опору допомагають набутти життєвого досвіду, який активізує почуття когерентності – спосіб сприйняття життя і здатність успішно справлятися зі стресовими ситуаціями, які зустрічаються в житті.

Почуття когерентності є більш гнучким і не формується навколо фіксованого набору стратегій, як класичні стратегії виживання [178]. Можна сказати, що почуття когерентності діє як «шосте почуття» для виживання і генерації здібностей, що стимулюють здоров'я. Ось текст оригіналу: «Почуття когерентності визначається як глобальна орієнтація, яка виражає той ступінь, до якого людина може наповнитися тривалим, хоча і динамічним відчуттям впевненості, що стимули, які впливають з її внутрішнього і зовнішнього оточення протягом життя, є структурованими, передбачуваними і зрозумілими (*comprehensibility*); ресурси доступні тому, хто стикається з вимогами, викликаними стимулами (*manageability*); і ці вимоги є проблемами, гідними інвестицій і участі (*meaningfulness*) [180].

У більш широкому аналізі почуття когерентності (*sense of coherence*) А. Антоновський описує його основні компоненти наступним чином:

I. Зрозумілість (або збагненність) – когнітивний компонент. Стимули, що надходять із зовнішніх та внутрішніх джерел, є передбачуваними і піддаються тлумаченню.

II. Здійсненність (або керованість) – інструментальний або поведінковий компонент. Є ресурси, необхідні для того, щоб відповідати вимогам виклику.

III. Осмисленість – мотиваційний компонент. Ці вимоги визначаються як виклики, які варті того, щоб вкладати в них ресурси.

Отже, «почуття когерентності» описується наступними трьома

термінами: зрозумілість, здійсненність й осмисленість. А. Антоновський стверджував, що не обов'язково відчувати, що все в житті є достатньо зрозумілим, здійсненим і значущим для того, щоб мати сильне почуття когерентності. Цілком можливо мати сильне почуття когерентності, але не бачити світ гармонійним і зрозумілим. Справа в тому, що люди встановлюють межі, і те, що є за ними, не має значення для нас, незалежно від того, чи є воно зрозумілим, здійсненим і значущим. Однак важливо те, що існують у житті сфери, які мають суб'єктивну важливість, і ці сфери бачаться як зрозумілі, здійсненні та значущі. А. Антоновський визначав чотири сфери, які не можуть бути обмежені, – це внутрішні почуття, недавні міжособистісні відносини, діяльність у повнолітній період і екзистенціальні проблеми.

Люди мають зрозуміти своє життя, і вони повинні бути зрозумілими іншим, відчувати, що вони в змозі керувати ситуацією, і глибоко важливим є усвідомлення, що життя є достатньо зрозумілим для того, щоб шукати мотивацію для продовження. Почуття когерентності може застосовуватися на рівні індивіда, групи і соціального шару. Воно коливається динамічно протягом життя. А. Антоновський стверджував, що почуття когерентності формується, в основному, протягом перших трьох десятиліть життя. Надалі тільки дуже сильні зміни в житті можуть порушити і змінити почуття когерентності. Якщо говорити в загальних рисах про людей західного суспільства, які наближаються до своїх 40 років, то вони на сьогоднішній день мають вже достатньо життєвого досвіду, щоб стати незалежними людьми (у них вже є освіта і робота), мати достатній досвід соціальних структур і відносин, а також сформований світогляд.

А. Антоновський пізніше сміливо припустив, що почуття когерентності є універсальним для всіх культур і етнічних контекстів. На момент його смерті більшість емпіричних доказів на підтримку або спростування його теорії були недоступними. За рік до смерті він опублікував статтю, в якій підсумовувалися всі докази до 1992 року [180]. Ніхто досі не намагався

зібрати всі ці знання воєдино і систематизувати їх.

На думку А. Антоновського, навіть сам по собі стрес не завжди є патогенним: за певних умов він може бути і салютогенним фактором. Успішне подолання кризової ситуації веде людину до набуття позитивного досвіду. Кризову ситуацію можна розглядати як виклик і завдання людини не тільки навчитися функціонувати ефективно, незважаючи на несприятливі життєві умови, але й повернути стрес собі на користь. Наслідки стресу залежать від індивідуальних способів реагування на нього. Вчений зазначав: «Дослідження показують, що деякі люди мають імунітет проти дій стресу».

3.4. Підхід до управління стресом Дж. Грінберга

Серед зарубіжних досліджень, присвячених стресу, окреме місце займають праці американського науковця Джерольда Грінберга. Зокрема він виділяв таке поняття як «рішучість». В останніх зарубіжних дослідженнях було виявлено причини, що перешкоджають розвитку хвороби через стрес у одних людей, але не діють на інших. Було виявлено три фактори, відсутність яких відрізняє схильних до захворювання людей від несхильних:

1. *Обов'язковість*. Розглядається як тенденція повністю віддаватися своїй справі, якою б вона не була.
2. *Контроль*. Це тенденція думати і чинити так, ніби людина може впливати на хід подій.
3. *Витривалість*. Це впевненість у тому, що життя має властивість змінюватися і що зміни – це рушійна сила прогресу й особистісного розвитку.

Основна думка полягає в тому, що потрібно сприймати зміни як виклик, а не як загрозу. Людей, яким властиві ці якості, називають рішучими, тому що вони можуть протистояти стресорам. Вони не так часто хворіють через нервові потрясіння.

З тих пір, як поняття рішучості було визначено, вчені провели багато досліджень і з'ясували, що обов'язковість, контроль і витривалість справляють буферний ефект на здоров'я людини. Після розробки концепції рішучості було проведено ряд досліджень, які підтвердили вплив обов'язковості, контролю та витривалості на здоров'я. За Дж. Грінбергом, це справедливо для різних груп: резервістів, шкільних вчителів, високопоставлених державних чиновників, призовників ізраїльської армії або пацієнтів стоматологічної клініки. В одному з досліджень було виявлено, що рішучість навіть краще свідчить про фізичне чи психічне здоров'я, ніж тривога, стрес на роботі, побутові проблеми, соціальна підтримка або поведінка типу А [190].

До того ж рішучість впливає і на суто психологічні показники. Наприклад, Дж. Грінберг говорить, що вона знижує ступінь психологічного дистресу, а також підсилює відчуття щастя в сім'ї та справах і підвищує адаптивність [185].

Не можна сказати, що всі вчені однаково переконані в тому, що рішучість захищає від хвороб. Як і у випадку з багатьма іншими складними явищами, виявити рішучість і діагностувати її вплив на здоров'я важко. Наприклад, С. Фанк зробив висновок про те, що рішучість – це не самостійне явище і, навпаки, свідчить про погану пристосованість до життя. Інші дослідники виявили, що деякі, але не всі з трьох чинників рішучості, володіють буферним ефектом. У будь-якому разі рішучість активно вивчається до цих пір. Були навіть спроби з'ясувати, чи можна навчити людей бути рішучими і, якщо це можливо, чи стануть вони у зв'язку з цим менше хворіти [184].

Не менш цікавими є висновки, зроблені Дж. Грінбергом за результатами аналізу зарубіжних наукових підходів до дослідження стресу. Ось деякі з них.

- **Вибірче сприйняття** – це процес прийняття рішення про те, на чому зосереджувати увагу – на поганому або на хорошому. Зосередженість на хорошому є більш сприятливою.

- **Сприйняття життя** у всій його повноті вимагає свідомих зусиль, тому що ми багато до чого вже звикли. Тут допоможе зміна звичного способу дій (наприклад, вибір різних шляхів прямування на заняття або на роботу).

- **Поведінковий тип А** – це особлива сукупність особистісних рис, у числі яких – виняткова жага до змагання, агресивність, нетерплячість, постійний поспіх, а також вільно виражена, але раціоналізована ворожість і практично завжди – глибоко прихована беззахисність. Люди типу А більш схильні до ішемічної хвороби серця, ніж люди типу В. Люди типу В менш схильні до серцевих хвороб, а тип їхньої поведінки є повністю протилежним поведінці типу А. Ворожість і озлобленість є основними параметрами типу А, що впливають на здоров'я.

- **Самооцінка** – це те, як ви ставитесь до самого себе. Люди з низькою самооцінкою у значній мірі схильні до стресу, оскільки погано думають про себе, не довіряють своїй думці і сумніваються у правильності своїх дій. Самооцінку вже вивчено, і вона підлягає корекції.

- **Локус контролю** – це ступінь контролю, що сприймається вами, яким ви володієте над подіями вашого життя: зовнішній локус контролю говорить про те, що ви мало контролюєте своє життя (контроль поза вами); внутрішній локус контролю свідчить про вашу впевненість у контролі над подіями вашого життя.

- **Тривожність** – це ірраціональний страх, який виражається в підвищеній інтенсивності діяльності організму і супроводжується бажанням уникнути чи проігнорувати ту чи іншу ситуацію. Тривожність як стан є тимчасовим і особливим для кожного стимулу; тривожність як риса – загальне почуття тривожності. Тривожністю можна керувати за допомогою планування навколишніх умов, перейменування, розмови із самим собою, зупинки думок і систематичної десенситизації. Альберт Елліс розробив

ABCDE-техніку для управління тривожністю [182]. Вона складається з вивчення тих ірраціональних переконань, які провокують тривожність, зміни цих переконань і візуалізації більш позитивних результатів наших дій.

- Втручання – дії, що перешкоджають стрес-фактору спровокувати негативні наслідки, такі як нездужання чи хвороба. Подолання стресу включає в себе ці втручання.

- Стрес починається з життєвої ситуації, яка рідко виводить людину зі стану рівноваги, однак, щоб розвинулася стресова реакція, ця ситуація повинна бути сприйнята і свідомо оцінена як стресова (болісна).

- Коли життєві ситуації сприймаються і свідомо оцінюються як стресові, розвиваються такі емоційні реакції, як страх, гнів, злість і почуття невпевненості. Подібні реакції потім призводять до фізіологічного збудження.

- Фізіологічне збудження, що носить хронічний або тривалий характер, може призвести до негативних наслідків, таких як нездужання чи хвороба, низька працездатність і міжособистісні конфлікти.

- Бар'єри, що перешкоджають виникненню негативних наслідків стресу, можна встановлювати на стадії сприйняття, а також емоційного і фізіологічного збудження.

- Недосконалі методики боротьби зі стресом вчать тільки одному або декільком прийомам боротьби з ним. Наші системні методики навчають регуляції сприйняття (втручань) на кожному рівні моделі стресу.

- Ви здатні контролювати себе значно більшою мірою, ніж уявляєте. Для боротьби зі стресом, в першу чергу, потрібне вміння самотійно використовувати наявні важелі управління.

СУЧАСНІ ЗАКОРДОННІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА «HARDINESS»

Розглянемо деякі з досліджень феномена «hardiness», які мають концептуальне відношення до теми нашого дослідження.

Ла Грека [191] розглядає психологічні чинники подолання стресу. У медичних і психологічних дослідженнях велика увага приділяється взаємозв'язку стресу і здатності до виживання. Але динаміку цього взаємозв'язку поки до кінця не визначено вченими. На даний момент відомо, що стрес, не правильно вирішений, може мати серйозні патологічні наслідки для імунної, серцево-судинної і центральної нервової систем організму. Фактори, які можуть справляти пом'якшувальну дію на цю напругу, – це адаптація дитинства, індивідуальність Hardiness (стійкість), очікування стресу, розмежування внутрішнього переживання стресу, соціальна підтримка і навколишнє середовище. Важливу роль для зняття стресу відіграють пріоритети, що розвиваються, уникнення стресу, відпочинок, фізичні вправи, розширення соціальних зв'язків, повноцінне харчування і використання методів релаксації.

Згідно з дослідженнями Солкави і Сікора [203], що займалися відносинами між «hardiness» і напругою в умовах, що викликають тривогу, особистості з меншим рівнем тривожності і високими показниками «hardiness» продемонстрували слабші фізіологічні реакції при зіткненні із ситуацією стресу. Більш високі показники варіабельності серцевого ритму, виявлені у людей з високим рівнем самоконтролю, з точки зору дослідників, вказують на більшу вираженість спроб подолати ситуацію (задіяність копінг-стратегій).

Шейер і Карвер [200]. вивчали вплив очікування результату на фізичний стан людини. Дослідники пов'язують диспозиційний оптимізм і здоров'я, наприклад, у відновлювальний період після хірургічного втручання.

Інше дослідження показало зв'язок між рівнем ворожості і хворобами серця. Якість "Hardiness" (певне, як включеність, контроль і виклик), яке може бути пов'язана з оптимізмом, автори пропонують розглядати як рису особистості, яка є буфером проти несприятливих фізичних наслідків стресу. Можливо, показники оптимізму-песимізму є медіаторами фізичного хорошого фізичного стану через поведінкові механізми, типу загальних копінг-стратегій (стратегій опанування), через вплив фізіологічних показників на кардіоваскулярні реакції, імунну систему, або через деяку третю змінну типу соціальної підтримки. Також можна припустити наявність зв'язку цих показників із самоефективністю та вивченою безпорадністю.

Шарлі і співавтори [196] показали, що висока напруженість діяльності, вираженість рис характеру типу А, низький рівень соціальної підтримки, неефективні копінг-стратегії і низький рівень когнітивного компонента «hardiness» в людини є показниками, на основі яких можна прогнозувати більш низький рівень фізичного і психологічного здоров'я. Чоловіки, згідно з висновками їх дослідження, виявилися здоровішими, ніж жінки. Показник когнітивного «hardiness» виявився найтісніше пов'язаним з добрим загальним здоров'ям і низьким рівнем стресу на роботі.

Дослідження Солкової і Томанек [204] присвячені ролі якості «hardiness» в подоланні повсякденного стресу. У їх роботі розглядаються ймовірні напрями, на яких «hardiness» може виступати буфером проти стресу. Їх дослідження показало, що «hardiness» впливає на ресурси опанування через підвищення самоефективності. Люди, що мають високі показники «hardiness», мають підвищене відчуття компетентності, вищу когнітивну оцінку, розвиненіші стратегії подолання і відчувають менше стресів у повсякденному житті.

Дослідження Лі [194] було присвячено взаємозв'язку «hardiness» і суб'єктивно сприйманого рівня здоров'я у дорослих. Виявилось, що ті респонденти, які показали вищий рівень вираженості рис «hardiness», відчувають себе здоровішими психічно і соціально, але не фізично.

Робота Сігідди і Хасана [202] присвячена впливу спогадів минулого та їх самооцінного впливу на особистісні характеристики, пов'язані з «hardiness». Виявлено, що серед спогадів тих респондентів, у яких виявлено низький рівень «hardiness», переважають події, в яких респондент відчував, що не керує подіями, не може прийняти їх виклик. Ті особи, у кого було виявлено високий рівень «hardiness», в минулому мали більше подій, в яких вони успішно справлялися із труднощами, приймали виклик, були вірними собі. Найбільш інформативним, згідно цього дослідження, є сприйняття події, яка несе виклик і прийняття цього виклику особистістю.

Флоріан, Мікулінчер і Таубман [183] у своєму дослідженні задалися питанням, чи сприяє високий рівень «hardiness» збереженню психічного здоров'я в напруженій ситуації. Вони розглядали в цьому контексті роль оцінки і копінг-стратегій. Дослідження показало, що компоненти «hardiness» (включеність і контроль) виявилися прогностичними щодо психічного здоров'я. Включеність підвищила розумове здоров'я, зменшуючи оцінку загрози та використання сфокусованих на емоціях копінг-стратегій, збільшуючи роль вторинної переоцінки подій. Показник вираженості контролю позитивно вплинув на розумове здоров'я, викликав зниження оцінки загрози події, сприяв переоцінці події та стимулював до використання копінг-стратегій, орієнтованих на вирішення проблем та пошук підтримки.

Раш, Шоел і Барнард [199] розглядали психологічну стійкість (гнучкість) у плані стійкості щодо примусу до змін. Підтверджено, що примус до змін пов'язаний з почуттями напруги, наступної незадоволеності і прагненням уникнути змін. Психологічна якість «hardiness» справляє прямий негативний вплив на стрес і прямий позитивний вплив на відчуття задоволеності. Роль копінг-стратегій як медіатора взаємовідносин між якостями «hardiness» і стресом не підтвердилася. Вплив «hardiness» є значущою альтернативною силою щодо впливу чинника примусу до змін на наміри персоналу змінити вид діяльності.

Мадді і Кошаба [188] розглядають роль раннього минулого в

«hardiness». Особистісна якість «hardiness» розглядається в дослідженнях як важливий буфер на шляху переходу стресу у хворобу. Стосовно раннього досвіду, що лежить в основі «hardiness», науці на сьогодні відомо небагато. У початому авторами дослідженні на основі застосування кореляційного і регресійного аналізу виявлено високу роль у підвищенні показників «hardiness» таких чинників як компенсуючі сімейні стандарти і самосприйняття.

Дослідження Шепарда і Кашані [201] виявили зв'язок між «hardiness», статтю і стресом із проблемами у здоров'ї. Молоді чоловіки з низьким рівнем стресу мали невелику кількість фізичних і психологічних симптомів, незалежно від рівня включеності і контролю, чоловіки; які характеризуються високим рівнем стресу, відчували більше проблем. У жінок такої залежності не виявлено: компоненти «hardiness» не мають зв'язку зі стресом у плані передбачення здоров'я у жінок.

Дослідження Кларка [181] присвячені уразливості до стресу як функції віку, статі, локусу контролю, «hardiness» і характеру типу А у студентів. Найбільш інформативними у плані пророкування ступеня уразливості щодо стресу виявилися такі фактори, як «hardiness» і вік. Більш уразливими виявилися досліджувані, що є старшими за віком, і досліджувані, що мають більш низьку вираженість якості «hardiness». Молодші досліджувані, а також ті, що мають велику вираженість якості «hardiness», виявилися більш стійкими до впливу стресогенних чинників.

Проблемі копінг-процесів як медіаторів взаємозв'язку між психологічною якістю «hardiness» і здоров'ям присвячене дослідження Вільямса, Вібе і Сміта [207]. Виявилось, що «hardiness» позитивно пов'язана з адаптивними копінг-механізмами і негативно – з дезадаптивними копінг-стратегіями. Сфокусовані на вирішенні проблеми, на пошуку підтримки копінг-стратегії уникнення виявилися медіаторами взаємозв'язку між психологічною якістю «hardiness» і показниками здоров'я-хвороби.

У дослідженні Вібе [206] розглядалися «hardiness» і проблеми

ослаблення дії стресу. Обстежувані, що мають більш виражену якість «hardy», продемонстрували більш високу фрустраційну толерантність, оцінювали завдання як менш загрозливі і реагували на завдання більш позитивними емоціями, ніж досліджувані, які мають менше виражену якість «hardy». У той же час у чоловіків із високими показниками «hardy» були сильніше напружені копінг-механізми у процесі вирішення завдань, що виражалося в підвищенні частоти серцевих скорочень. «Hardiness», згідно з цим дослідженням, не впливає на серцевий ритм у жінок.

Лек і Вільямс [193] досліджували взаємозв'язок між соціальним інтересом, відчуженням у різних сферах життя (сім'я, робота, інші та «я») і психологічною якістю «hardiness». Результати дослідження показали, що соціальний інтерес пов'язаний із включеністю у взаємини з іншими і в навколишнє середовище людини, які є складовою частиною психологічної якості «hardiness», і цей же соціальний інтерес заохочує людину до використання активних копінг-стратегій і розвитку якостей «hardy».

Згідно з дослідженням Негі і Нікс [197], є тісний взаємозв'язок між поведінкою, спрямованою на профілактику хвороб, і «hardiness»: ця психологічна якість робить вагомий внесок в адаптивну діяльність людини, допомагаючи знизити ризик захворювань.

Олред і Сміт [177] вивчали реакції людей, що володіють якістю «hardy» на загрозу. Вони виходили з припущення, що такі особи є більш стійкими щодо порушень, пов'язаних зі стресом, завдяки своєму адаптивному когнітивному стилю і зниженому рівню фізіологічного збудження. Оцінювалися когнітивні та фізіологічні реакції чоловіків з високим і низьким ступенем виразності якості «hardy» на задачі (завдання) з високим і низьким ступенем загрози. Як і передбачалося, досліджувані з високим ступенем виразності якості «hardy» давали більше позитивних самозвітів і менше негативних, ніж ті, хто мав низький рівень «hardy» в умовах високого рівня загрози.

У дослідженні Бенка і Кеннона [76; 77], присвяченому впливу

«hardiness» на зв'язок між стресорами і психосоматичною патологією, показано, що суб'єкти, які мають більш виражену якість «hardy», мають тенденцію відчувати стреси менш часто і сприймати дрібні неприємності як менш стресогенні. Дані свідчать про те, що життєві події, труднощі і перешкоди тісно пов'язані з болючими симптомами. Хоча самі події життя містять свою частку різноманітних труднощів, труднощі та перешкоди роблять свій внесок понад і поза життєвих подій у прогноз соматичних симптомів.

Родволт і Агустдоттер [198] у своєму дослідженні звернулися до проблеми взаємозв'язку між «hardiness» і моделями поведінки людей з характером типу «А»: сприйняття подій життя вони протиставляють у своїй роботі опануванню подій життя. Результати показали, що накопичення подій, що сприймаються як небажані, у людей з низьким рівнем «hardiness» викликало дистрес. І навпаки, події, що сприймаються як помірно керовані або некеровані, незалежно від їх бажаності, викликали дистрес у людей з високою вираженістю рис характеру типу «А». Оцінка ймовірності виникнення будь-якої з подій не була пов'язана ні з яким характерологічним типом. Проте досліджувані з високим рівнем «hardiness» відрізнялися від тих, хто мав низький рівень тим, що вони найчастіше вважали події бажаними і контрольованими. Подібних відмінностей у сприйнятті подій у людей з характерами типу «А» і «В» виявлено не було.

У статті Мадді і Кошаба [195] «Хардінесс і психічне здоров'я» досліджується взаємозв'язок цих показників у студентів за допомогою використання опитувальника особистісних поглядів, методики оцінки негативної афективності та Міннесотського багатофакторного особистісного опитувальника. Шкали ММРІ продемонстрували негативний зв'язок з показниками опитувальника особистісних поглядів, відбиває такі якості «hardiness» як самовідчуття включеності, контролю і виклику. Автори роблять висновок, що «hardiness» може відображати загальний знаменник психічного здоров'я людини.

Ханг [186] розглядає взаємозв'язок психологічної якості «hardiness» і стресу. Індивідуальні та сімейні риси «hardiness» є ресурсами протистояння стресу. Вони включають у себе контроль, виклик, включеність і довіру. Люди з високим ступенем виразності якостей «hardy» мають підвищену здатність залишитися здоровими і сприймати життєві зміни як позитивні і містять виклик, шляхом когнітивної оцінки. «Hardiness» полегшує сімейну адаптацію. Поняття про сімейний «hardiness», з точки зору автора, необхідно зробити складовою частиною теорії сімейного стресу.

Якість «hardiness» (самовідчуття, що містить почуття включеності, контролю, виклику і довіри), згідно Еванса та співавторів [189]. є складовою частиною відчуття повноти життя й якості життя.

Велика кількість дослідників розглядає «hardiness» у зв'язку з проблемами подолання стресу, адаптації-дезадаптації в суспільстві, фізичним, психічним та соціальним здоров'ям. Сам С. Мадді розглядає відкритий ним феномен набагато ширше, включаючи його в контекст соціальної екології, вважаючи, що ця якість є основою життєстійкості не тільки індивідуальної, а й організаційної. Розвиток особистісних установок, що включаються ним у поняття «hardiness», міг би стати основою для більш позитивного світовідчуття людини, підвищення якості життя, перетворити перешкоди і стреси у джерело зростання і розвитку. А головне – це той фактор, внутрішній ресурс, який є підвладним самій людині, це те, що вона може змінити і переосмислити, те, що сприяє підтримці фізичного, психічного і соціального здоров'я, установка, яка надає життю цінності і сенсу у будь-яких обставинах. З нашої точки зору, мова у викладених концепціях йде не про різні підходи до проблеми психологічної стійкості і життєстійкості людини, а про різні рівні аналізу цього процесу: від адаптації до самодетермінації та реалізації свого життєвого призначення.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ» ЗІ СПОРІДНЕНИМИ КАТЕГОРІЯМИ ФІЛОСОФСЬКОЇ І ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУК

Як показав аналіз досліджень, до сьогодні не існує єдиного розуміння сутності поняття «життєстійкість». Крім того, цей феномен у науковій літературі часто замінюється різними термінами, такими як «життєздатність», «життєтворчість», «вкоріненість у буття», «зрілість» тощо [71; 72; 73; 90; 91].

Наприклад, Б.Г. Ананьєв у роботі «Людина як предмет пізнання» поняття «життєздатність» і «життєстійкість» ставить поруч: «Постійне тренування інтелектуальних функцій забезпечує найголовніший фактор збереження життєстійкості та життєздатності, загального довголіття людини» [7], маючи на увазі за цими поняттями загальну працездатність людини протягом життя.

Проаналізуємо вказані вище категорії. Спорідненою категорією для життєстійкості є поняття «життєздатність», введене в науковий обіг Б.Г. Ананьєвим. Але «життєздатність» як поняття, що відображає певний якісний стан суб'єкта, також практично не розроблене у науці, хоча в аспекті соціальної філософії, соціології, психології є поняття «життєві сили людини», «енергетичний потенціал», «ресурси» і тому подібні, що розкривають його особистісні можливості та соціальні зв'язки в основоположних сферах життєдіяльності.

Сам Б.Г. Ананьєв зі своїми учнями найпереконливішим чином довів, що і в максимально сприятливих для виходу людини на високі для неї досягнення, так і в ситуаціях екстремальних, що перешкоджають таким досягненням, людина виявляє не одну якусь властивість, а цілий комплекс властивостей, включаючи і життєздатність. Але і в тому, і в іншому випадку структуруватися вони будуть по-різному, зміниться роль одних з них

стосовно інших, по-новому складуться відносини домінування і підпорядкування, в іншому контексті проявиться виразність кожної якості у структурі.

Життєздатність – вихідний компонент загальної працездатності людини, що впливає на конкретні особливості її працездатності, активність інтелекту, рівень волевого зусилля, емоційну витривалість, стійкість установки на реалізацію відстроченої в часі цілі та інше [21]. Показники цих психічних проявів погіршуються, знижується життєздатність людини, коли знижується енергетичний потенціал при переживанні нею несприятливих станів.

Як бачимо, Б.Г. Ананьєв поняття життєздатності проводить через залежність від потенціалів людини. «Поняття працездатності, здібності, обдарованості, а також життєздатності людини відносяться до різних класів потенціалів людського розвитку» [7].

Крім цього, Б.Г. Ананьєв підкреслює значущість соціальних відносин, соціальної підтримки (за С. Мадді). «Почуття захищеності в колективі підвищує витривалість людини до важких випробувань і зберігає життєздатність у самих критичних обставинах» [7]. У найзагальніших рисах життєздатність розуміється Б.Г. Ананьєвим як активне довголіття.

У своїх працях він підкреслює важливість вивчення складної сукупності актуальних і потенційних характеристик людини, в тому числі життєздатності і життєстійкості. Це, вважає Б.Г. Ананьєв, – найважливіше завдання всіх наук про людину [7].

Зазначимо, що поняття життєздатності, введене Б.Г. Ананьєвим, сьогодні має дещо інший змістовний відтінок. Для радянської людини проблема «виживання», на відміну від сьогодення, стояла далеко не на першому місці. Тому поняття життєздатності, яке вже розвивається І.М. Ільїнським, П.І. Бабочкіним, М.П. Гурьяновою та іншими, набуває іншого сенсу, що пов'язаний саме з проблемою виживання людини в сучасному «багатому» на стреси світі.

Життєздатність, за І.М. Ільїнським, – це прагнення людини вижити, не деградувати у складних умовах соціального та культурного середовища, стати індивідуальністю, сформувати смисложиттєві установки, самоствердитися, реалізувати себе і свої задатки, творчі здібності, перетворюючи при цьому середовище, й роблячи його більш сприятливим для життя [46]. Життєздатна особистість вміє самостійно вирішувати проблеми, які ставить життя. Сучасна людина має будувати життя за власним сценарієм, керувати ним та бути відповідальною за свій успіх, справлятися із власними невдачами. Вона покликана самостійно вирішувати проблеми, що виникають, повинна усвідомлювати, що без прояву ініціативи і волі до життя вона виявиться беззахисною в дисгармонійному суспільстві. Життєздатність нового покоління, за І.М. Ільїнським, – відповідь на соціальний розпад суспільства, який втратив орієнтири і стимули до збереження і розвитку своїх духовних основ. Це означає, що необхідна висока соціальна активність особистості і покоління, їх готовність взяти на себе відповідальність за майбутнє суспільства.

Схожої точки зору дотримується П.І. Бабочкін. Автор вважає, що в загальнометодологічному плані «життєздатність» – поняття, що виражає інтегральну здатність цілісної системи до стійкості, до збереження своїх функцій у змінюваних умовах зовнішнього і внутрішнього середовища [14]. На підставі цього П.І. Бабочкін аналізує прояв життєздатності людини в її біологічному, психічному і соціальному аспектах. Так, по відношенню до біологічних аспектів життєздатність виступає як властивість організму вижити у відповідних умовах природного середовища і дати не менш життєздатне потомство. У соціумі можна говорити про життєздатність покоління, оскільки відтворення здійснюється в основному в одній віковій групі покоління. У психічному аспекті мова йде про життєздатність як психічну стійкість до впливів соціального середовища і розвитку здібностей.

Із психологічної точки зору, життєздатність можна розглядати як наявний потенціал (ресурс) у соціального суб'єкта життєвих сил у різних

сферах прояву біологічної, психічної і соціальної активності [14]. Життєздатність тут стає основним показником, якісною характеристикою особистості, здатної до швидкої адаптації і до «стійкого розвитку» в умовах, що змінюються. Людина організовує своє життя, регулює його хід, обирає і реалізує обраний напрям. Долаючи обставини, ситуації, борючись, суб'єкт здійснює свої смисложиттєві цілі. Здатність самовизначитися, піднятися по відношенню до потоку буття, стати «над» ситуацією (С.Л. Рубінштейн) і є проявом життєздатності суб'єкта життя.

Як бачимо, поняття «життєстійкість» і «життєздатність» на які йде посилення в науковій літературі, мають схожий смисловий зміст, на що вказує ряд авторів.

Близьким до понять «життєздатність», «життєстійкість» є поняття «життєтворчість», представлене в роботах Ф.Є. Василюка, Л.В. Сохань, М.І. Меєровича, Д.А. Леонтьєва. «Це поняття не є поки загальноживаним, але має, на наш погляд, велике майбутнє», – прогнозує Д.А. Леонтьєв у своїй роботі «Шанс для творчості». Життєтворчість, за Д.А. Леонтьєвим, являє собою розширення світу, розширення життєвих відносин. «Вона відбувається у процесі природного розвитку особистості, який і полягає перш за все в тому, що наш світ розширюється. Вона відбувається у процесі релігійного звернення або залучення, тому що розширюються контексти осмислення світу, людина починає сприймати все під кутом більш глобальних речей, під кутом вічності, під кутом деяких моральних цінностей, відбувається певний рух в напрямі розширення світу» [63].

Життєтворчість у Д.А. Леонтьєва визначається як особистісно-орієнтована практика розвитку та корекції відносин зі світом [63]. Автор робить спробу виділити життєтворчість у вигляді самостійного різновиду практичної роботи психолога, пояснюючи це тим, що «першою передумовою виділення життєтворчості як особливої форми психологічної практики стало усвідомлення методологічної неоднорідності, перш за все, такої форми практики як психотерапія» [63]. Безумовно, «в результаті застосування

певних форм психотерапевтичного впливу теж відбувається розширення світу. Однак життєтворчість – не психотерапія, хоча це процес, який досить тісно з нею пов'язаний. Психотерапія частково виконує життєтворчі функції, але коли це відбувається, вона певною мірою виходить за свої межі. Життєтворчість не входить у сутність психотерапії і безпосередньо не відноситься до її природи, до її завдань, хоча, логічно доповнюючи власне психотерапевтичну роботу, вона входить до арсеналу інструментів психотерапевта – але аж ніяк не тільки психотерапевта», – пише Д.А. Леонт'єв. Необхідно відзначити, що життєтворчість працює не з переживаннями, як у випадку психотерапії, «не з формами репрезентації якихось явищ світу, а з самим світом, тобто вона спрямовує фокус уваги людини не в себе, а назовні» [63].

Ця точка зору є подібною до концепції життєстійкості С. Мадді. Як пам'ятаємо, одним із компонентів життєстійкості (за С. Мадді) є залученість, відкритість спілкуванню та світу. Д.А. Леонт'єв вважає, що єдиним позитивним критерієм життєтворчого ефекту є критерій розширення життєвого світу, пояснюючи це тим, що людина сама обирає, як їй краще. Звичайно, якщо у неї буде можливість достатньо широкого вибору, «якщо у неї буде достатньо широка свідомість, якщо у неї буде досить повна і багатовимірною картина світу і досить повна і багатовимірною картина своїх відносин зі світом» [63; 68].

Безсумнівно, що, крім спеціальної практики життєтворчості, спеціальних психологічних методів, «життєтворчі функції здійснюються в різних сферах життя у природних умовах – мистецтво, спілкування з іншими, сімейне виховання, вчителі і багато іншого виконує життєтворчі функції природним чином у багатьох контекстах» [63]. Головне завдання психолога полягає в тому, щоб звернутися до реальності життєвого світу людини і спробувати зрозуміти, що веде до його розширення, а що – до його звуження. І далі Д.А. Леонт'єв пропонує шляхи розширення світу, одним з яких є просвітництво. «Я переконаний, що можливо найбільш потужна, важлива і

практично корисна сфера практичної роботи психолога – це підвищення психологічної культури непсихологів» [63]. Додамо: і психологів теж. Сьогодні суспільство не приховує свого підозрілого ставлення до психологів. Одна з причин – це масовість у навчанні психологів, що існує на сьогодні, яка сприяє підготовці незрілих фахівців, фахівців із низьким рівнем психологічної культури. Про це попереджав ще на початку 50-х років минулого століття Карл Роджерс в одній зі своїх статей, де аргументовано розкритикував систему підготовки психологів в університетах Америки. Знамениту цитату з цієї статті і зараз можна повісити над входом більшості психологічних факультетів нашої країни: «Ми робимо нерозумну, неефективну і марну роботу, навчаючи психологів на шкоду суспільству». Таке твердження, звичайно, має неоднозначне тлумачення. Звідси, як ніколи, актуальною стає проблема підвищення психологічної культури, і через просвітництво в тому числі.

З точки зору Д.А. Леонтьєва, це не тільки психопрофілактика, а й розширення світу, що передбачає творчість. Творча стратегія життя – «це динамічність відносин зі світом, готовність до самозміни в тому напрямі, який буде максимально сприяти самореалізації особистості в даній життєвій ситуації» [68]. Це пристосування не до вимог ситуації, а до можливостей, які вона відкриває для реалізації мети і сенсу життя особистості, на що потрібна певна мужність, мужність перед невідомістю. Мужність перед невідомістю або «стрибок у невідомість» (Р. Мей) можна назвати «мужністю творчості» [88].

Феномен мужності, який бере початок свого розвитку в екзистенціальній психології та філософії Р. Мей, лежить в основі понять життєстійкості і життєтворчості. «Перед обличчям радикальних змін ми повинні зважитися на мужність, неодмінно зберегти свою сприйнятливність, свідомість і відповідальність» [88]. Мужність Р. Мей протиставляє страху перед «ніщо» [88]. Мужність полягає в тому, щоб всю нашу зацікавленість направити в центр буття (залученість – за С. Мадді). «... наша зацікавленість

повинна стосуватися самої суті нашого буття – інакше ніяка причетність не буде для нас справжньою [88]. Мужність творчості – найвища з усіх видів мужності [88] (фізичної, моральної, соціальної тощо) – вважає Р. Мей. «... мужність творчості (...) спрямована на створення нових форм, нових символів, нових принципів, на основі яких можна будувати нове суспільство» [88]. І продовжує: «В наш час і техніка, і дипломатія, і бізнес, і, звичайно, освіта, – все знаходиться у процесі радикальних змін і вимагає відважних людей, які зможуть їх оцінити і визначити напрям їх розвитку. Потреба у творчій мужності є прямо пропорційною ступеню змін, яким піддаються ці професії» [88].

Чим би ми не займалися, ми «відчуваємо глибоку радість від усвідомлення, що беремо участь у формуванні нового світу» [88].

«Суттю творчості є процес «творення, покликання до існування» [88]. Це і є мужністю творити життя, чи життєвою творчістю. «Життєтворчість, таким чином, припускає трансценденцію власної свідомості, її розширення через спрямування її у світ і розкриття того, що відбувається у світі» [63].

Безсумнівно, поняття життєстійкості, життєздатності, життєтворчості, перебуваючи на перетині теоретичних поглядів екзистенціальної психології та прикладної галузі психології стресу, відображають екзистенціальні погляди С.Л. Рубінштейна на сутність людини і світу. І, насамперед, – це розуміння людини як відповідального суб'єкта власного життя (контроль – за С. Мадді). Відповідальність за С.Л. Рубінштейном – це здатність людини детермінувати події, дії в момент їх здійснення аж до радикальної зміни свого життя. Особистість як суб'єкт життя у С.Л. Рубінштейна – це індивідуально-активна людина, що будує умови життя і своє ставлення до них, яка виступає в якості автора і творця [129], життєвий шлях якої повинен закінчуватися прагненням вгору – до моральних, етичних цінностей.

Прагнення вгору, ріст і розвиток можливий лише на підставі інтеграції внутрішніх умов. При поясненні будь-яких психічних явищ особистість виступає для С.Л. Рубінштейна воєдино пов'язаною сукупністю внутрішніх

умов, через які змінюються всі зовнішні впливи. Внутрішні умови виступають як причини (проблема саморозвитку, саморуху, рушійні сили розвитку, джерела розвитку знаходяться в самому процесі розвитку як його внутрішні причини), а зовнішні причини виступають як умови, як обставини [128].

Долаючи обставини, особистість стає індивідуальністю, досягаючи максимального рівня своєї особливості, а суб'єктом вона стає, досягаючи оптимального рівня розвитку своєї людяності (за С.Л. Рубінштейном).

С.Л. Рубінштейн всіляко підкреслює значущість внутрішніх умов розвитку людини, що важливо для розуміння сенсу понять життєздатності і життєстійкості. Зокрема, аналізуючи поняття волі, він пише: «Сила опірності несприятливим умовам і здатність пробитися крізь них залежить не тільки від здібностей, але і від вольових якостей особистості» [129]. (...) Перш за все, величезну роль тут відіграє енергія, тобто та концентрована сила, яка вноситься в дію, враховуючи яку говорять про енергійну людину, і особливо наполегливість при приведенні у виконання прийнятого рішення, в боротьбі з усілякими перешкодами за досягнення мети [129] (...) Справді цінною якістю вона (енергія) стає лише з'єднуючись із наполегливістю. Наполегливість проявляється в незниженні енергії протягом тривалого періоду, незважаючи на труднощі і перешкоди. Наполегливість, поряд із рішучістю, є особливо важливою властивістю волі [129]. Істотними вольовими якостями особистості також є самоконтроль, витримка, самовладання. Саме вони забезпечують панування вищих мотивів над нижчими [128].

Дані ідеї знаходять своє відображення і в концепції життєстійкості С. Мадді [196]. Згідно з Мадді, у людини є три групи потреб: біологічні, соціальні та психологічні [66] (нижчі та вищі – за С.Л. Рубінштейном). До психологічних відносяться потреби в символізації, судженні й уяві. Саме вони дозволяють людині ставитися до того, що їй дано, до свого біологічного і до свого соціального. С. Мадді описує два типи розвитку особистості. Людина, в якій домінують біологічні та соціальні потреби (неважливо, одні

чи інші, головне – зовнішні по відношенню до особистості), сприймає себе як втілення біологічних потреб і соціальних ролей, ототожнює себе з ними і веде себе відповідним чином, пливучи за течією. Про це С. Мадді говорить як про конформістський шлях розвитку особистості. Коли у людини домінують психологічні потреби, вона будує образ майбутнього, ставить цілі, у неї виникає тимчасова перспектива, опора на культурні символи тощо, тобто виникає тип людини, яка сама будує своє життя [66], є автором, творцем свого життя [129].

С.Л. Рубінштейн у своїх поглядах випереджає С. Мадді: «Існують два основних способи існування людини і, відповідно, два типи ставлення її до життя. Перший – життя, що не виходить за межі безпосередніх зв'язків і відносин (на основі біологічних та соціальних потреб – за С. Мадді). Другий спосіб існування пов'язаний з появою рефлексії (психологічні потреби – за С. Мадді). Вона мовби призупиняє, перериває цей безперервний процес життя і виводить людину подумки за його межі. Людина ніби займає позицію поза ним. Це вирішальний, поворотний момент. Тут закінчується перший спосіб існування і починається філософське осмислення життя» [128]. Свідомість виступає тут як розрив, як вихід з повної поглиненості безпосереднім процесом життя для вироблення відповідного ставлення до нього, заняття позиції над ним (С.Л. Рубінштейн). З цього моменту кожен вчинок людини набуває характеру філософського судження про життя [128].

Багато дослідників (П.П. Горностай (1998), А.Н. Фомінова (2000) й інші), дотримуючись ідей С.Л. Рубінштейна, підкреслюють, що при аналізі поведінки людини доцільно звернутися до різних рівнів її психіки. Так, з точки зору індивідуального рівня ми розглядаємо роль нервової системи, темпераменту, характеру людини, акцентуацій, емоційної регуляції в особливостях долаючої поведінки (біологічне – за С. Мадді). Вплив особистісного рівня пов'язаний з функціонуванням людини в соціумі (соціальне – за С. Мадді), з особливостями її міжособистісної взаємодії, тому значущими є мотиваційна сфера особистості, життєві цінності, установки,

сенси, відносини, життєві стратегії. У психотерапевтичній практиці велике значення має глибинний, внутрішній рівень психологічної реальності – рівень душі, екзистенціальний рівень (психологічне – за С. Мадді). Рівень душі, психологічне, за С. Мадді, – це те, що С.Л. Рубінштейн позначає позицією «над» ситуацією, виходом за межі себе, або розглядає як трансценденцію. З цим рівнем пов'язані найбільш насичений життєвий сенс, переживання. Цей рівень багато в чому визначається світоглядом, світовідчуттям, тому й категорії, що охоплюють і розкривають його, можуть бути не тільки психологічними, а й філософськими.

Позиція «над» ситуацією, над труднощами, вихід за межі безпосередніх зв'язків і відносин сприяє розбудові вищих рівнів людського життя, – це і є боротьба проти всього, що знижує рівень людини [128]. Крім цього, «життєві негаразди, коли щось загрожує перешкодити основному в ній, виступають як фактор мобілізації душевних сил» [128]. Своїми діями людина безперервно перевертає, змінює ситуацію, в якій перебуває, разом з тим безперервно виходячи за межі самої себе. Цей вихід за межі самої себе є становленням і разом з тим реалізацією людської сутності [128], трансценденцією.

Трансценденція у філософії та екзистенціальній психології – це невід'ємна частина самості людини, як здатність виходити за межі наявної ситуації припускає наявність такого модусу поведінки, в якому людина розглядає себе одночасно і як суб'єкт, і як об'єкт; це невід'ємна частина усвідомлення свого «Я». Адаже очевидно, «що просто усвідомлювати себе окремим індивідом у світі передбачає здатність дистанціюватися і з боку поглянути на себе і на сформовану ситуацію, щоб оцінити її і діяти, вибираючи серед нескінченного різноманіття можливостей» [89].

Таким чином, якщо розглядати поняття життєстійкості в межах вітчизняної психології, спираючись при цьому на основоположну суб'єктно-діяльнісну концепцію С.Л. Рубінштейна, можна зазначити, що життєстійкість – це мобілізація душевних сил, здатність виходити за межі самого себе, стаючи і реалізуючи свою людську сутність, одночасно змінюючи,

перетворюючи себе самого і світ навколо.

Спорідненою категорією для поняття життєстійкості є також поняття «укорінення в буття», запропоноване М. Хайдеггером. Сам автор, розмірковуючи над онтологічним станом сучасної людини і розцінюючи його як кризовий, вказує на одну з причин такого становища – це феномен забуття сутнісної співвіднесеності людської суб'єктивності і буття або, говорячи в термінах його онтологічної концепції, втрата «укорінення в буття» в результаті відчуження. М. Хайдеггер пише: «зараз під загрозою знаходиться сама вкоріненість сьогоденної людини. Більше того: втрата коренів не викликана лише зовнішніми обставинами і долею, вона не відбувається лише від недбалості і поверховості способу життя людини. Втрата вкоріненості виходить із самого духу століття, в якому ми народжені» [161]. Р. Мей, мовби продовжуючи ідеї Хайдеггера, пише про трагедію сучасної людини, яка «втратила свій світ» [89]. Людина не просто переживає відчуження від соціального світу, вона болісно переживає віддалення від самого життя [89]. Почуття ізоляції, відчуження переживають не тільки люди з патологіями, але і все більше «нормальних» людей, яких Фріда Райхманн називає «самотнім натовпом». Про це із занепокоєнням заявляють психологи та філософи екзистенціального спрямування – Салліван, Райхманн, Фромм та інші.

У той же час слід мати на увазі, що проблема «укорінення в буття» в її цілісності самим Хайдеггером ніде не аналізується, що представляє певну складність для коректного осмислення феномена «укорінення в буття» та розгляду його наповненості.

Тим не менш у вітчизняній філософській думці «вкоріненість у буття» розглядається Ю.А. Спиридоновим як «характеристика способу буття людини і розуміється як здатність людини в процесі екзистування (від лат. *Exsistentia* – виступати, виходити, виявляти себе, існувати) [93] включати у зміст своєї суб'єктивності на основі наділення характеристикою «власного» об'єкту своєї інтенціональної (від лат. *Intention* – прагнення, увага) [93] діяльності» [144]. Об'єктами цієї діяльності є даність своєї власної

екзистенції, світ суцього або, у крайньому своєму прояві, буття взагалі. Так, усвідомлювана сутність онтологічного ставлення людини не тільки до самої себе, але і до світу, тобто те, що визначає інтенціональну діяльність характером «власного», «завжди-мого», є головною онтологічною властивістю «укорінення» в буття [144].

«Укоріненість у буття» передбачає повну залученість людини в об'єкт своєї інтенціональної діяльності, тим самим визначаючи людину в її способі – бути. «Укоріненість у буття» є позначенням онтологічної співвіднесеності людини як особливої сутності і способу її буття як «власного», що передбачає ставлення людини до світу, тобто духовне буття [144]. Таким чином, як бачимо, «укоріненість у буття» як повна залученість у діяльність, у життя визначається її індивідуальним, особливим стилем чи способом бути. По суті, М. Хайдеггер, а слідом за ним Ю.А. Спиридонов пишуть про авторство життя.

Поняття зрілості у вітчизняній психології розвивають Б.Г. Ананьєв, А.А. Бодальов, А.А. Реан та інші [7; 19; 20]. Розуміння зрілості як періоду дорослості – це лише одна з граней даного поняття. Зрілість розглядається як основний критерій якості освіти, її аналізу та оцінки з позицій акмеології (Н.А. Рибников, 1925), як вираз акме, «вершина, яка утворюється на перетині гетерогенних процесів: вікового психофізіологічного розвитку з домінуванням онтогенетичних закономірностей соціокультурного розвитку» [79]. Зрілість – це суб'єктивно-об'єктивна категорія, яка відображає суб'єктивний життєвий досвід і природні ресурси людини, об'єктивні закономірності вікового розвитку та освіти [79].

Кожен вид зрілості, що виділяється у психології (особистісний, соціальний, навчальний тощо), є передумовою досягнень на новому віковому й освітньому етапі життєдіяльності зростаючої людини, її рівневого, «ступеневого сходження до вершини життєвого макроакме» [79], до життєвої та професійної зрілості. Особливо актуальне значення для нашого дослідження має розуміння зрілості як «акмеформи», яка взаємодіє з іншими

акмеформами, що розкривають вершини, інтегральні характеристики цілісного розвитку людини: індивідуальність, творчість, здоров'я, духовність, професіоналізм, життєстійкість та ін.

У концепції С. Мадді даним характеристикам відведено одне з головних місць. Життєстійке совладання в багатьох випадках можливе завдяки наявності даних компонентів, що підтверджується дослідженнями Р.І. Стецишина, Б.А. Яська, які показують, що життєстійкість є системною психічною властивістю, а найвищого рівня життєстійкість досягає в період життєвої та професійної зрілості [146].

ОСОБЛИВОСТІ НЕУСВІДОМЛЕНОГО КОМПОНЕНТУ САМОСПРИЙНЯТТЯ ТА САМООЦІНКИ МОРЯКІВ, ЩО НЕ ЗАЗНАЛИ ТРАВМАТИЧНОГО ВПЛИВУ ПІРАТСЬКОГО ПОЛОНУ

Для подальшого аналізу ми розглянемо результати, отримані за методикою «Я-реальне, Я-ідеальне», у групі моряків, які не були в піратському полоні. При порівнянні образів «Я-реального» та «Я-ідеального» за цими категоріями оцінки ми зможемо виявити особливості сприйняття себе звичайними моряками.

Проведений аналіз особливостей Я-концепції моряків, які не були жертвами піратів, наведено в таблиці М.1.

Таблиця М.1

Ознаки категорії оцінки Я-концепції у групі моряків, які не були в піратському полоні

Ознаки	«Я-реальне»	«Я-ідеальне»
Наявність пошкоджених або мертвих деталей (самосприйняття)	Не зустрічалось.	Не зустрічалось.
Розміри рук та їх м'язистість (самооцінка)	- 19,76 % відносної частоти згадування отримали тонкі руки, що не відповідають тулубу. - 45,68 % частоти припадає на м'язисті та довгі руки, що є більшими за решту тіла. - 34,56 % частоти згадувань мають звичайні, пропорційні руки.	- 6,98 % частоти згадування мають тонкі руки, що не відповідають пропорціям тулубу. - 55,51 % частоти припадає на м'язисті та довгі руки, що є більшими за решту тіла. - 37,51 % частоти згадувань мають звичайні, пропорційні руки.
Розміри та пропорції ніг (самооцінка, самосприйняття)	- 22,62 % відносної частоти згадування отримали тонкі та короткі ноги, що є	- 9,16 % частоти згадування припадає на тонкі й короткі ноги, що є меншими за тулуб, і з

Продовження таблиці М.1

	меншими за тулуб, і з маленькими ступнями. - 29,53 % частоти мають товсті ноги з широкими ступнями, що є диспропорційними тілу. - 47,85 % частоти згадувань мають звичайні, пропорційні ноги.	маленькими ступнями. - 39,53 % відносної частоти припадає товсті ноги з широкими ступнями, що є диспропорційними тілу. - 51,31 % частоти згадувань мають звичайні, пропорційні ноги.
Зображення лінії землі (лінії основи) (самосприйняття)	- 14,17 % відносної частоти згадування має малювання лінії основи або землі.	- 12,34 % частоти згадування отримало малювання лінії основи або землі.
Відстрочене малювання рис обличчя та голови в цілому (самоідентифікація)	- 3,89 % відносної частоти згадування має затримка в малюванні голови та рис обличчя.	- 3,89 % частоти згадування отримала затримка у малюванні голови та рис обличчя.
«Зрізання» краями малюнка нижніх кінцівок (самооцінка, самосприйняття)	- 3,89 % частоти згадування отримало «зрізання» нижнім краєм малюнка ніг.	- 0 % частоти згадування отримало «зрізання» нижнім краєм малюнка ніг.
Контакт малюнка з верхнім краєм сторінки (самосприйняття)	- 6,89 % відносної частоти згадування має контакт верхнього краю малюнка з верхнім краєм сторінки.	- 6,89 % відносної частоти згадування має контакт верхнього краю малюнка з верхнім краєм сторінки.
Використання нижнього краю сторінки замість лінії основи (самосприйняття)	- 9,62 % відносної частоти згадування має використання в якості основи нижнього краю листа.	- 3,89 % частоти згадування отримало використання в якості основи нижнього краю листа.
Лінія землі (лінія основи), що йде донизу (самосприйняття, самооцінка)	- 6,89 % відносної частоти згадування має нахил лінії основи (землі) донизу.	- 0 % частоти згадування отримав нахил лінії основи (землі) донизу.
Рух людини на малюнку (самосприйняття)	- 32,17 % відносної частоти згадування має рух людини на малюнку.	- 37,56 % частоти згадування отримав рух людини на малюнку.
Зображення	- 3,89 % відносної	- 3,89 % частоти

Продовження таблиці М.1

	частоти згадування припадає на зображення малюнка слабкими тонкими лініями.	згадування має зображення малюнку слабкими тонкими лініями.
Самокритичність (самооцінка)	- 45,68 % відносної частоти згадування припадає на критичну позицію й готовність до виправлення своїх помилок.	- 45,68 % частоти згадування припало на критичну позицію й готовність до виправлення своїх помилок.

Зображення рук на малюнку найчастіше асоціюється з впевненістю у своїх силах і рівнем самооцінки. Якщо розглянути більш детально результати порівняння (див. табл. М.1), то можна сказати, що частина досліджуваних хотіли б підвищити рівень своєї впевненості у власних силах і можливостях, про це може свідчити невелике збільшення кількості м'язистих та нормальних рук на малюнках «Я-ідеального». У малюнках «Я-реального» переважають м'язисті та пропорційні руки, тобто більшість моряків, які не були в полоні мають адекватну самооцінку.

Зображення ніг на малюнку може характеризувати впевненість людини у власній позиції і своїх можливостях. Якщо ноги зображені товстими й довгими, то особистість відчуває впевненість у своїх силах і можливостях, якщо вони зображені тонкими або короткими, то це може свідчити, навпаки, про невпевненість у власних силах. Моряки, які не були в піратському полоні, хотіли б мати дещо більшу впевненість у своїх силах і позиції. Про це може свідчити збільшення кількості зображення нормальних і товстих ніг на малюнку «Я-ідеальне», ніж на малюнку «Я-реальне».

Наявність на малюнку лінії основи або землі здебільшого інтерпретується, як ознака незахищеності, адже вона розглядається, як точка відліку, і забезпечує загальну стабільність малюнка. Невелике зменшення частоти згадування лінії основи може свідчити про бажання моряків бути більш захищеними, ніж вони є на цей момент.

Відстрочене малювання рис обличчя та голови в цілому може свідчити

про труднощі самоідентифікації. Дуже мало моряків, які не були в полоні піратів, мають проблеми з самоідентифікацією. Це може свідчити про їхню невдоволеність собою на цьому етапі.

У випадку «зрізання» нижніх кінцівок краєм листа, можна говорити про наявність відчуття рухової та дієвої беспорядності особистості. У моряків, які не були жертвами піратів, майже не зустрічається це відчуття. Невелика кількість цих випадків присутня на малюнку «Я-реального» та може бути пов'язана з перебуванням на березі, де моряки відчують себе бездіяльними.

Аналізуючи випадки контакту верхнього краю малюнка з верхнім краєм сторінки, можна припустити наявність бажання сховатися від реального світу у власних роздумах та фантазіях. Це може говорити про бажання моряків перенестись до свого «ідеального» світу. Це прагнення частіше зустрічається в зовсім молодих моряків і може бути викликаним певними ідеалістичними та романтичними уявленнями про роботу на морі.

Випадки використання нижнього краю сторінки у якості лінії основи можуть свідчити про відчуття генералізованої незахищеності, тому що таким чином моряки ніби шукають опору й самі не можуть її знайти. Це може бути пов'язане з проблемами у відносинах з крюінгом, судовласниками тощо. Адже саме вони дуже часто нехтують правами моряків. Невелике зменшення частоти згадування нижнього краю сторінки у якості лінії основи може говорити про прагнення моряків знайти вихід із цієї ситуації, здобути свою власну точку опори та стати більш захищеними.

Наявність на малюнку нахилу лінії землі (основи) до низу може свідчити про наявність відчуття самотності та невпевненості в собі. Моряки, у яких зустрічалися подібні ознаки, здебільшого мали невеликий морський стаж та ймовірно ще не досить адаптувалися до особливостей роботи в морі. Зменшення відносної частоти згадування нахилу лінії основи (землі) у «Я-ідеальному» порівнянно з «Я-реальним» ймовірно може свідчити про прагнення набути впевненості, позбутися відчуття самотності, звикнути до

умов морської праці.

Аналізуючи рух людини на малюнку можна припустити, що він символізує відчуття задовільної адаптації досліджуваного. Інакше кажучи, у великої кількості моряків присутні нормальні адаптаційні можливості. Невелике збільшення відносної частоти згадування руху людини на малюнку «Я-ідеального» порівняно з «Я-реальним» може свідчити про бажання деяких моряків підвищити власні адаптаційні ресурси особистості.

При малюванні людини слабкими лініями можна припустити можливу наявність відчуття неповноцінності, нерішучості та страху поразки. Дуже мало моряків мали таку ознаку. Ці відчуття можуть бути пов'язані зі слабкою адаптованістю деяких моряків до професійної діяльності та низькою самооцінкою.

Наявність самокритичності в моряків є дуже важливою рисою для інтерпретації результатів методики. Здатність особистості до аналізу та корекції своїх дій може говорити про нормальний перебіг інтелектуальних функцій і емоційну рівновагу. Як при роботі над малюнками «Я-реального», так і при роботі над малюнками «Я-ідеального» самокритичність була на однаковому рівні. Це може говорити про емоційну рівновагу й інтелектуальну працездатність моряків, які не були в піратському полоні.

Отже, проаналізувавши за методикою ознаки, що відбивають характеристику Я-концепції моряків, які не були жертвами піратів можна зробити такі висновки:

- більшість моряків, що не були в полоні піратів, мають адекватну самооцінку, є достатньо адаптованими та мають впевненість у власних силах і можливостях.
- дуже рідко зустрічаються проблеми самоідентифікації, страху, невпевненості в собі, незахищеності тощо. Вони здебільшого пов'язані з особливостями адаптації та професійної діяльності моряків, які не були в полоні піратів.

• у чверті моряків присутнє бажання зміцнити свої позиції, підвищити рівень своїх адаптаційних та опірних ресурсів особистості. Це пов'язане з умовами морської праці та особливостями її організації.

Особливості емоційно-вольової сфери моряків, які були у піратському полоні ми наводимо в таблиці М.2.

Таблиця М.2

**Ознаки категорії оцінки емоційно-вольової сфери у групі моряків,
які не були в піратському полоні**

Ознаки	«Я-реальне»	«Я-ідеальне»
Повернення до створення певних деталей малюнка	- 6,98 % відносної частоти згадування отримало стирання раніше намальованої деталі.	- 3,89 % частоти згадування припало на стирання раніше намальованої деталі.
Малюнок займає всю сторінку або ж не вміщується на ній	- 6,89 % відносної частоти згадування отримало зображення малюнка на всю сторінку.	- 6,89 % частоти згадування припадає на зображення малюнка на всю сторінку.
Розміщення малюнка у верхньому лівому куті сторінки	- 3,89 % відносної частоти згадування має розташування малюнка у верхньому лівому куті сторінки.	- 3,89 % частоти згадування отримало розташування малюнка у верхньому лівому куті сторінки.
Відхилення від заданого розташування малюнка	- 6,57 % відносної частоти згадування отримало відхилення розташування малюнка від звичайного положення.	- 3,89 % частоти згадування припадає на відхилення розташування малюнка від звичайного положення.
Використання нижнього краю сторінки замість лінії основи	- 9,68 % відносної частоти згадування припадає на використання в якості основи нижнього краю листа.	- 3,89 % частоти згадування має використання в якості основи нижнього краю листа.
Зображення людини у профіль, що спрямований у бік, протилежний	Не зустрічалось.	Не зустрічалось.

Продовження таблиці М.2

ведучій руці досліджуваного		
Ненормальний тип штриховки	- 3,89 % відносної частоти згадування має велика кількість часу, затраченого на штриховку. - 9,78 % частоти згадування отримав сильне натискування під час штриховки. - 3,89 % частоти згадування припадає на повернення до штриховки.	- 0 % відносної частоти згадування отримала велика кількість часу, затраченого на штриховку. - 6,85 % частоти згадування має сильне натискування під час штриховки. - 0 % частоти згадування припадає на повернення до штриховки.
Паузи та затримки у процесі малювання	- 6,56 % відносної частоти згадування мають затримки та паузи у процесі малювання.	- 0 % частоти згадування отримали паузи та затримки під час малювання.
Натиск	- 6,78% частоти згадування має малювання жирними лініями певних об'єктів.	- 0 % відносної частоти згадування припадає на малювання жирними лініями певних об'єктів
Недоречні коментарі до малюнків	- 3,89 % відносної частоти згадування мають недоречні коментарі до малюнка.	- 3,89 % частоти згадування отримали недоречні коментарі до малюнка.
Присутність на малюнківі сонця, що заходить	- 0 % відносної частоти згадування припадає на зображення на малюнку сонця, що сідає.	- 0 % частоти згадування має зображення на малюнку сонця, що сідає.

У результаті порівняльного аналізу даних, отриманих за методикою, можна сказати, що повернення досліджуваного до малювання однієї й тієї ж деталі, стирання та перемальовування її може свідчити про наявність у нього відчуття тривоги, негативного акцентування на певній деталі (і як наслідок, дії або відносинах). Зменшення кількості стирань та викреслювань на малюнку «Я-ідеального», ніж на малюнку «Я-реального» може свідчити про бажання позбавитись відчуття тривоги в подальшому та зменшенні негативних акцентуацій. Негативні акцентуації у моряків не були здебільшого пов'язані зі сферою соціальних контактів і захищеності.

Дивлячись на невелику кількість прояву цих ознак, ці особливості можуть свідчити про певні прояви звичайних взаємин всередині екіпажу та з роботодавцями.

Якщо малюнок займає майже всю сторінку, то це може говорити про наявність у особистості фрустрації, відчуття ворожості, потреби в агресивних діях, дратівливості, напруги тощо. Відносно невелика кількість проявів цієї ознаки ймовірно характеризує суто особистісні особливості моряків та клімат у екіпажі. Певні негативні емоційні стани притаманні особистості навіть у відносно звичайних ситуаціях, тому це не є достовірною ознакою якихось відхилень.

Проаналізувавши намагання розмістити малюнок у верхньому лівому куті, можна припустити, що це може вказувати на наявність у моряків тривожності або регресії (реакції уникання). Ця особливість здебільшого проявлялась у моряків з відносно невеликим морським стажем і проявами непевненості в собі. Таким чином вони ймовірно намагались приховати свою неготовність до певних аспектів професійної діяльності. Враховуючи невелику кількість проявів цієї особливості, не можна говорити про наявність певної тенденції.

Відхилення від звичного розміщення малюнка на сторінці може вказувати на намагання демонструвати агресивну поведінку. Наявність агресивних проявів, на наш погляд, може бути пов'язана з певними особливостями особистості моряка. Також таку поведінку можуть провокувати конфлікти та непорозуміння в екіпажі як на побутовому, так і на професійному ґрунті. При малюванні «Я-ідеального» кількість нетипового розміщення малюнка дещо зменшилася порівняно з «Я-реальним». Це може свідчити про прагнення моряків позбутися зайвої агресії.

Аналізуючи використання нижнього краю сторінки в якості лінії основи, можна припустити наявність депресивно забарвленого настрою. Такий настрій у моряків, які не були у піратському полоні, може бути викликаний як тривалою розлукою з родиною, так і проблемами

професійного характеру. Проте не чисельність цих проявів говорить про епізодичні випадки такого явища. Зменшення частоти згадування нижнього краю сторінки в якості лінії основи може свідчити про бажання моряків у майбутньому позбутися депресивних проявів.

Наявність ненормального типу штриховки зазвичай вважається проявом тривожності. До ненормального типу можна віднести штриховку, яка виконується довше звичайного часу, виконується з великим натиском, робиться з повтором. При зображенні «Я-реального» велику кількість часу в моряків займала штриховка фону моря. Це може говорити про тривожні прояви щодо перебування в морі. Повернення до штриховки та сильний натиск під час її виконання спостерігалися здебільшого при зображенні корабля. Це може свідчити про наявність у моряків страхів, пов'язаних з професійною діяльністю, ймовірно їх тривожить можливість втратити роботу або ж довгий час її шукати після завершення чергового контракту. Кількість тривожних проявів при малюванні «Я-ідеального» зменшується порівняно з «Я-реальним». Це може говорити про впевненість моряків у подоланні своїх страхів.

Паузи та затримки під час малювання можуть свідчити про наявність конфліктів. Ця ознака скоріше говорить про внутрішній конфлікт, адже паузи та затримки здебільшого були пов'язані з малюнками моря, корабля. Це може говорити про наявність певних проблем у професійній діяльності, зокрема з крюінговими агентствами та судновласниками. Проте ці конфлікти носять ситуативний характер, адже під час малювання «Я-ідеального» пауз та затримок не було.

Зображення жирними лініями певного об'єкта (у цьому випадку корабля, сонця) може свідчити про фіксацію на цьому об'єкті та ворожість по відношенню до нього. Малювання корабля й сонця жирними лініями може свідчити про прояв тривоги по відношенню до професійної діяльності. Сонце може асоціюватися з джерелом роботи та прибутків, і моряки можуть хвилюватися про зменшення кількості жирних ліній у малюнках «Я-

ідеального» порівняно з «Я-реальним», це говорить про ситуативність тривожних проявів та неприйнятність їх у майбутньому.

Наявність коментарів, які є недоречними ситуації, може говорити про прояви відчуття незахищеності та напруги в моряків. Це може бути пов'язане з певними негативними ситуаціями в житті. З точки зору моряків, які не були в полоні, такі коментарі знімають напруженість ситуації. Наявність коментарів ймовірно носить ситуативний характер, адже їхня кількість є дуже малою.

Отже, проаналізувавши за методикою ознаки, що відбивають характеристики емоційно-вольової сфери моряків, які не були в полоні піратів, можна зробити такі висновки:

- серед моряків, які не були в полоні піратів, прояви депресивних настроїв, агресивної поведінки, напруги, конфліктів, тривоги, страху тощо є поодинокими випадками та здебільшого носять ситуативний характер;
- більшість наявних негативних емоційних проявів є внутрішніми й відкрито майже не демонструються моряками через їхній індивідуальний характер;
- виявлені розбіжності між зображеннями «Я-реального» та «Я-ідеального» говорять про бажання моряків, які не були в полоні, позбутися своїх наявних проблем і їх наслідків – негативних емоційних проявів і станів.

Аналіз особливостей власного «Я» моряків, які не були в піратському полоні, у соціуму наводиться нами в таблиці М.3.

Таблиця М.3

Ознаки категорії оцінки власного «Я» моряків у соціумі у групі моряків, які не були в піратському полоні

Ознаки	«Я-реальне»	«Я-ідеальне»
Використання мінімуму деталей на малюнку	Не зустрічалось.	Не зустрічалось.

Продовження таблиці М. 3

Напрямок вітру на малюнку	- 6,86 % відносної частоти згадування має присутність на малюнку вітру, що дме знизу догори.	- 3,89 % частоти згадування отримало розташування на малюнку вітру, що дме згори донизу.
Сонце, яке намальоване за хмарою	- 0 % відносної частоти згадування припадає на зображення сонця за хмарами.	- 0 % частоти згадування має зображення сонця за хмарами.
Зображення органів чуттів на малюнку	- 0 % відносної частоти згадування отримало зображення на малюнку лише очей. - 6,98 % відносної частоти згадування має відсутність носа, вух, рота на малюнку.	- 0 % частоти згадування має зображення на малюнку лише очей. - 6,98 % відносної частоти згадування припадає на відсутність носа, вух, рота на малюнку.
Наявність на малюнку зайвих деталей	- 18,36 % відносної частоти згадування має зображення дерев, кущів. - 9,78 % відносної частоти згадування припадає на зображення хмар.	- 25,18 % частоти згадування припадає на зображення дерев, кущів. - 0 % відносної частоти згадування отримало зображення хмар.
Відстрочене малювання рис обличчя та голови в цілому	- 3,89 % відносної частоти згадування має затримка у малюванні голови та рис обличчя.	- 3,89 % частоти згадування отримала затримка у малюванні голови та рис обличчя.
Малюнок займає маленьку площу доступного простору	- 6,78 % відносної частоти згадування має розміщення малюнка на маленькій площі.	- 0 % відносної частоти згадування отримало розміщення малюнка на маленькій площі.
Схильність до ретельної центрівки малюнка	- 9,45 % відносної частоти згадування має схильність до ретельної центрівки малюнка.	- 3,78 % частоти згадування отримала ретельна центрівка малюнка.
Позиція людини на сторінці (профіль, анфас)	- 6,87% відносної частоти згадування припадає на зображення малюнка людини в абсолютний профіль.	- 0 % відносної частоти згадування отримало зображення малюнка людини в абсолютний профіль.

Продовження таблиці М. 3

	- 9,83 % частоти згадування має малювання людини в абсолютний анфас.	- 9,83 % частоти згадування припадає на малювання людини в абсолютний анфас.
Повна відсутність спонтанних коментарів	- 3,78 % відносної частоти згадування має відсутність спонтанних коментарів до малюнка.	- 3,78 % частоти згадування отримала відсутність спонтанних коментарів до малюнка.

За результатами порівняльного аналізу даних, отриманих за методикою, можна сказати, що присутність вітру на малюнку говорить про ставлення до реального світу та світу фантазій. Зображення вітру, що дме знизу вгору, присутнє лише на малюнках «Я-реального». Це може говорити про бажання моряків перейти від реальних подій і проблем до ідеального світу. Це може бути пов'язаним з ситуативними проблемами реального світу. На малюнку «Я-ідеального» зустрічається напрямок вітру, що дме згори донизу. Це може свідчити про прагнення моряків втілити свої бажання й фантазії з ідеального світу в реальності.

Відсутність на малюнку рота, вух, носа може говорити про небажання спілкуватися. Ця тенденція спостерігається й на малюнку «Я-реального», і на малюнку «Я-ідеального». Слід звернути увагу на невеликий ступінь прояву цієї ознаки. Здебільшого вона проявляється у відсутності вух на малюнку. Тобто це може бути пов'язане з небажанням моряків чути та сприймати певну інформацію, може стосуватися професійних аспектів, особистих, сімейних. І таке небажання зберігається й у майбутньому, тобто носить вже сталий характер і може розцінюватись, як особистісна особливість.

Зображення дерев і кущів на малюнку можна зазвичай асоціювати з близькими й рідними. Майже одна п'ята від загальної кількості моряків на малюнку «Я-реального» зображає дерева й кущі, що може говорити про їхнє бажання більше часу бути з близькими й рідними. Збільшення кількості кущів і дерев на малюнку «Я-ідеального» може свідчити про необхідність більше вільного часу приділяти родині. Хмари, зображені на малюнку,

можуть говорити про наявність тривожності через взаємини з оточуючими. Це можуть бути напружені стосунки між членами команди корабля, непорозуміння з близькими й рідними тощо. Відсутність хмар на малюнках «Я-ідеального» може свідчити про прагнення моряків налагодити успішну взаємодію зі своїм соціальним оточенням.

Затримка при малюванні рис обличчя може свідчити про певне небажання сприймати зовнішні стимули органами чуттів. Відстрочене малювання рис обличчя та голови в цілому зустрічається однаково як при малюванні «Я-реального», так і при малюванні «Я-ідеального». Прояв цієї ознаки є досить низьким, тому скоріше за все носить характер певної риси окремої особистості.

Малюнок, що займає маленьку площу доступного простору на сторінці, може говорити про наявність у досліджуваного відчуття неповноцінності, тенденції до уникнення реальності. Це може бути пов'язане з бажанням таким чином вирішити певні життєві проблеми, негаразди. Це скоріше пов'язане з певним типом реагування особистості на негативні події. При зображенні «Я-ідеального» зменшується кількість малюнків, які займають маленьку площу, що може говорити про бажання позбутися проблем і бути впевненим у своїх силах і можливостях, дивитись в очі реальності.

Проаналізувавши схильність моряків до ретельної центрівки малюнка, можна сказати, що це може бути пов'язаним з відчуттям незахищеності, невмінням адаптуватися до середовища. Ця ознака здебільшого проявлялася в моряків з невеликим професійним стажем і кваліфікацією. Ця ознака може свідчити про певну занепокоєність своїм майбутнім і наявністю постійної роботи, адже мінливий ринок морської праці не дає чіткої впевненості в майбутньому. Зменшення центрівки на малюнку «Я-ідеального» може говорити про бажання стабільності, захищеності, впевненості в собі.

Аналізуючи позицію людини на малюнку, можна виділити певні особливості. При зображенні людини в повний профіль можна говорити про наявність певної замкненості в собі, уникання реального світу, обмеження

соціальних контактів. Проте віднести цю ознаку до визначальних важко через нечисельність її прояву. Це може бути пов'язане з типом реагування на стресові ситуації тощо. Зменшення кількості таких ознак на малюнку «Я-ідеального» може свідчити про бажання налагодити нормальні соціальні контакти й відносини в майбутньому. Зображення людини в абсолютний анфас може говорити про небажання компромісу та пристосування. Ця риса більш характерна командному складові судна та проявляє себе як жорсткість управлінської позиції. За певний термін керування командний склад судна звик до непохитності їхньої позиції і не прагне компромісів. Про це свідчить і не зменшення прояву цієї ознаки при малюванні «Я-ідеального».

У разі повної відсутності в досліджуваного спонтанних коментарів можна припустити наявність замкненості й бажання обмежити свої соціальні контакти. Це скоріше за все пов'язане з певними особливостями соціальної взаємодії моряків. Деякі з них є не дуже товариськими й відкритими. При зображенні «Я-ідеального» кількість цих ознак не змінюється стосовно малюнка «Я-реального».

Отже, проаналізувавши за методикою ознаки, що відбивають характеристики «Я у соціумі» моряків, які не були в полоні піратів, можна зробити такі висновки:

- певні особливості соціальної взаємодії моряків, які не були в піратському полоні, здебільшого пов'язані з їхніми особистісними особливостями;
- у кожного десятого моряка присутні особливості життя в колективі, пов'язані з недостатньою адаптованістю до праці;
- у більшості моряків, які не були в полоні піратів, спостерігається бажання поліпшити своє становище в соціумі в майбутньому;
- майже чверть моряків бажають мати підтримку рідних та близьких і покращити стосунки з ними.

Аналіз особливостей часової спрямованості моряків, які не були в піратському полоні, наведено в таблиці М.4.

Ознаки категорії оцінки напряму особистості (часової перспективи) у групі моряків, які не були в піратському полоні

Ознаки	«Я-реальне»	«Я-ідеальне»
Спрямування вітру на малюнку у вертикальній площині	- 6,86 % відносної частоти згадування отримало зображення на малюнку вітру, який дме знизу вгору (у напрямку з лівого кута до правого).	- 3,89 % частоти згадування має зображення на малюнку вітру, який дме згори донизу (у напрямку з правого кута до лівого).
Розміщення малюнка у верхньому лівому куті сторінки	- 3,78 % відносної частоти згадування має розташування малюнка у верхньому лівому куті сторінки.	- 3,78 % частоти згадування отримало розташування малюнка у верхньому лівому куті сторінки.
«Зрізання» краями сторінки країв малюнка	- 0 % частоти згадування отримало «зрізання» лівим краєм сторінки малюнка. - 0 % частоти згадування має «зрізання» правим краєм сторінки малюнка.	- 0 % відносної частоти згадування отримало «зрізання» лівим краєм сторінки малюнка. - 0 % частоти згадування припадає «зрізання» правим краєм сторінки малюнка.
Зображення лінії землі (лінії основи), спрямованої донизу	- 10,62 % відносної частоти згадування має нахил лінії основи (землі) донизу зліва направо.	- 3,78 % частоти згадування отримав нахил лінії основи (землі) донизу зліва направо.
Розміщення малюнка відносно центра.	- 9,76 % відносної частоти згадування має розміщення малюнка зліва від центра. - 3,78 % відносної частоти згадування має розміщення малюнка справа від центра.	- 3,78 % відносної частоти згадування має розміщення малюнка зліва від центра. - 12,35 % відносної частоти згадування має розміщення малюнка справа від центра.

За результатами порівняльного аналізу даних, отриманих за методикою, можна сказати, що напрямок вітру на малюнку символізує

направленість у часі. На малюнку «Я-реального» присутній напрям вітру зліва направо. Він характеризує фіксацію на минулому, це здебільшого притаманне досить досвідченим морякам. На цьому етапі у них є з чим порівнювати умови праці й організацію рейсу. У результаті порівняння сучасність не завжди є кращою, саме тому ймовірно й виникає фіксація на минулому. У малюнках «Я-ідеального» присутній вітер, що дме справа наліво. Це може говорити про бажання перейти в майбутнє й залишити в минулому усі свої негаразди.

Розміщення малюнка у верхньому лівому куті може говорити про бажання повернутися до минулого. Це прагнення відбиває бажання моряків повернутися до своїх «кращих часів», що минули. При чому це бажання не зникає й при малюванні «Я-ідеального». У більшості випадків це прагнення було притаманним для моряків, що працювали ще за часів Радянського Союзу й мали більшу кількість пільг і привілеїв.

Лінія землі (основи), що йде донизу зліва направо може свідчити про відчуття сумніву щодо майбутнього та навіть небезпеки. Моряки, які не були жертвами піратського полону, не до кінця адаптувались до специфіки професійної діяльності через певні її особливості. Це може викликати в них тривогу та страхи стосовно майбутнього. При малюванні «Я-ідеального» кількість ознак непевненості в майбутньому знижується, що може свідчити про бажання скорішої адаптації та входження в нормальний ритм життя в майбутньому.

Аналізуючи розміщення малюнка відносно центра можна говорити про спрямованість у часі. Розміщення малюнка справа від центра може свідчити про спрямованість у майбутнє, а розміщення малюнка зліва від центра може говорити про тенденцію переважання елементів минулого, що тісно пов'язані з емоційною сферою. Також це може свідчити про домінування інтелектуальної сфери над емоціями. Молоді моряки розуміють, що життя ще попереду і треба дивитись у майбутнє з впевненістю. Зображення «Я-ідеального» частіше орієнтоване в майбутнє, ніж зображення «Я-реального»,

що може вказувати на прагнення моряків до подальшого кар'єрного росту та професійного розвитку.

Отже, проаналізувавши за методикою ознаки, що відбивають характеристики часової спрямованості моряків, які не були в полоні піратів, можна зробити такі висновки:

- кожен п'ятий моряк орієнтований на минуле, минулі кращі часи, що може бути наслідком соціальної незахищеності сучасних моряків;
- більшість молодих моряків прагнуть успішного майбутнього та якнайскорішої адаптації до професійних умов діяльності.

У ході аналізу даних, отриманих за методикою, у моряків, які не були у піратському полоні можна виділити такі особливості:

- у більшості моряків, що не були в полоні піратів, присутня адекватна самооцінка, вони достатньо адаптовані, мають впевненість у власних силах і можливостях. Чверть моряків бажає зміцнити свої позиції, підвищити рівень своїх адаптаційних та опірних ресурсів особистості. Дуже рідко в моряків, які не були в піратському полоні, зустрічаються проблеми самоідентифікації, страху, невпевненості в собі, незахищеності тощо;
- серед моряків, які не були в полоні піратів, майже не зустрічаються прояви депресивних настроїв, агресивної поведінки, напруги, конфліктів, тривоги, страху тощо. У них також присутнє бажання позбутися своїх наявних проблем і їх наслідків – негативних емоційних проявів і станів;
- соціальна сфера в моряків, які не були в піратському полоні, є достатньо розвиненою, проте присутні певні проблеми соціальної взаємодії в колективі, адже вони носять ситуативний характер. Також у моряків присутнє бажання налагодити більш ефективну соціальну взаємодію;
- моряки, які не були в піратському полоні, здебільшого орієнтовані на майбутнє та свій розвиток у ньому, за виключенням невеликої кількості моряків.

Наукове видання

Оніщенко Наталія Вікторівна
Побідаш Андрій Юрійович
Тімченко Олександр Володимирович
Христенко Віталій Євгенович

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВОЇ СТІЙКОСТІ
МОРЯКІВ – ЖЕРТВ ПІРАТСЬКОГО ПОЛОНУ**

Монографія

Підписано до друку 16.11.11 . Формат 60x84/16.
Папір 80 г/м². Друк ризограф. Ум.друк. арк. 13,7.
Тираж 300 прим. Вид. № 86/11. Зам.№ .
Відділення редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94